

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Текстознавство

Навчальний посібник

Укладач **О. В. Дуденко**

Умань
Візаві
2021

УДК 811.161.2'42(075.8)

Т30

Рецензенти:

Зелінська О. Ю., доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Торчинський М. М., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Хмельницького національного університету;

Шитик Л В., доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства та прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 15 від 30 березня 2021 р.)*

Текстознавство : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. В. Дуденко. – Вид. 6-те, переробл. – Умань : Візаві, 2021. – 129 с.

Навчальний посібник підготовлено для здобувачів вищої освіти ОС «магістр» денної та заочної форми навчання, які опановують філологічні спеціальності.

Посібник присвячено курсу «Текстознавство», зокрема, він містить лекційний блок, де обґрунтовуються загальнонаукові засади курсу, висвітлюються основні поняття і категорії текстолінгвістики, методи та прийоми розвитку текстознавчих умінь та навичок, а також практичний блок, що включає плани та матеріали до практичних занять, контрольні завдання й тести.

УДК 811.161.2'42(075.8)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ КУРСУ	7
Змістовий модуль I. ТЕКСТ, ЙОГО ОЗНАКИ І КАТЕГОРІЇ	7
Тема 1. Лінгвістика тексту як галузь мовознавчої науки	7
1. Становлення лінгвістики тексту та напрями її дослідження	7
2. Завдання текстолінгвістики	10
Тема 2. Текст як об'єкт лінгвістичного вивчення	12
1. Поняття про мікро- та макротекст	12
2. Основні характеристики тексту	13
3. Категорії тексту	15
4. Вивчення тексту у школі	20
Тема 3. Роль актуального членування у русі тематичної прогресії	21
1. Що таке актуальне членування?	21
2. Одиниці актуального членування	25
3. Вивчення актуального членування у школі	30
Тема 4. Залежність тексту від умов і особливостей комунікації	33
1. Мовленнєва ситуація як акт комунікації.	33
2. Текст і стиль. Типи мовлення і класифікація текстів.....	36
Змістовий модуль II. СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТУ ...	39
Тема 5. Структура зв'язного тексту	39
1. Поняття про глибинну та поверхневу структури.	39
2. Причини абзацного поділу та структура абзацу.....	40
Тема 6. Складне синтаксичне ціле – найвища одиниця структурного поділу тексту	42
1. ССЦ: структура та характерні особливості.....	42
2. Членування тексту на ССЦ.	43
3. Основні функціональні типи ССЦ.	44
Тема 7. Засоби міжфразового зв'язку	46
1. Види МФЗ.	46
2. Засоби повторної номінації предметів.....	48
3. Засоби створення предметно-логічного каркасу висловлення.	50
4. Мовні засоби впорядкування висловлення.	51
5. Граматичні засоби вираження міжфразових зв'язків у ССЦ.	53
6. Засоби вираження логічних відношень між частинами тексту.....	53
Змістовий модуль III. УДОСКОНАЛЕННЯ НЕВПРАВНИХ ТЕКСТІВ	54
Тема 8. Найпоширеніші текстові недоліки	54
1. Класифікація текстових помилок.	54
2. Типові мовні помилки студентів.	56
3. Приклади студентських творів.	59
Тема 9. Робота над текстом на заняттях з української мови	61
1. Прийоми формування текстознавчих умінь і навичок.....	61
2. Робота над збагаченням словника і зв'язністю мовлення.....	63

3. Види навчально-тренувальних вправ.....	63
ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ	72
Текст як об'єкт лінгвістичного вивчення. Відповідність тексту типу і стилю мовлення.....	72
Текстові категорії. Характеристики тексту. Актуальне членування	75
Актуальне членування висловлення. схеми руху тема-рема-тичної прогресії ...	77
Структура тексту. Абзац і ССЦ	82
Складне синтаксичне ціле	86
Контрольна робота	92
Засоби міжфразового зв'язку	93
Характеристика мікротексту як єдиного цілого	96
Творчі завдання над текстом	99
Редагування і вдосконалення невправних текстів	103
Робота над найпоширенішими текстовими помилками	110
Тексти для аналізу	116
Глосарій	121
Список використаних джерел	126

ВСТУП

Знання про текст є фаховими для представників багатьох гуманітарних професій, оскільки подібні знання визначають характер діяльності зі словом. Наприклад, журналіст не напише досконалого матеріалу, редактор не відредагує статтю, якщо вони не знають законів організації тексту.

Наукові знання про текст є основою для оволодіння організованим, професійним писемним мовленням. Ці знання прищеплюються ще зі шкільної лави, але більш серйозно і повно розкриваються у закладах, де готують філологів.

Текстознавство є логічним продовженням курсу сучасної української літературної мови (синтаксису зв'язного тексту) та практичної стилістики.

Мета його – зміцнити і розширити знання студентів-випускників про текст як структурно-семантичне ціле, про його складові; навчити їх правильно виділяти абзаци, ділити висловлювання на тематично закінчені відрізки (ССЦ); виробити вміння аналізувати види і засоби міжфразового зв'язку, продукувати зразкові та удосконалювати невправні тексти.

Під час вивчення текстознавства студенти повинні:

- вивчити відмінності між мікро- та макротекстом,
- вміти виявляти у них текстові категорії та основні характеристики;
- зрозуміти особливості екстралінгвальних чинників мовленнєвої ситуації;
- повторити основні риси функціональних стилів та типів мовлення,
- вміти продукувати власні зв'язні висловлювання різних типів і стилів;
- зрозуміти причини абзацного поділу,
- правильно виділяти абзаци у чужих і власних висловлюваннях;
- засвоїти структуру та характерні особливості складного синтаксичного цілого (основні функціональні типи ССЦ),
- вміти виділяти ССЦ у текстах різних типів;
- навчитись виділяти та аналізувати види і засоби міжфразового зв'язку;
- опанувати прийоми формування в учнів текстознавчих умінь і навичок, а також удосконалити власні вміння.

Майбутній філолог-учитель має досконало володіти теорією тексту, аби передати її ази учням. Сучасна програма з рідної мови містить досить багато інформації про текст, його ознаки, структуру, засоби міжфразового зв'язку; складне синтаксичне ціле і абзац, типи мовлення тощо. Її мета – навчити дітей різних видів зв'язного мовлення (форма писемного – саме текст).

Розв'язання цього завдання можливе лише за умови, що учитель озброєний теоретичними знаннями загальних правил побудови зв'язного мовлення і практичними вміннями його аналізувати. Для цього треба розібратись у загальних закономірностях побудови цілих текстів, вивчити специфічні риси, притаманні певним видам і жанрам текстів. Відповідно: перш ніж вивчати з дітьми специфіку оповідання, нарису, статті, треба знати загальні правила побудови текстів. Це допоможе учителеві не лише при аналізі мовних засобів художніх творів, але й сприятиме успішному навчанню дітей зв'язного мовлення.

У дітей слід сформуванати навички зв'язного, логічного, послідовного викладу власних думок, навчити будувати усні та писемні монологічні висловлювання. Для цього необхідно вміти підібрати потрібний фактичний матеріал, скласти план майбутньої письмової роботи, уявити її зміст і структуру. Треба застерегти їх від помилок: коли відсутній зв'язок між реченнями, повторюються ті самі думки, обмежена кількість мовних засобів, що єднають фрази. Часто вчителі вимагають від дітей зв'язності та послідовності у викладі думок, хоч самі не показують, як цього досягти (не організовують спеціальні вправи). Учитель може вимагати лише те, чого сам навчив. Для цього треба: а) ознайомити учнів з найважливішими закономірностями побудови зв'язних висловлювань (дати теорію тексту); б) дати теоретичні відомості про структуру тексту, зв'язок між його елементами; в) систематично здійснювати спостереження над текстовим матеріалом; г) на кожному етапі навчання не просто повторювати теоретичні відомості про текст, а відповідно поглиблювати їх; г) організовувати різноманітні тренувальні вправи на текстовому матеріалі; д) вчитись конструювати власні зв'язні висловлювання.

Теорія шкільного курсу лінгвістики тексту вміщує такі основні питання: 1) текст як засіб комунікації; 2) структурна організація тексту; 3) залежність структури від типу і стилю висловлювання; 4) складне синтаксичне ціле і абзац; 5) види зв'язку між компонентами тексту, актуальне членування; 6) мовні засоби міжфразового зв'язку.

Робота над текстом максимально здійснюється на уроках зв'язного мовлення (під час підготовки до навчальних переказів, до написання творів, підведення підсумків творчих письмових робіт, коли демонструються учнівські тексти, показуються шляхи їх удосконалення). Паралельно ця робота має проводитись і на звичайних уроках опрацювання лінгвістичного матеріалу (спостереження над засобами міжфразового зв'язку під час вивчення частин мови, при вивченні лексики, словотвору тощо). Усе вищесказане переконує, що кожен майбутній учитель-філолог має опанувати ази текстолінгвістики, аби потім навчати когось і в той же час самому творити досконалі тексти.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ КУРСУ

Змістовий модуль I

ТЕКСТ, ЙОГО ОЗНАКИ І КАТЕГОРІЇ

Лінгвістика тексту як галузь мовознавчої науки

План

1. Становлення лінгвістики тексту та напрями її дослідження.
2. Завдання текстолінгвістики.

1. Становлення лінгвістики тексту та напрями її дослідження

Особливого розвитку в останні десятиліття набула **лінгвістика тексту** – галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

Пріоритет уживання терміна належить румунському лінгвісту Е. Косеріу, який у середині 50-х рр. запропонував сполуку *linguistica del testo*. Саме в цей період закладаються теоретичні основи лінгвістики тексту.

Розвиток поняття **текст** можна датувати кінцем 40-х рр. ХХ ст., коли воно потрапило у коло синтаксичних спостережень і почало співвідноситися із реченням як більша за обсягом одиниця. Обґрунтування цього знайшло місце у роботах М. Поспелова про складне синтаксичне ціле (ССЦ), який зазначав, що при вивченні синтаксичної будови зв'язного мовлення треба виходити не безпосередньо із речення (яке не має у ситуативному мовленні достатньої самостійності), а із ССЦ як синтаксичної одиниці, більш незалежної від контексту, що його оточує.

З формальної точки зору складне синтаксичне ціле – це «замкнена синтаксична структура» – група речень, синтаксично об'єднана різними засобами і способами.

Виокремлення лінгвістики тексту як самостійної галузі мовознавства відбувається у 60-ті рр. ХХ ст. Своєрідним центром її формування дослідники вважають Німеччину, де у цей час виходить ціла низка монографій, збірників, присвячених лінгвістичним проблемам тексту (Р. Гарвег, Е. Агрикола, Я. Петефі, Х. Ізенберг, С. Шмідт, В. Дресслер й ін.). Однак інші лінгвістичні школи світу також розробляють власні підходи до тексту (Празька, Женевська, Лондонська, французька, радянська тощо).

У той же час ідея *надфразної єдності* (НФЄ) отримала розвиток в інших країнах. Поняття *«співдружність речень»* зустрічається у роботах німецького лінгвіста Карла Бооста, що вивчав її особливості.

На початку 50-х рр. ХХ ст. у американській лінгвістиці з'являється поняття *дискурсу* (З. Херріс) як зв'язного висловлювання.

Подальший розвиток лінгвістики тексту загальмувався поширенням у зарубіжній лінгвістиці ідей генеративної граматики (з середини 50-х рр.), що займалася вивченням ізольованого речення поза контекстом і визначала знання мови як знання правил породження граматично правильних речень.

Проте у радянському мовознавстві у 50–60-х роках продовжуються дослідження ССЦ (а також абзацу, що йому уподібнювався) у межах художнього стилю та індивідуального стилю письменників. Вивчення ССЦ пов'язується із завданнями розвитку культури мовлення, а також з'ясовуються особливості ССЦ у різних функціональних стилях.

Справжній вибух інтересу до тексту відбувається на межі 60–70-х років, що знаменується зростанням кількості публікацій з лінгвістики тексту і визнанням її як самостійної наукової лінгвістичної дисципліни. Писалися посібники, проводилися конференції та симпозиуми, присвячені тексту.

Так, уже 1968 р. на колоквиумі у Констанці П. Хартман (німецький лінгвіст), визнаючи за лінгвістикою тексту статус розділу загального мовознавства, пропонував розділити сфери дослідження тексту на такі галузі: а) загальна лінгвістика тексту;

б) лінгвістика конкретного тексту;

в) лінгвістика типології текстів.

У подальших дослідженнях для західноєвропейських шкіл був характерним розвиток формалізованої граматики тексту – створювалися правила, схеми, за якими можна було моделювати структури текстів.

Вітчизняна лінгвістика характеризувалася створенням загальної теорії тексту шляхом вивчення конкретних мовленнєвих актів, закономірностей їхньої організації та функціонування, описом стильового розмаїття таких актів і визначенням категорійних ознак кожного типу речень.

Сучасна лінгвістика тексту – це галузь мовознавства, що вивчає семіотичну, структурно-граматичну, семантико-змістовну, комунікативно-прагматичну організацію текстів, їхню категорійну систему й мовні засоби її репрезентації, а також процеси породження, розуміння й інтерпретації текстів у семіотичному універсумі культури [Селіванова О., 2006].

Чому такий інтерес до лінгвістики тексту?

1. Це відхід від «атомізму», яким займалися структуралісти, що членували мовленнєвий потік на дискретні одиниці та їх класифікували.

2. Це поворот до вивчення комунікативно-функціонального плану мови і мовлення.

3. Це поворот до розвитку семантики, теорії мовленнєвої діяльності (психолінгвістики), соціолінгвістики, прагматики, функціональної стилістики, наук, що вивчають механізм породження мовлення та різні аспекти мовленнєвої діяльності.

Таким чином, текст постав як предмет дослідження перелічених наук, у тому числі – лінгвістики тексту.

Основні положення лінгвістики тексту:

1) основною одиницею мовлення, що виражає закінчене висловлювання, є не речення, а текст; текст – це вища одиниця синтаксичного рівня;

2) в основі конкретних мовленнєвих творів (текстів) лежать загальні принципи побудови текстів;

3) всебічне вивчення тексту як мовної та мовленнєвої одиниці вимагає створення особливої лінгвістичної дисципліни – лінгвістики тексту.

Дослідники почали відмовлятися від ізоморфізму речення і тексту: ціле і його частини не можуть прирівнюватися; текст не є «сумою властивостей» речень.

Тепер текст аналізують як складну комунікативну структуру, враховуючи при цьому особистість автора з його психологічними, ментальними, соціальними, культурними, етнічними та іншими властивостями, адресата (читача) з його рівнем сприймання і ситуацію (хронотоп, тобто художній простір і час).

Інформація диференціюється на фактуальну, концептуальну (авторське розуміння) та підтекстову. Під час аналізу тексту звертається увага на пресупозицію – фонові знання, якими послуговується автор при творенні тексту, а читач – при його сприйманні. Сприймання тексту розглядається як проникнення у свідомість автора, його концептуальну систему. Як і в когнітивній лінгвістиці, у лінгвістиці тексту широко почав використовуватись антропоцентричний підхід і дані інших наук: когнітології, герменевтики, літературознавства, філософії, психології, соціології, етнології, а також межових дисциплін: психолінгвістики, етнолінгвістики, соціолінгвістики.

Під впливом когнітивної лінгвістики текст стали розглядати як форму репрезентації знань у мові, як концептуальне модельне відображення дійсності, зумовлене свідомістю автора, його художніми, естетичними, етичними, науковими, оцінно-прагматичними поглядами та уподобаннями, і як моделі впливу на свідомість, інтелект, погляди і поведінку читачів.

З лінгвістикою тексту пов'язане вчення про *дискурс* (від фр., що означає мовлення) – текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників; мовлення як цілеспрямована соціальна дія, як механізм, що бере участь у когнітивних процесах. Образно кажучи, дискурс – це текст, занурений у життя. До дискурсу входять не тільки власне мовні засоби, а й міміка, жести, за допомогою яких виражається референція, емоційно-оцінний вплив на співрозмовника.

Оскільки дискурс, як було сказано, – це занурений у життя текст, то він вивчається разом із відповідними «формами життя»: репортаж, інтерв'ю, судові засідання, інструктаж, товариська бесіда, офіційний прийом тощо, через що його можна моделювати у вигляді фреймів (типових ситуацій) або сценаріїв (ситуацій у розвитку). Всебічне вивчення дискурсу передбачає звернення до психологічних, етнографічних і соціокультурних стратегій породження й розуміння мовлення в тих чи тих умовах.

До початку 80-х років ХХ ст. термін *дискурс* уживався як синонімічний до терміна *текст*. Нині ці терміни стали диференціювати: під **текстом** розуміють *об'єднану смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність* («Лингвистический энциклопедический словарь»), а під **дискурсом** – *різні види актуалізації тексту, розглянуті з погляду ментальних процесів і у зв'язку з екстралінгвальними чинниками*.

Лінгвістика тексту і дискурс безпосередньо пов'язані з **комунікативною лінгвістикою** – *напрямом сучасного мовознавства, що вивчає мовне спілкування, яке складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення*.

2. Завдання текстолінгвістики

Сучасна лінгвістика тексту розвивається у таких **напрямах**:

1) вивчення тексту як системи вищого рангу, основними ознаками якої є цілісність та зв'язність;

2) побудова типології текстів;

3) вивчення одиниць, що складають текст;

4) виявлення особливих текстових категорій;

5) вивчення міжфразових зв'язків та їх відношень.

Ці напрями, по суті, визначають і **завдання** лінгвістики тексту.

Завдання лінгвістики тексту – виявити і дослідити загальні закономірності побудови тексту, його категорії.

Текст вивчається лінгвістикою тексту у різних **аспектах**: 1) *онтологічному* – зокрема, характер існування тексту, його статус, відмінність від усного мовлення; 2) *гносеологічному* – характер відображення об'єктивної дійсності у тексті; для художнього тексту – характер відображення дійсності реального світу в ідеальному світі – витворі автора; 3) *власне лінгвістичному* аспекті – з'ясовується характер мовного оформлення текстів; 4) *психологічному* – характер сприйняття тексту; 5) *прагматичному* – характер ставлення автора до об'єкта дійсності і до змістового матеріалу [37].

Розглядаючи кожен із перелічених аспектів, з'ясовуємо такі особливості тексту:

1. Текст є складною єдністю, структурно-семантичним утворенням, що відмінне від простої послідовності речень. Ця єдність утворюється комунікативною цілісністю, смисловою завершеністю, логічністю, граматичною і семантичною залежністю між складовими. Глобальну структуру тексту утворюють глобальна та поверхнева структури, між якими встановлені особливі відношення. Визначення істотних особливостей тексту, його відмінність від речення, НФЄ, характер існування у часі і у просторі, характер відображення реального світу – основні проблеми лінгвістів.

2. Побудова типології текстів містить значні труднощі: складний сам об'єкт дослідження та його варіативність. Проте вже є описи комунікативних, структурних, семантичних особливостей тексту (казки, балади, ліричного вірша, міфу, детектива, короткої газетної статті). Залежно від комунікативної настанови тексти поділяються на індивідуальні (художні тексти); колективні (наукові, ділові тощо).

3. У вивчення текстових категорій найбільший внесок зробив І. Р. Гальперін, проте досі немає єдності думок ні до визначення категорій, ні до класифікацій категорій тексту.

Основна література: 1; 4.

Додаткова література: 21; 36; 38.

Питання для самоконтролю

1. Який період минулого століття характеризується бурхливим розвитком теорії тексту?
2. Що вивчає лінгвістика тексту?
3. Що таке дискурс? Чи є він повним синонімом до терміна «текст»?
4. З якими розділами мовознавства тісно пов'язана лінгвістика тексту?
5. У яких напрямках розвивається сучасна лінгвістика тексту?
6. Які завдання стоять перед текстолінгвістикою?
7. У яких аспектах можна досліджувати текст як лінгвістичне явище?

Текст як об'єкт лінгвістичного вивчення

План

1. Поняття про мікро- та макротекст.
2. Основні характеристики тексту.
3. Текстові категорії.
4. Вивчення тексту у школі.

1. Текст як об'єкт лінгвістичного вивчення

Складність поняття *текст* посилюється тим, що сам термін у лінгвістиці тексту отримав два різних значення. З одного боку, текст – це будь-яке висловлення, що складається з одного чи кількох речень і виражає закінчений смисл. З другого – це закінчений мовленнєвий твір: повість, роман, стаття, документ тощо, а також їхні частини: розділи, параграфи, навіть абзаци.

На початковому етапі лінгвістики тексту під текстом розуміли насамперед синтаксичну одиницю, що складалася зі структурно та семантично об'єднаних речень (надфразну єдність, складне синтаксичне ціле). У наступні роки зріс інтерес до тексту як закінченого твору того чи іншого жанру чи стилю. Цьому сприяла загальна тенденція лінгвістики – вивчати мову в дії – як мовленнєві акти, реалізацію мови у мовленні. Таким чином, треба розрізнати два основних об'єкти лінгвістики тексту:

- 1) цілий мовленнєвий твір – макротекст;
- 2) НФЄ (ССЦ) – текст у вузькому розумінні – мікротекст.

Звичайно, іноді їхні межі збігаються: мовленнєвий твір, невеликий за обсягом (замітка, повідомлення про погоду, оголошення), може складатись із одного ССЦ. Проте мовленнєвий твір (макротекст) і НФЄ – речі принципово різні. НФЄ – поняття синтаксичне, яке досліджує граматику у тексті. Цілий твір – це насамперед соціально-мовленнєве явище; вища комунікативна одиниця, що обслуговує різні сфери життя суспільства. Це комплексний об'єкт вивчення ряду наук: теорії мовленнєвої діяльності, соціології, соціолінгвістики, функціональної лінгвістики, прагматики, літературознавства та поезики.

Оскільки два об'єкти вивчення лінгвістики тексту, то й існує два основні розділи науки:

- 1) вчення про НФЄ;
- 2) вчення про текст у широкому смислі.

Відповідне коло проблем і понятійний апарат.

Залежно від обсягу розгляду, по-різному і визначають текст.

І. Р. Гальперін дає таке визначення тексту: «Текст – це витвір мовленнєтворчого процесу, що відзначається завершеністю, об’єктивованій у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа; твір, що складається із назви і ряду особливих одиниць (НФС), об’єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв’язку, має цілеспрямованість та прагматичну настанову» [Гальперин: 18].

З. Я. Тураєва дає таке визначення тексту: «Текст – деяка впорядкована множина речень, об’єднаних різними типами лексичного, логічного і граматичного зв’язку, здатна передавати певним чином організовану і спрямовану інформацію. Текст – це складне ціле, що функціонує як структурно-семантична єдність» [37: 11].

Слідом за І. Р. Гальперініми дослідники відмежовують текст від усного мовлення. Слід згадати зауваження Ж. Вандрієса, що розбіжність між мовленням письмовим та усним стає все більшою, і ні синтаксис, ні словник обох мов не збігаються. Прослідкуємо це за табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Розбіжності між усним та письмовим мовленням

Усне мовлення	Письмова комунікація
Наявність співбесідника	Відсутність адресата конкретного, проте створюється, щоби функціонувати в соціумі, впливати на нього, входити в його історичну та культурну пам’ять
Звукове втілення	Графічне
Лінійність, пряме значення висловленого, очікування миттєвої реакції	Багатовимірність (наявність підтекстів, прихованої, на перший погляд, інформації)
Спонтанність	Виваженість, обробленість відповідно до письмових норм
Діалогічність	Монологічність
Розмовна лексика і фразеологія, лаконічність, еліптичність, недомовленість, переривчастість, безсполучниковість, паралінгвістичні засоби (інтонація, міміка, жести)	Літературно–книжна лексика, поширеність висловлювання, закінченість, логічна послідовність, синтаксичне оформлення, розгорнута система МФЗ
Прагне до конкретності, однозначності, переконливості	Абстрактність, неоднозначність, багатоплановість інформації та різна інтерпретація
Породження і сприймання мовлення відбувається безпосередньо, у відповідній комунікативній ситуації	Процес породження тексту і його сприймання розірвані у часі; адресант має завбачити особливості сприйняття тексту
Намір мовця очевидний	Прагматичність тексту треба розпізнати

2. Основні характеристики тексту

Загальновизнані **ознаки** тексту: 1) цілісність; 2) зв'язність; 3) структурна організація; 4) завершеність.

Цілісність тексту, тісний зв'язок його складових у сучасній лінгвістиці отримали назву *когерентність тексту* (лат. *cohaerens* – зв'язний, взаємозв'язаний). Аналогічний термін – когезія (з молекулярної фізики – зчеплення молекул у тілі).

Цілісність тексту, органічне зчеплення його частин властиві як НФС, так і цілому твору.

Когерентність проявляється одночасно у трьох видах: 1) структурній цілісності; 2) смисловій цілісності; 3) комунікативній цілісності.

Вони співвідносяться як: 1) форма (структурна); 2) зміст (смислова); 3) функція (комунікативна).

Смислова цілісність полягає у єдності теми. Під **темою** мікро- чи макротексту розуміють смислове ядро тексту, кондентований, узагальнений зміст тексту.

Між темою усього твору і окремими темами частин, що його складають, існує лише опосередкований зв'язок. Тема макротексту не дорівнює сумі тем мікротекстів. Сума описів природи, інтер'єру, зовнішності, розповідей про окремі події не дорівнює тематичному змісту макротексту.

Найдрібніша окрема тема – у НФС. Вона далі не поділяється. У складі НФС кожне речення не має самостійної теми, а служить вираженню єдиної теми, взаємодоповнюючи одне одного для її розкриття. Таким чином, НФС монотематична. Поєднання речень – складових у НФС – навколо однієї теми – це прояв його смислової цілісності. Перехід від однієї теми до іншої – це сигнал, що свідчить про кінець однієї НФС і початок другої.

Комунікативна цілісність на рівні НФС проявляється у тому, що кожне наступне речення спирається у комунікативному плані на попереднє, просуваючи висловлення від відомого, «даного», до «нового» (темо-рематичний ланцюг), що визначає межі НФС.

Сигналами **структурної цілісності** є зовнішні сигнали зв'язку між реченнями. Це засоби міжфразового зв'язку: займенники, прислівники, співвідносність видо-часових форм дієслова, анафоро-катафоричні зв'язки (повтори та вказівки на те, про що буде далі) тощо.

У реальних текстах всі види когезії взаємодіють.

Невід'ємною ознакою тексту є його **зв'язність**. Незв'язних текстів не буває. Зв'язність – це взаємодія таких факторів: логіка і послідовність викладу, особлива організація мовних засобів, комунікативна спрямованість (відповідно до мотивів, цілей та умов), композиційна структура (послідовність і співмірність частин), смисл тексту.

Можна створити текст із ознаками «правильного», зв'язного, проте з відсутньою зв'язністю думки. С. І. Гіндін запропонував зразок так званого «рудиментарного тексту»: *«Я пішов у кіно. Кіно на Остоженці. Остоженка – одна з найстаріших вулиць Москви. Москва – центр усіх залізничних шляхів країни. Залізниці – артерії народного господарства...»*. Як бачимо, незважаючи на чіткий граматичний зв'язок, відсутня єдина тема, тому текст втрачає решту ознак, крім формальної зв'язності.

Структурна організація. Під нею розуміють не структури конкретних текстів, а принципи організації цих структур: а) членування на смислові частини; б) механізм зв'язку цих частин (насамперед, за смыслом).

Поступовий розвиток думки, якому у тексті відповідає послідовний перехід від однієї підтеми до іншої у межах загальної теми, створює базу для побудови структури тексту, що базується на *лінійному* членуванні.

Складне переплетення думок, взаємопроникнення підтем, неодноразове повернення до підтем створюють умови для побудови тематичної структури, що базується на *нелінійному* (глобальному) членуванні тексту.

Звідси поділ тексту на *лінійні та нелінійні*.

Завершеним текст постає перед автором тоді, коли він вважає виконаним конкретне комунікативне завдання.

Узагальнивши викладене, даємо таке визначення тексту: **текст** (від лат. *textus* – тканина, сплетіння, з'єднання) – *це завершене зв'язне висловлювання, що характеризується смисловою, структурною та комунікативною цілісністю, є письмово зафіксованим та літературно обробленим відповідно до стилю і жанру.*

3. Категорії тексту

Одним із основних завдань лінгвістики тексту є виділення і опис категорій тексту. Їм останнім часом було присвячено немало робіт, з яких найзначнішою є монографія І. Р. Гальперіна «Текст как объект лингвистического исследования».

Відправним пунктом у характеристиці є філософське визначення категорії. Категорія визначається як *широке поняття, у якому відображено найзагальніші та найістотніші властивості, ознаки, зв'язки і відношення предметів, явищ об'єктивного світу.*

Категорії тексту відображають його найістотніші та найзагальніші ознаки і є сходинками у пізнанні його онтологічних, гносеологічних та структурних особливостей.

Дослідження категорій тексту передбачає виявлення особливостей текстової структури, організації мовних одиниць, зв'язків, що виникають між ними.

У списку категорій тексту, що пропонуються різними ученими і школами, є розбіжності. І. Р. Гальперін розглядає такі дві групи: 1) семантичні: інформативність, глибина (підтекст), прагматика, модальність; 2) структурні: інтеграція, завершеність, зчеплення, ретро- та проспекція, континуум.

Т. Ніколаєва пропонує виділити перед- та постінформацію, розповідь про світ / переказ світу; ініціальність / неініціальність.

З. Я. Тураєва виділяє художній час, прогресію / стагнацію, образ автора та ін.

Як бачимо, пропоновані класифікації неоднорідні. В їх основі лежать різні критерії: 1) семантичні / структурні; 2) прагматичні / функціональні; 3) облігаторні / факультативні.

Категорії тексту носять універсальний характер і знаходяться у зв'язному тексті незалежно від мови, на якій створено його, і незалежно від типу тексту.

Опис категорій тексту ставить перед дослідником два завдання: 1) виявити, які поняття передаються цими категоріями; 2) визначити, який набір засобів використовується для їх вираження.

З'ясовуємо план змісту / план вираження категорій тексту, функції мовних одиниць, що їх виражають (вони, між іншим, можуть брати участь у вираженні різних категорій тексту одночасно – у цьому поліфункціональність мовних одиниць).

І. Р. Гальперін називає розглядувані категорії граматичними: кожна, на його погляд, становить клас граматичних форм. Приймаємо точку зору З. Тураєвої, яка називає категорії тексту функціонально-семантичними: це множини різнорівневих елементів, що взаємодіють при виконанні певних семантичних функцій. Тим самим одиниці, що формують текстові категорії, об'єднуються за функціональними і семантичними ознаками. Крім того, розглядати текст доводиться у глобальному аспекті, враховуючи фактори, що супроводжують вербальну комунікацію: позамовленнєву ситуацію, культурно-психологічні стереотипи, настанови тощо.

Однією з найважливіших ознак (категорій) тексту вважають **інформативність** – його здатність повідомляти нову інформацію про предмети, явища, відношення, події об'єктивної (чи ідеальної) дійсності.

За прагматичним призначенням виділяють три види інформації: 1) змістово-фактуальну (ЗФІ); 2) змістово-коцептуальну (ЗКІ); 3) змістово-підтекстову (ЗПІ) [1].

ЗФІ – (тема) повідомляє про реальні (чи ідеальні) події та явища. ЗФІ експліцитна, завжди виражена вербально за допомогою одиниць мови у прямих значеннях.

ЗКІ – (основна думка) містить індивідуально-авторське розуміння подій, відношень між ними та людськими стосунками. Для декодування ЗКІ потрібне творче осмислення повідомленого усім текстом. ЗКІ не завжди виражена з достатньою ясністю, може по-різному інтерпретуватися, оскільки торкається глибин смислу. Тлумачення тексту, з'ясування його основної думки і є процесом розкриття ЗКІ. Концептуальна інформація може бути словесно виражена в назві тексту, епіграфі, зачині, епілозі, ключових словах тощо.

ЗПІ – (підтекст) завжди прихована і вилучається із ЗФІ внаслідок здатності мовних одиниць породжувати асоціативні та конотативні значення, а також завдяки можливостям людини паралельно сприймати дійсність відразу у кількох площинах: поверхневій та глибинній. Підтекстова інформація (підтекст) є імпліцитним супутником вербального вислову, але обов'язково планується мовцем. Це гарно прихований, неявно виражений смисл висловлювання, тексту. Підтекст – це своєрідний потік імпліцитних смислів, що виникає на основі експліцитно вираженого розгортання тексту. Підтекст пов'язаний із ЗКІ, разом з нею творить смисл (основну думку) твору (чи тексту).

Підтекстова інформація факультативна, є не у всіх текстах, як правило, у художніх текстах, орієнтованих на образно-асоціативну сферу їх сприймання, – обов'язкова.

Якщо ЗФІ – «перший план» твору («передній»), то ЗКІ треба розкривати. Наприклад, у повідомленні (завдання якого – інформувати про певні події) немає концептуальності, його легко перекладати і обробляти машинами. Специфіка таких повідомлень – клішовані зачини (*на зустрічі, що відбулася..., у листі..., Президент Росії заявив...*), нема оцінних виразів, суджень.

Треба сказати, що тлумачення художніх творів зводиться до розкриття ЗКІ – бажання подолати поверхневі структури і дістатися глибинних смислів (концептуальної інформації). Мовні засоби (значення окремих слів, словосполучень і речень), смисл окремих конструкцій, певні стилістичні прийоми сприяють цьому.

Але ж різні читачі по-різному можуть розуміти ЗКІ (ідею твору) – у цьому сутність твору мистецтва.

Концептуальність розкривається лише в обсязі цілого тексту (твору). У байці ЗКІ – це мораль; виражена вербально. У більшості ж творів – вона імпліцитна.

Підтекст – «те, що сказано неказаним» [1: 42]. Підтекст співіснує із ЗФІ лише у невеличких відрізках висловлювання. Це проекція вербальної маніфестації думки, прихований механізм асоціативного мислення.

Таким чином, інформативність – це здатність тексту нести певну інформацію (як вербалізовану, так і приховану).

Покажемо, як виділяти різні види інформації в тексті.

Казка Василя Сухомлинського «Сьома дочка».

Було у матері сім дочок. Ось поїхала одного разу мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулась додому аж через місяць.

Коли мати ввійшла до хати, дочки одна за другою почали говорити, як вони скучили за матір'ю.

– Я скучила за тобою, немов маківка за сонячним променем, – сказала перша дочка.

– Я ждала тебе, як суха земля жде краплину води, – промовила друга дочка.

– Я плакала за тобою, як маленьке пташеня плаче за пташкою, – сказала третя.

– Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, – щебетала четверта.

– Ти снилась мені, як троянді сниться краплина роси, – промовила п'ята.

– Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, – сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матері взуття й принесла їй води в мисці – помити ноги.

ЗФІ тексту – повернення матері з далекої дороги додому; його ЗКІ – треба не говорити про свою любов, а виявляти її вчинками; ЗПІ міститься в останньому абзаці.

Про решту категорій скажемо коротко.

Глибина (підтекст) – те, що читач знаходить між рядками тексту.

Прагматика – ставлення читача до тексту, «установка на читача» з боку автора – втілення ним певних цілей та ідей, його інтенції.

Модальність – ставлення мовця до відтвореної дійсності. Два види категорії модальності – об'єктивно-модальні значення; суб'єктивно-модальні значення. Об'єктивно-модальні значення – це характер відношення повідомленого до дійсності. Суб'єктивно-модальні значення – ставлення мовця до повідомленого.

Не кожне висловлене має суб'єктивно-модальне значення, проте можна сказати, наприклад, що усі паремії виражають ставлення мовця до повідомлюваного. Кожен паремійний вислів оцінний за своєю природою. Оцінка утворюється на основі стереотипів, що існують у спільній для даного соціуму «картині світу». Власне, паремія виражає «соціумну» оцінку, орієнтовану на уявлення про «норму» на шкалі оцінок.

Суб'єктивізм мовця виявляється в акті вибору самої паремії, яка несе оцінку ситуації (ситуацію можна оцінити по-різному), а ще у тій інтенції, з якою мовець використовує паремію.

Оцінка ситуації або виражається вербально, або ж міститься імпліцитно (розуміється). Наприклад: *«Коли пішов Кравченко хтось обізвася: Бач, як відьма утішає люципіра! Ворон ворону ока не виклює!»*[П. Мирний, Повія]. («Відьма» Оришка заспокоювала багача Василя Кравченка після того, як його обійстя спалили. Пейоративні конотації слів «відьма» і «люципір» поширюють вплив і на наступний вислів – паремію, яка і без того має оцінний елемент «–»). Ця паремія позначає клас типових ситуацій, в яких мовець негативно відгукується про рівних або вартих один одного людей, які правдами-неправдами обстоюють таких, як самі. Власне ставлення мовця до ситуації заломлюється через призму «нормативної», «соціумної» оцінки.

Інтеграція – проявляється у підпорядкуванні всіх частин тексту вираженню головної думки та їх взаємодії. Мета – досягнення цілісності тексту. Якщо когезія лінійна, то інтеграція – вертикальна; когезія забезпечує інтеграцію у нейтральних стилях. У художніх творах інтеграція підтримується не лише когезією, а й логіко-смысловими чинниками. Наприклад: у поезії інтеграція забезпечується римою, звуковими та лексичними повторами тощо. «Центром» тексту, навколо якого інтегруються його частини, є ЗКІ.

Завершеність – кожен текст має чіткі межі; початок і кінець; завершеним є з погляду мовця (автора), коли той вже виконав свої завдання і досяг мети.

З цією категорією тісно пов'язаний заголовок. Назва більшості текстів містить їх ідею, концептуальний задум автора – чи то у вербалізованій формі, чи то імпліцитно. Назва – це скомпресований, нерозкритий зміст тексту. Метафорично можна порівняти з пружиною, яка поступово розкручується.

Назви класифікуються за формою, за інформацією (ЗКІ чи ЗФІ): 1) назва-символ; 2) назва-теза; 3) назва-цитата; 4) назва-повідомлення; 5) назва-натяк та ін.

Як би там не було, назва проспективно кодує виклад думок. Іноді, щоб збагнути назву, треба прочитати весь текст і повернутися до назви. Назва – ключ до розуміння тексту.

Когезія (англ. cohesion – зчеплення) – це особливі види зв'язку, що забезпечують логічну, часову та просторову послідовність, взаємозалежність окремих подій чи фактів. Когезія буває дистантна, контактна; граматична, логічна, асоціативна.

Напр., граматична – це засоби міжфразового зв'язку: різноманітні повтори, вживання займенників, прислівників, синонімів тощо.

Континуум – це часова безперервність описуваного, логічна та хронологічна послідовність, «ланцюг» окремих подій чи частин тексту, що розгортаються в часо-просторовому обширі.

Ретроспекція – це такий стилістичний прийом, коли здійснюється повернення до подій чи явищ, описаних раніше.

Проспекція – прийом, коли автор «забігає наперед» – хоче підготувати читача до того, що буде далі («А було це так...», або ж «Про це – нижче...»).

4. Вивчення тексту у школі

Ознайомлюються з поняттям «текст», його структурою та особливостями учні ще в початкових класах. В основній школі ці знання поглиблюють.

У посібнику з розвитку зв'язного мовлення «Рідне слово» О. Глазової [8] для 6-го класу дається таке визначення:

«Текст – це група речень, об'єднаних темою та основною думкою. Речення в тексті розташовані у потрібній для розкриття теми послідовності.

Його ознаки такі: а) пов'язаність речень за змістом; б) наявність основної думки; її розвиток; в) певна послідовність речень; г) зв'язок речень між собою за допомогою займенників, синонімів, повторів, спільнокореневих слів, сполучників».

В аналогічному посібнику цього ж автора [12] для учнів 10 класу дається ґрунтовніше визначення тексту та його ознак:

«Текст – це зв'язне висловлювання, що складається з кількох речень, об'єднаних темою, головною думкою і граматично.

Головні ознаки тексту:

1). Членованість тексту – складається з певної кількості речень (зрідка з одного речення).

2). Смыслова цілісність тексту. Речення тексту об'єднані темою (за змістом) і головною думкою (авторським розумінням суті того, про що в тексті йдеться – схваленням або запереченням чогось, закликом або застереженням від чогось); добір фактичного матеріалу завжди підпорядковується завданню передати головну думку висловлення. Таким чином, не тільки тема, а й головна думка об'єднують речення тексту. Тісний смисловий зв'язок існує між частинами тексту: зачином, викладом і кінцівкою; речення тексту пов'язані між собою за змістом і граматично.

3). Зв'язність тексту. Розгортання змісту та розвиток головної думки тексту забезпечується тим, що кожне наступне речення, ввібравши в себе певну інформацію з речення попереднього (слово, словосполучення), додає нову інформацію: доповнює, уточнює, заперечує висловлену в

попередньому реченні думку; відповідно речення можна поділити умовно на дві частини: відносно відому («відоме») та нову («нове»), якщо «відоме» виконує функцію зв'язку з попереднім реченням, то «нове» рухає думку вперед.

4). Структурна організація (зачин – виклад – кінцівка; блоки речень – складне синтаксичне ціле)».

Основна література: 1; 2; 3; 4.

Додаткова література: 6–13; 18; 20; 23; 31; 33; 37.

Питання для самоконтролю

1. У чому відмінність макротексту від мікротексту?
2. Чи можна назвати текстом усне повідомлення? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Назвіть основні ознаки тексту і коротко їх охарактеризуйте.
4. Як визначити тему та основну думку тексту?
5. Яка особливість «рудиментарного тексту»?
6. Сформулюйте, що називаємо текстом.
7. Назвіть і коротко охарактеризуйте текстові категорії (за І. Р. Гальперінім).
8. Як визначити у художньому тексті три види інформації: ЗФІ, ЗКІ, ЗПІ?
9. Коли текст завершений?
10. У чому проявляється прагматика тексту?
11. Чи у кожному тексті актуалізована категорія континууму?
12. Які мовні засоби вираження категорій ретро- та проспекції?

Роль актуального членування у русі тематичної прогресії

План

1. Що таке актуальне членування?
2. Одиниці актуального членування
3. Вивчення АЧ у школі

1. Що таке актуальне членування?

У надрах традиційного синтаксису з'явилася особлива галузь лінгвістичних досліджень, яку називають комунікативним синтаксисом. Він досліджує організацію висловлення мовцем відповідно до його комунікативних намірів.

Зачинателями комунікативного синтаксису вважають чеського лінгвіста Вілема Матезіуса. Попередником ідеї може бути французький філолог ХІХ ст. Анрі Вейль. Погляди Матезіаса продовжив Ф. Данеш.

Категорії актуального членування (тема і рема) пов'язані саме з побудовою тексту, тому що в них ураховується комунікативна перспектива речення в межах повідомлення, яке розгортається. Автор не може передати всю інформацію зразу, одночасно. Лінійність мовлення обумовлює певний порядок елементів повідомлення. Якщо врахувати, що різні елементи повідомлення мають різну комунікативну значущість, то вибір порядку розташування елементів повідомлення відіграє важливу роль у комунікації. Таким чином, тема і рема відбивають комунікативну стратегію мовця, який намагається повідомити певну інформацію і досягти певної комунікативної мети. Відповідно до комунікативних намірів, він вибудовує текст, де кожен елемент виконує певну функцію і водночас слугує розгортанню повідомлення.

На думку В. Матезіуса, актуальне членування протистоїть формальному членуванню (на головні та другорядні члени речення). Основними елементами АЧ є: 1) вихідний пункт висловлення (основа), тобто те, що в певній ситуації відоме (або хоча б може бути зрозуміле) і з чого виходить мовець, і 2) ядро висловлення, тобто те, що мовець повідомляє нове про вихідну точку висловлення.

Таким чином, у кожному висловленні усного чи письмового мовлення відбивається рух думок від відомого (що назване мовцем або перебуває перед очима співрозмовників) до того, що ще не відоме. При цьому мовець ураховує фонові знання адресата про предмет мовлення і залежно від того робить відому частину висловлення вихідним пунктом, відправною точкою висловлення, а в другій частині повідомляє те, що він хоче сказати про першу. Саме тому таке членування на дві частини – тему (дане, відоме) і рему (нове) – називається **актуальним членуванням**.

Членування на тему і рему залежить від реального контексту і конкретної ситуації мовлення. Наприклад: повідомлення *Я завтра їду до Києва* можна сказати в кілька способів (виділяючи важливе логічним наголосом):

***Я** завтра їду до Києва;*

*Я **завтра** їду до Києва;*

*Я завтра їду **до Києва**.*

Ці висловлення, передаючи ніби те саме, відрізняються актуальною інформацією. Мета, яку ставить мовець, щоразу інша: повідомити, **хто** їде, **коли** їде чи **куди** їде. Таким чином, актуальна інформація підкреслює цілеспрямованість висловлення.

Отже, актуальне членування – це членування висловлення на рівні мовлення на тему і рему з метою встановлення комунікативної мети висловлення.

Як зазначає Н. Меркулова (тут і далі теорію АЧ взято з її дисертаційного дослідження), термінологічний апарат галузі вивчення АЧ остаточно ще не вироблено. Тому на позначення поняття *актуальне членування* використовуються терміни «синтагматичне членування», «комунікативне членування», «контекстуальне членування», «тема-рематичне членування», навіть «функціональна (комунікативна) перспектива» для мов з фіксованим порядком слів. Щодо слів на позначення одиниць АЧ, то тут співіснують терміни «тема – рема», «логічний суб'єкт – логічний предикат», «дане – предикований член», «основа – ядро», «диктум – модус». Ми надаємо перевагу класичним термінам «актуальне (тема-рематичне) членування» і «тема – рема».

Тема, як правило, передує ремі. Такий порядок Матезіус назвав «об'єктивним порядком», при якому рух висловлення іде від відомого до нового. Зворотний порядок учений назвав «суб'єктивним», тоді рема ставиться на початок і набуває особливої значущості. Вона виділяється логічним наголосом, а висловлення стає емоційно забарвленим.

Одиниці актуального членування – тема і рема – характеризуються такими ознаками: **тема** виступає предметом повідомлення, вихідною точкою висловлення, міститься в латентному питанні до висловлення; **рема** є комунікативною метою висловлення, найбільш інформаційно навантажена, виступає носієм ситуації, може самостійно утворювати висловлення.

Рема висловлення є комунікативною ідеєю, тому відсутність реми в структурі висловлення руйнує комунікативне навантаження висловлення. Натомість тема може бути інформативно надлишковою, а тому може бути матеріально не вираженою. І тема, і рема висловлення можуть виступати будь-якими членами речення і бути будь-якими частинами мови. Позиція теми і реми у висловленні українського мовлення не закріплена за порядком слів.

Одиницею мовлення є **висловлення**, так само як речення є одиницею мови. Актуальне членування можливе лише на рівні висловлення (у реченні воно має потенційний характер). У межах конкретного дискурсу висловлення пов'язані синтагматичним зв'язком: паралельним, послідовним, асоціативним.

Актуалізація є таким пристосуванням речення до потреб мовця, у якому найбільш важлива інформація виявляє себе як рема. Засоби актуалізації є досить різноманітні в українській мові. Саме на позначення таких засобів використовується термін *ремоідентифікатори*.

На думку вчених, будь-який текст можна представити у вигляді послідовності тем.

Тематична структура тексту характеризується певним зчепленням тем, їх зв'язками, які Ф. Данеш назвав «**тематичною прогресією**». Він виділив 5 типів тематичної прогресії у тексті, з яких розглянемо 3 найпоширеніші.

Тематичні прогресії Данеша – це абстрактні моделі, що лежать в основі побудови тексту. У реальних текстах вони зустрічаються дуже рідко, найчастіше комбінуються між собою.

1. **Проста лінійна прогресія** (з послідовною тематизацією). Найпоширеніша. Це послідовне розгортання інформації, коли **рема попереднього речення стає темою наступного**. Тоді кожне наступне речення спирається на попереднє. Наприклад:

Мій син іде до школи. Там пробуде до другої години дня. О другій він повернеться додому. Вдома він відпочине і сяде вчити уроки на завтра.

Схематично рух тематичної прогресії покажемо так:

$T_1 - P_1$

$T_2 (=P_1) - P_2$

$T_3 (=P_2) - P_3$

Тут рема попереднього речення стає темою наступного. Виникає послідовний зв'язок між реченнями.

2. **Прогресія з наскрізною темою**. Тут наявна одна тема, яка повторюється у кожному реченні. Вона пронизує текст, зв'язує його. Наприклад:

Я не дуже кривлюсь, коли мені треба щось робити. Я / охоче допомагаю дідусяві. Я / пасу коні. Я / рубаяю дрова. Я / залюбки гострю сапи. Я / люблю щось садити або розстеляти по весняній воді полотно. Без охоти, а все-таки потроху я / цюкаю сапою на городі і не вважаю себе ледащом (За М. Стельмахом).

Схема:

$T_1 - P_1$

$T_2 (=T_1) - P_2$

$T_3 (=T_1) - P_3$ і т. д.

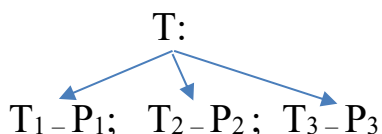
Можемо відзначити, що тут виникає питання до невиправданих повторів особового займенника, тому текст вимагає застосування інших засобів міжфразового зв'язку.

3. **Прогресія з похідними темами (кущова)**. Покажемо на прикладі:

Настала весна. Яскравіше засвітило лагідне сонечко. Зазеленіло все навкруги. Птахи почали повертатися з далеких країв і звеселяти всіх своїм дзвінким співом. Закипіла робота на полях і городах.

Здається, кожне речення говорить про інше, але їх усі об'єднує наскрізна тема – прихід весни. Тут говорять про асоціативний зв'язок між реченнями.

Схема така:

Такий вид зв'язку зустрічається найчастіше в чистому вигляді в художній літературі і розмовному мовленні. Попередні види поєднання висловлень частіше функціонують у змішаному варіанті.

2. Одиниці актуального членування. Під **темою** традиційно розуміється предмет, про який повідомляється у висловленні. Тема нерідко збігається з даним, але це абсолютно різні поняття. І нове, і рема можуть виділятися не тільки паузами, але і більш високим тоном і більш сильним наголосом.

Членування висловлення на тему і рему, що називається (услід за В. Матезіусом) **актуальним членуванням** речення, вивчається багатьма лінгвістами і може складати об'єкт так званого актуального (чи комунікативного) синтаксису.

Тема починає речення, намічаючи напрям розгортання висловлення щодо тієї чи іншої теми. У цьому випадку мова йде про нейтральний, експресивно не забарвлений тип речень.

Для теми типовою є препозиція в реченні. Ідентифікація реми здійснюється за допомогою питань і відповідей. Ремою є те, що постає відповіддю на питання: *Що повідомляється про Антона? Що відбувається в неділю?*

Рема пропускати не може, тому що вона найсильніше комунікативно навантажена і несе основний зміст про тему. Тема / елемент теми може бути матеріально не вираженою (комунікативно нульова тема), але не може бути відсутньою. Комунікативна структура таких речень одночленна, може відповідати як двоскладним, так і односкладним реченням.

Лексична невираженість Т зумовлюється її інформаційною надлишковістю й обізнаністю обох учасників комунікативної ситуації у спільній темі дискурсу.

Відсутність Т не викликає комунікативних помилок або невдач, а отже, не змінює і не приховує основної ідеї висловлення.

Відсутність Р – явище виняткове і деструктивне, воно притаманне більше розмовно-побутовому, художньо-белетристичному та публіцистичному стилям.

Визначаючи рематичну інтонацію основним ієрархічно найвищим засобом актуалізації, можна стверджувати довільне розташування Р щодо інших інформаційно слабших елементів висловлення.

При цьому перші ступені ієрархії РІ визначаємо так:

- 1) рематичний наголос;
- 2) ремоіндикатори;
- 3) порядок слів.

Пор.: 1) *Мій брат восени вступив до університету* (РІ – порядок слів, Р – до університету);

2) *Саме мій брат восени вступив до університету* (РІ – саме, Р – мій брат);

Засоби, за допомогою яких мовець реалізує комунікативний намір і виділяє ту інформацію у своєму повідомленні, що і є метою його висловлення, називаються актуалізаторами (АК) (за Ш. Баллі). У літературі спорадично вживаються терміни ремоіндикатори (РІ), засоби вираження АЧ, сигналізатори Р тощо. Ці засоби в кожній мові різні. Вони формуються загальним фондом певної мови і здебільшого не є основними носіями змісту, а лише вказують на нього.

Варто вживати терміни «сигналізатори Р» або «ремоідентифікатори» (РІ) для позначення цих засобів, з-поміж яких більшість дослідників вирізняють: 1) порядок слів (ПС), який співвідноситься із АЧ як форма із функцією; 2) інтонацію – другий засіб вираження АЧ; 3) частки – додатковий засіб вираження АЧ: Т (а, же); Р (тільки, лише) та ін.

При цьому інтонація не є іншим засобом порівняно з ПС, бо саме ПС прилаштовується під висхідну чи низхідну інтонаційну лінію, а отже, інтонація є первісною, пор.: сильний кінцевий наголос у питальному реченні: *Ти прийдеш?* ↑*Прийдеш ти?* ↑; по-друге, інколи частки є єдиним засобом АЧ, а не додатковим до інтонації. Це найпростіша класифікація засобів вираження АЧ.

У мовленні існують односкладні з погляду актуального членування висловлення. Вони не мають вираженої мовними засобами теми. Ці нечленовані висловлення несуть повідомлення про існування, виникнення, знищення якихось фактів, явищ, предметів. Такі повідомлення розглядаються як семантичне ціле і є неподільними (*Ідуть дощі. Настав наш час*). Подібні речення відповідають на однотипне латентне питання «Що має місце в дійсності?».

Весь лексичний склад таких висловлень становить рему, а тема існує тільки у свідомості співрозмовників, матеріально вона не виражена. Пор.: *У нас / ідуть дощі. Тепер / настав наш час*. Подібні речення вже відповідають на питання «Що відбувається у нас?», «Що сталося тепер?». Ці висловлення – двочленні з погляду АЧ. Тут матеріально виражена локативна і темпоральна теми. Такі детермінантні теми вже пов'язують речення із конситуацією.

У реченнях нечленованого типу чітко окреслена препозиція групи присудка і постпозиція групи підмета. Дослідники вважають, що в нечленованих висловленнях темою є «вся об'єктивна дійсність», «реальність», «навколишнє середовище». Згідно з цією теорією весь склад нечленованого висловлення є ремою, тому в таких випадках називають нульовою. Такий тип висловлень називають **нечленованим** (за В. Матезіусом). Головні особливості нечленованих речень:

- 1) вони є синтагматично незалежними (але не всі синтагматично незалежні є нечленованими);
- 2) вони не мають матеріально вираженої теми;
- 3) Р таких висловлень (а отже, і все висловлення) повідомляє про загальний факт, а не про конкретний предмет;
- 4) такі висловлення не потребують і не допускають актуалізації;
- 5) здебільшого вони починають текст, думку, розповідь;
- 6) як правило, для них характерна препозиція групи присудка і постпозиція групи підмета.

Ми вдаємося до найрізноманітніших засобів наголошення реми висловлення.

Засоби, за допомогою яких сигналізується, маркується, ідентифікується рема, називаємо ремоідентифікаторами – це матеріально виражені показники реми, актуалізатори, сигналізатори реми або засоби реалізації актуального членування. Усі наявні в українській мові ремоіндикатори було зібрано й укладено в систему на основі відповідності ремоідентифікатора певній системі мови (табл.1.2.).

Таблиця 1.2.

Типологія засобів вираження АЧ

<p>I. Фонетичні 1) паузи, 2) емпфаза 3) скандування, 4) умовчання 5) наголос</p>	<p>II. Синтаксичні 1) специфічні конструкції, 2) порядок слів 3) програмованість реми валентністю предиката</p>
<p>III. Лексико-семантичні 1) тематичні 2) спеціалізовані слова-маркери</p>	<p>IV. Паралінгвістичні 1) міміка, 2) жести 3) знаки, 4) поява предмета в полі уваги мовців тощо</p>

Інтонація служить суттєвим засобом оформлення АЧ висловлення. Якщо мовець питає «**Ти** зробив іграшку?», то адресант розуміє, що потрібна інформація, яка передається підметом-ремою. Тому можливі відповіді «Так, я» або «Ні, не я». Якщо ж наголос у питанні падає на присудок «**Ти зробив** іграшку?», то зрозуміло, що потрібна інформація, яка передається присудком-ремою. В такому випадку можливі відповіді «Так, зробив» або «Ні, не зробив». У розповідних реченнях «Гримить салют» і «Головував Петренко» – різниця в комунікативній настанові: за однакової послідовності членів, речення оформлюється різною інтонацією.

У першому – пауза між присудком і підметом відсутня, присудок вимовляється рівним тоном, а в другому – можлива невелика пауза між присудком-темою і підметом-ремою і обов'язковим є підвищення основного тону на темі: *головував*↑...

Особливо суттєву роль відіграє інтонація під час інверсії. Інверсія – це порушення об'єктивного порядку слів із стилістичною метою. Відповідно, якщо при об'єктивному порядку слів темі передує рема, то під час інверсії або рема передує темі «*Цікавою інколи буває / людська натура!*», або складники обох компонентів АЧ розташовуються дистантно: тема–рема–тема (1); рема–тема–рема (2).

– *Кого ти кличеш?* – я / **Марію** / кличу! (1)

– *Що ви купили?* – **Сервіз** / купили / **чайний** (2)

Порушення другого правила об'єктивного порядку слів створює інверсію в нерозчленованих реченнях-висловленнях з нульовою темою: в них інверсія складається з препозиції підмета щодо присудка: *Дощ падає! Птахи прилетіли!*

Логічний наголос виділяє в реченні важливі для мовця і реципієнта слова. Засобами логічного наголосу є паузи і порядок слів.

Один із найбільш поширених прийомів маркування теми і реми – *повтор*. Повтор може здійснюватися як власне мовцем, так і розбиватися між репліками учасників діалогу.

Повтори виконують важливу комунікативну функцію: вони акцентують увагу реципієнта на певній інформації, а отже – виокремлюють, ідентифікують рему висловлення. Як ремоідентифікатори повтори є досить поширеними в розмовному мовленні, в художньому і публіцистичному стилях мови.

Здебільшого повторюваною частиною є власне рема:

– *І чесна людина, така **чесна!**.. Вже я вам за його у поруку!*

– ***Чув, чув** од людей!* (М. Кропивницький).

Частотним і найбільш літературно досконалим є прийом так званого непрямого повтору, із заміною повторюваної частини на синонімічну:

Семінаристи співають, школярі мої... (С. Васильченко).

Тут явно виражені реми «семінаристи», «школярі мої», це є відповідь на питання «Хто співає?», факт, що хтось співає, є даним, а комунікативним завданням було повідомити, хто саме співає. Найбільш виправданим, на наш погляд, є такий комунікативний аналіз цього речення: *співають* – тема, *семінаристи, школярі мої* – рема (комплексна), а конструкція повтору – ремоідентифікатор.

Порядок розташування слів у реченні в українській мові вільний, проте існують певні правила, які визначають послідовність розміщення членів речення.

Прямим (прогресивним) вважається такий порядок слів у реченні, за якого присудок стоїть після підмета (*Епоха н'ятиповерхових будинків зародилася в 50-ті роки*). Прямий (прогресивний) порядок другорядних членів речення пов'язаний з порядком слів у словосполученні:

- узгоджене означення стоїть перед означуваним словом;
- додаток – після стрижневого слова;
- обставина може бути перед і після головного слова (у реченні ним виступає присудок).

Порушення прямого порядку слів з метою виділення якогось із них називається *інверсією* (зворотним або регресивним порядком слів). При зворотному (непрямому, інверсійному, регресивному) порядку слів присудок передує підмету (*Нещодавно до мене заходив Тарас*). Другорядні члени речення при інверсії також змінюють своє звичне місце. Дистантним порядком слів є таке розташування, коли пов'язані між собою елементи стоять окремо один від одного, розриваючись іншими елементами речення.

Дистантне або непряме розташування елементів речення порушує прямий порядок слів, перетворює висловлення з інтонаційно нейтрального на емоційно забарвлене, а на комунікативному рівні можна говорити про яскраву ремоідентифікацію – виокремлення реми висловлення.

Залежно від комунікативного завдання, яке ставить перед собою мовець, одне і те саме речення може набувати різного змісту. Комунікативне завдання – це прагнення мовця підкреслити той аспект речення, що є важливим, суттєвим у певній мовленнєвій ситуації, в певному контексті.

Порядок слів може варіюватися залежно від комунікативного завдання повідомлення. Наприклад, у реченні *Студенти четвертого курсу / вивчають чеську мову* комунікативним завданням є повідомлення про те, що саме роблять студенти четвертого курсу. В такому разі *студенти четвертого курсу* є темою, а *вивчають чеську мову* – ремою. Речення з таким самим порядком слів може відповідати й іншому комунікативному завданню – повідомляти про те, яку саме мову вивчають студенти четвертого курсу, і тоді ремою висловлення буде *чеську мову*.

Але ж комунікативне завдання може змінитися таким чином, що вимагатиме інше розташування елементів висловлення. Якщо відомо, що хтось вивчає чеську мову, а вимагається повідомити, хто саме, тоді порядок слів буде таким: *Чеську мову вивчають / студенти четвертого курсу*.

У реченні *Ігор / був старанним учнем* комунікативним завданням є повідомлення, про те, яким був Ігор; *Ігор* тут тема, а *був старанним учнем* – рема. При порядку слів *Старанним учнем був / Ігор* речення здійснює зовсім іншу комунікативну функцію: повідомляє про те, хто був старанним учнем. Темою тут є *старанним учнем*, а ремою – *Ігор*.

Отже, порядок слів може варіюватися, але при цьому він не довільний: залежно від порядку слів, змінюється комунікативне завдання. Порядок слів в українській мові є формальним вираженням актуального членування висловлення.

У складі висловлення Р займає різну позицію щодо Т і перехідних елементів, але формальним її показником виступають **слова (здебільшого займенники, частки, прислівники), які й виконують функцію РІ: інший, зроду, зовсім, щось і под.**

Здебільшого це слова неозначеної (*щось, колись*), вказівної (*так, такий, ось, он, от*), абсолютивної (*зовсім, зроду, цілий*) та приблизної (*майже, трохи*) семантики.

Однією з найпоширеніших груп РІ є група, що об'єднує різні за походженням (відприслівникові і відзайменникові) фразові емоційно-експресивні **частки**, а саме:

- вказівні (*ось, от, то, он, оце, це, се*);
- означальні (*якраз, саме, точно, власне, справді, дійсно*);

Найчастіше вони служать **маркерами Т: Зараз, зараз.** (*Шукає в кишенях*). **Ось маєш / п'ять франків...** (В. Винниченко); **Оце вам / нова учениця** (Васильченко). Тут до формальних показників Т належить і частка *вам*, первинна семантика якої вже майже втрачена.

З-поміж обмежувально-видільних часток, які теж є РІ, найпопулярнішими виступають «*тільки, навіть, лише*»: *Мати /навіть не встигла скрикнути. Матері вже не було* (М. Хвильовий); *Щодня, роками, вона /тільки й дбала про його тіло...* (М. Коцюбинський).

Отже, рема є основним носієм змісту, і тому вона постійно реалізується у висловленні. Тема може бути формально не виражена. В такий спосіб утворюються комунікативно нечленовані висловлення, які характеризуються ознаками: тема легко відновлюється за контекстом, висловлення є синтагматично незалежними, повідомляють про загальний факт, на формально-граматичному рівні відповідають односкладним реченням або двоскладним із непрямым порядком слів.

3. Вивчення АЧ у школі

Як тільки поняття про АЧ увели до шкільної програми (2002), Л. Піскорська (методист із м. Дніпропетровська) пропонувала виконувати розподіл речень на дане і нове в ССЦ таким чином:

Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр (Д 1) / в'ється глибокою гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами (Н 1); од яру (Д 1) / на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах (Н 2).

На дні довгого яру (Д 1) / блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади (Н 3). Греблі (Д 2) / обсажені столітніми вербами (Н 4). В глибокому яру (Д 1) / ніби в'ється оксамитовий зелений пояс (Н 5), на котрому (Д 3) / блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси зі срібла (Н 6). Два рядки білих хат попід горами (Д 4) / біліють, наче два рядки перлів на зеленому поясі (Н 7). Коло хат (Д 4) / зеленіють густі старі садки (Н 8) (За І. Нечуєм-Левицьким).

О. Глазова у методичному посібнику для вчителів (9 кл.) пропонує дещо по-іншому виконувати актуальне членування. Вона зазначає, що оволодіння відомостями про особливості побудови різних типів мовлення, безперечно, полегшує створення текстів певного типологічного значення. Опора на вироблені лінгвістикою тексту текстологічні поняття (*тема тексту, підтема й мікротема, головна думка тексту, тема і рема (дане і нове)* тощо), по-перше, забезпечує можливість формування текстотворчих умінь на свідомому рівні, по-друге, робить можливим здійснювати самоконтроль.

Працюючи над створенням *опису предмета*, учні повинні знати, що «данним» у реченнях **опису** предмета є назва цього предмета або його частин, а «новим» – ознака.

Наприклад:

Д Н Н

Сливи / жовті, золотисті, як липовим бджолиним медом налиті.

Д Н

Зверху вони / ще й пудрою сизою ледь-ледь притрушені (За Б. Комаром)

У реченнях *опису місця* «данним» є вказівка на місце, а «новим» – назви предметів, на цьому місці розташованих. З поєднання опису місця з описами предметів, на цьому місці розташованих, складається *інтер'єр* (опис внутрішнього вигляду приміщення) та *опис місцевості*. У реченнях опису приміщення «данним» є вказівка на місце (*посередині, праворуч, збоку, на стіні, у кутку, на підлозі*), а «новим» – назви предметів (*стіл, диван, вікно*). Кожен предмет у свою чергу також має бути описаний.

Наприклад:

Д Н Д Н

Перед образами / горіла лампада. Тут / коливались голуби та писанки на нитках, приліплених воском до стелі.

Д Н

Посеред світлиці / стояв застелений скатертю стіл.

Д Н

Біля стола / стояли широкі лавки (За І. Нечуєм-Левицьким)

В описі місцевості «данним» так само є вказівка на місце розташування (*неподалік, посеред галявини, біля лісу, ближче до обр'ю*), а «новим» – назви предметів (*дерево, чагарник, скеля, річка*). Кожен з предметів здебільшого описано.

Наприклад:

Д Н Д Н Д Н
Ген через річку / видніє гатка, / а далі / гребля, / а біля греблі / бовваніє млин.
Н Д
А як прямо подивитися, / то за річкою на спадистому березі /
Н Д Н
височіють віковічні дерева, / а поміж дерев / стримлять корпуси цукрового
заводу (За Є. Гуцалом)

У реченнях тексту-розповіді «даним» є вказівка на особу, що здійснює дії, «новим» – назва дії (або події). Повідомлення про дії, які виконуються послідовно, одна за одною (нове) – це та інформація, заради якої створюється висловлювання. Послідовність виконуваних дій (подій) підкреслюється такими словами, як *спочатку, пізніше, потім, тоді, після цього, нарешті* (хоч такі слова й не є обов'язковими).

Наприклад:

Д Н
Пташка сиворакиша, / побачивши нас, випурхнула на вершечок дерева.
Д Н
Спочатку вона / вигулькнула з плетива гілок, далі вчепилася ніжками
Н
за тонку верхівку берізки й загойдалася пустотливо, зиркаючи на нас
Н Н
кокетливими очицями. Після цього в гіллі різко залопотіло: /
Д Н
ображена нашою неувагою пташина / зірвалася з дерева й полетіла
Н
кудись далеко-далеко (За В. Кавою).

Основна література: 2; 4.

Додаткова література: 19; 30, 38; 45.

Питання для самоконтролю

1. Що називається актуальним членуванням тексту?
2. Як розрізнити, де тема висловлення, а де рема?
3. Які мовні засоби відносять до ремоідентифікаторів?
4. Які речення є нечленованими?
5. Як методисти радять вивчати актуальне членування у школі?

Залежність тексту від умов і особливостей комунікації

План

1. Мовленнєва ситуація як акт комунікації.
2. Текст і стиль. Типи мовлення і класифікація текстів.

1. Мовленнєва ситуація як акт комунікації

Значне місце в комунікативній лінгвістиці займає **теорія мовленнєвих актів**, тобто цілеспрямованих мовленнєвих дій, здійснюваних відповідно до прийнятих у певному суспільстві правил мовленнєвої поведінки. Основними ознаками мовленнєвого акту є намір (інтенціональність), цілеспрямованість і конвенціональність.

Основи теорії мовленнєвих актів закладені англійським філософом Дж. Остіном (1911–1960).

Популярним стало вчення Дж. Остіна про три рівні мовленнєвого акту: *локуція* (використання мовних засобів для досягнення мети = говоріння), *іллокуція* (комунікативний намір адресанта), *перлокуція* (вплив на свідомість та поведінку адресата = досягнення мовцем мети, зміни у свідомості і поведінці адресата).

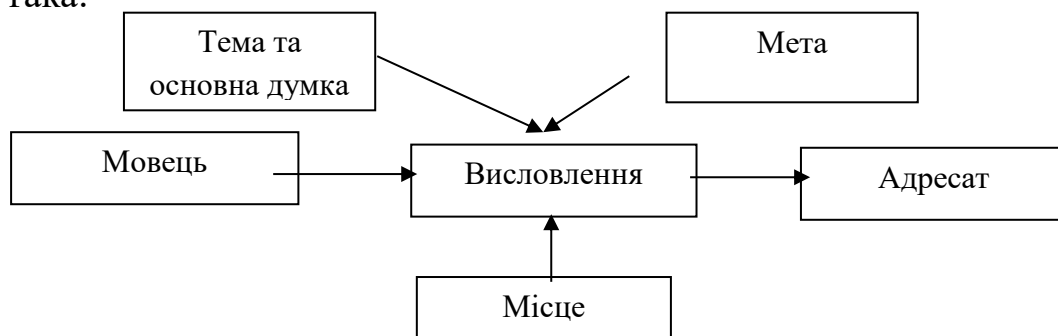
Як іллокуцію учений визначав наказ, інформування, попередження, а як перлокуцію – переконання, досягнення мети, реакцію подиву, страху, обман. Так, речення «Я зайду до Вас» може мати різну іллокуцію (повідомлення, обіцянка, погроза тощо). На цьому ґрунті виникло вчення про непрямі мовні акти. Наприклад: «Я хотів би побути сам» (прохання до присутніх вийти); «У кімнаті душно» (прохання відчинити вікно) тощо.

У мовленнєвих актах беруть участь мовець і адресат. Вони повинні мати певну кількість спільних мовленнєвих навичок (мовленнєву компетенцію), знань і уявлень про світ. Крім цього, до мовленнєвих актів входять обставини мовлення: той фрагмент дійсності, якої стосується його зміст.

Здійснити мовленнєвий акт – означає вимовити членороздільні звуки певної мови, побудувати висловлювання зі слів за граматичними правилами, надати вислову смисл і референцію (локуцію), цілеспрямованість (іллокуцію), викликати бажані наслідки (перлокуцію), тобто вплинути на свідомість або поведінку адресата, створити нову ситуацію.

Отже, у спілкуванні важливою є **мовленнєва ситуація** – умови, в яких відбувається мовленнєва комунікація. Основні умови: адресат мовлення (до кого звертаються); мета висловлення (навіщо); місце (де відбувається).

Схема така:

Умовою успішної комунікації є бажання учасників комунікації спілкування (налаштованість на співпрацю); за відсутності такої кооперації виникає конфліктна комунікативна поведінка. Відомий американський логік Г. Грайс стверджує: успішна комунікація можлива за умови додержання чотирьох **максимів** (постулатів): **інформативності** (висловлювання повинно бути змістовним), **істинності** (говорити тільки правду), **релевантності** (говорити тільки те, що стосується справи), **ясності**, **чіткості** (говорити коротко і зрозуміло).

Важливим чинником у спілкуванні є додержання мовленнєвого етикету – прийнятої певним суспільством системи стійких формул спілкування для встановлення мовленнєвого контакту співбесідників, підтримання спілкування відповідно до їхніх соціальних ролей чи рольових позицій. У кожному мовному суспільстві виробилися певні стереотипи мовленнєвої поведінки: звертання на *ти* чи *Ви*, звертання по імені чи інакше, специфічні форми спілкування між старшими і молодшими, форми привітання, прощання, знайомства, вибачення, вираження вдячності, поздоровлення, побажання, прохання, запрошення, поради, згоди, відмови, співчуття тощо.

Мовленнєвий етикет характеризується яскравою національною специфікою, пов'язаною з неповторною мовленнєвою поведінкою, звичаями, ритуалами, невербальною комунікацією представників певного етносу. Йому притаманна фразеологізована система форм (укр. *Ласкаво просимо!*, рос. *Добро пожаловать!*, англ. *You are welcome!*; укр. *Скільки літ, скільки зим! Хай щастить! З води і роси! Красно дякую!*, рос. *С легким паром!* та ін.).

Успішність мовленнєвої комунікації залежить ще від багатьох чинників. Насамперед, мовлення має бути: 1) *грамотним* (дотримуватися літературних норм); 2) *правильним* (дотримуватися вимови, правильно будувати висловлювання); 3) *змістовним* (розкривати тему та основну думку висловлювання, без зайвого); 4) *послідовним* (стежити за логікою викладу, робити переходи, висновки, узагальнення); 5) *точним* (добирати найбільш доречні (точні) слова); 6) *виразним* (яскраво передавати думку – як за інтонацією, так і лексичними засобами); 7) *багатим* (уникати

невиправданих повторів, уживати різноманітні слова та конструкції); 8) *доречним* (враховувати: з ким розмовляєш, де, коли, з якою метою, вибрати стиль і манеру спілкування). Крім того, слід враховувати особливості усного (писемного) мовлення.

З комунікативною лінгвістикою тісно пов'язана **прагматика**, яка вивчає комплекс проблем, що стосуються мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації, а також ситуації спілкування. Інтенсивний розвиток прагматики, який припадає на другу половину ХХ ст., пов'язаний з розвитком теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна, Дж. Серля. З'явилося чимало наукових праць, присвячених явним і прихованим цілям висловлювань, мовленнєвій тактиці, принципам співробітництва, ставленню мовця до висловлюваного, інтерпретації мовлення, впливу висловлення на адресата, на зміни його емоційного стану, поглядів, оцінок, на його вчинки, впливу мовленнєвої ситуації на тематику і форми комунікації та ін.

Прагматика вивчає мовлення в межах загальної теорії людської діяльності. На цьому ґрунті виникло вчення про *перформативи* (від лат. – дію), під якими розуміють висловлення, рівнозначні дії, вчинку. Наприклад: «Я оголошую війну»; «Я клянусь»; «Я заповідаю»; «Я прошу вибачення»; «Я наказую усунути недоліки». Тут дія виражається самим мовленнєвим актом (проголошуючи перформатив, мовець не описує й не називає дію, а здійснює її). Саме тому перформатив не може отримати істиннісну оцінку. Поняття перформатива ввів Дж. Остін. У його концепції це поняття було пізніше зближено з поняттям «іллокутивної сили», тобто комунікативної спрямованості висловлення.

Як бачимо, прагматика охопила багато проблем, які раніше вивчалися в риториці та стилістиці, комунікативному синтаксисі, теорії мовленнєвої діяльності, теорії комунікації й функціональних стилів, соціолінгвістиці, теорії дискурсу та ін., з якими прагматика має широкі ділянки перетину дослідницьких інтересів.

Предметом сучасної лінгвістики стали і перешкоди ефективності спілкування, так званий **комунікативний шум**, комунікативні збої, тобто різного роду помилки, надто велика метафоричність, неточність вираження думки, паузи, алогізми, непослідовність, обман, незнання особливостей (переважно мовної компетентності) адресата, розбіжність обсягу внутрішнього словника в комунікантів, розбіжність їхніх концептуальних систем, різні психічні особливості комунікантів (емоційність, характер, темперамент, спосіб мислення), розбіжність їхніх стратегій мовленнєвої тактики, поведінки, нарешті, зовнішні перешкоди.

Так, багато людей – погані реципієнти через погану силу концентрування уваги, егоцентризм, слабку словесну пам'ять. Порушують

процес розуміння ще такі фактори: невдала організація процесу сприймання (розірваність у часі і просторі процесу сприймання; швидкий темп читання; далеке розташування тексту); побічні перешкоди – гамір, крик; поганий психофізіологічний стан адресата (втома, роздратування); невдале оформлення тексту; надмірність ілюстрацій; погана побудова і невдале розташування тексту, правописні помилки. Усе це може стати причиною неадекватного розуміння тексту (тоді потрібне аналітичне читання за два заходи).

Фрази у тексті мають бути максимально короткими (чим довша фраза, чим більше пауз, тим довше і більш дискретним у часі у просторі буде процес розуміння). Не допускати аналітичного читання у художньому та публіцистичному стилі – це допускається лише у науковому.

Існує асоціативне домислювання під час сприймання фрази. Під час сприймання зір і слух поспішають за думкою. Бажання не відстати від думки змушує адресата швидко вловлювати зором чи слухом основні елементи повідомлення, домислюючи неосновні (причина суб'єктивізму розуміння).

Мова твору і правопис тексту мають бути нормативними. Правописні помилки, як уже зазначалося, заважають сприйманню. Слово, вжите не у тому значенні, стає джерелом побічної теми, змінює хід думки читача. Кожне слово, фраза, надфразна єдність (НФС) повинні стосуватися теми, бути тематично зумовленими. Елементи, що не стосуються теми, створюють у тексті «шуми» – причину неадекватного розуміння.

2. Текст і стиль. Типи мовлення і класифікація текстів

Створюваний текст обов'язково має відповідати стилю, в якому він функціонуватиме. Порушення стильової відповідності погіршує сприйняття тексту; вносить в нього дисгармонію. Слід пригадати основні характеристики функціональних стилів: призначення, ознаки, мовні засоби тощо (табл. 1.2).

На основі внутрішньосистемних відношень між компонентами тексту можна виділити ще такі типи текстів (у художньому стилі, напр.):

- тип домінуючого способу викладу (статичний, динамічний, змішаний): опис (пейзаж, інтер'єр, портрет); розповідь; міркування;

- тип за композиційною структурою: лінійна композиція, розгалужена, паралельна (залежно від розвитку сюжетної лінії);

- тип художньої творчості: романтичний (ідеалізуючий), реалістичний (типізуючий);

- тип змісту:

за родовими властивостями (епічний, ліричний, драматичний);

за жанровими властивостями (оповідання, новела, повість, роман);

за властивостями жанрових різновидів (напр., роман: соціальний, побутовий, психологічний, історичний, документальний, детективний, науково-фантастичний);

- тип проблематики: національно-історична, ідейно-моральна, авантюрна.

Таблиця 1.2

Характеристика стилів

Назва стилю	Мета комунікації	Сфера	Жанри і види реалізації	Основні стильові риси	Лексичні особливості	Граматичні особливості
Розмовний	Обмін інформацією, думками, встановлення стосунків	Побут, сімейні, дружні стосунки	Бесіди, листи, записки	Невимушеність, емоційність, відсутність строгої логічності, офіційність	Розмовні слова, побутові фразеологізми, емоційно забарвлені слова, просторіччя	Прості речення, різні за метою висловлювання неповнота, окличні, звертання, частки, вставні слова...
Науковий	Повідомлення про результати наукових досліджень виклад досягнень науки і техніки	Наука, техніка, освіта	Виступи, доповіді, лекції, статті, підручники, дисертації, монографії, рецензії	Абстрактність, точність, логічність, доказовість «сухість» мовлення, обґрунтованість викладу	Терміни, спеціальна фразеологія	Складні синтаксичні одиниці, дієприкметникові і дієприслівникові звороти, повні речення
Офіційно-діловий	Регулювання офіційно ділових стосунків	Офіційно-ділові стосунки	Закони, кодекси, накази, оголошення, доручення, протоколи, інструкції, звіти...	Офіційність, строга точність	Стилістично нейтральні слова, стандартна канцелярська лексика, відсутність емоційних слів	Складні речення, розповідні, ряди однорідних членів, звороти, складні сполучники
Публіцистичний	Вплив, інформація про суспільно важливі справи, обговорення, відстоювання і пропаганда ідей	Громадсько-політичне життя	Виступи, доповіді, лекції, диспути, статті, нариси, фейлетони	Закличність, пристрасність, оцінність	Суспільно-політична лексика, висока лексика, емоційно-забарвлені слова, слова з переносним значенням	Риторичні фігури, спонукальні речення, окличні, поширені речення, вигуки, повтори
Художній	Вплив на думки і почуття за допомогою художніх образів	Мистецтво слова	Оповідання, повість, роман, комедія, трагедія, лірика, байка	Образність, конкретність, емоційність, оцінність	Всі мовні засоби, слова у переносному значенні, емоційно-оцінна лексика	Найрізноманітніші синтаксичні конструкції, транспозиція часових форм

Конфесійний	Формування релігійної свідомості; обслуговування релігійних потреб суспільства	Культові установи, релігійні громади	Писемна, усна; монолог, діалог. Перекладна культова і оригінальна література	Урочистість, піднесеність, канонічність словоформ і конструкцій, символізм, образність	Стилістично маркована лексика, старослов'янізми, складні слова, власні назви	Типова фразеологія; багатство епітетів, порівнянь, метафор, алегорій, символів
--------------------	--	--------------------------------------	--	--	--	--

Щодо типів мовлення, то їх виділяють три: розповідь, опис, роздум. Їх характерні особливості покажемо у таблиці (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Типи мовлення

Тип мовлення	Основна функція	Будова висловлювання	Характерні ознаки
Розповідь	Повідомлення про події, відтворення життя в динаміці, розгортання в часі і просторі	Експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка	Розгортання подій у просторі і часі. Вживання обставин часу, що вказують на послідовність перебігу подій (<i>спочатку, тоді, пізніше...</i>) та обставин місця (<i>в Україні, у школі...</i>) Використання дієслів-присудків зі значенням послідовності дій, що стосуються 1 особи
Опис	Словесне зображення предмета, явища, показ їх відмінностей від подібних, життя у статичності	Певна послідовність загальних, часткових ознак предмета чи явища	Одномоментність сприйняття: Вираження одночасності через дієслова однієї часової форми. Використання неповних речень з опущеним присудком або дієсловом-зв'язкою у складеному іменному присудку (<i>Чоло – високе, очі – голубі</i>). Однорідні члени речення
Роздум (міркування)	Пояснення причини, суті явища, доведення чогось	Теза (положення, що потребує доведення), аргументи (докази, пояснення) висновки	Вживання СПР з підрядними причинами, умови, мети та ін. Вживання обставин причини, мети, умови. Вживання вставних слів (вказівка на джерело, порядок слідування думок, впевненість / невпевненість...)

Основна література: 4.

Додаткова література: 16, 39.

Питання для самоконтролю

1. У чому суть теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна?
2. Які обов'язкові складові будь-якого мовленнєвого акту?
3. Від чого залежить успішність мовленнєвої комунікації? Яку умову можна назвати головною?
4. Що можна віднести до комунікативних шумів?
5. Назвіть основні характеристики функціональних стилів української мови.
6. Які характерні риси основних типів мовлення?

Змістовий модуль II СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТУ

Структура зв'язного тексту

План

1. Поняття про глибинну та поверхневу структури.
2. Причини абзацного поділу та структура абзацу.

1. Поняття про глибинну та поверхневу структури

Поняття «структура» – це поняття одне із центральних у сучасній мові. Основними ознаками структури є цілісність і зв'язність. Для рівня тексту найбільш адекватним є таке розуміння структури – це глобальний спосіб організації тексту як певної цілісної даності.

При вивченні структури враховують три аспекти: 1) матеріальні елементи – складові; 2) відношення між ними; 3) цілісність тексту.

Текст – це такий глобальний конструктор, що складається із глибинної та поверхневої структур. Це стосується насамперед художніх текстів.

Глибинна структура – це ідейно-тематичний зміст тексту; складне переплетення відношень і характеристик, в основі яких – художній образ. Глибинна структура – це авторські інтенції, прагматична настанова як домінуючий фактор.

Поверхнева структура – лінгвістична форма, в яку втілюється глибинна структура; це формально-змістова, експліцитна форма.

Поверхнева структура доступна для безпосереднього спостереження; глибинна – виводиться з неї і є надбанням не лише мови (це задум творця – як мислительне утворення, втілене у мовні форми). Мовні форми і є поверхневою структурою. Іншими словами, це дуалізм форми і змісту. Проте між ними тісний зв'язок. Руйнування мовного оформлення веде до руйнації образу.

Вони взаємозалежні – зміст і форма (поверхнева і глибинна структури). Глибинну структуру можна порівняти з програмою, яка диктує вибір мовних засобів. Проте тут не лише відношення підпорядкування: поверхнева структура не лише актуалізує глибинну, вона діє на неї.

2. Причини абзацного поділу та структура абзацу

Термін **абзац** використовується у двох значеннях: 1) відступ управо на початку речення («красная строка»); 2) відрізок письмового чи друкованого тексту між абзацними відступами, що містять у собі одне чи кілька речень або ССЦ.

Як особливої семантичної чи синтаксичної одиниці – абзацу не існує. Ним може бути одне слово, ціле речення, ціле ССЦ.

Виділення абзаців – це спосіб семантико-стилістичного виділення речень. Оскільки абзацним відступом підкреслюється перше речення, його і вважають абзацом.

Абзаци – це речення, що виділяються на письмі відступом управо з метою їх смислового підкреслення чи відмежування від суміжних попередніх речень. Абзацне виділення примушує звернути особливу увагу на них. Це найбільш значущі у смисловому відношенні речення. Щоб у цьому переконатися, треба прочитати лише абзацні речення у тексті – вони передають основну інформацію тексту.

Речення, що містяться між абзацами – **пояснювальні**.

Абзаци – це ядро тексту; вони примушують зупинитися, приготуватися до сприйняття нової і важливої інформації.

Три основних **причини** виділення абзаців: 1) новизна інформації – початок ССЦ; 2) важливість інформації у масштабі всього тексту; 3) логічна несумісність наступних речень із попередніми (лінійна несумісність фраз).

Абзаци виділяють речення, що несуть у собі основну інформацію у тексті. Якщо виділити тільки їх і прочитати, між ними має зберегтися дистантний зв'язок (лише тоді абзац виділений правильно). У логічному відношенні вони мають бути однорідними і тому порівнюваними.

Покажемо це на прикладі:

Велике відро

До школи прийшло чотирнадцятеро малих дітей, щоб полити сіянци яблунь. Сіянци яблунь називаються шкількою. Особливо щедро їх треба поливати восени, коли земля стає сухою від літньої спеки.

Вчитель поставив біля саду чотирнадцять відер. Тринадцять з них були маленькі, а чотирнадцяте – велике.

Діти швиденько взяли маленькі відра. Залишилось одне відро – велике. І один учень без відра залишився – маленький синьоокий хлопчик Мишко. Він був дуже повільний, задумливий.

– Ну, що, ж, Мишку, – сказав учитель. – Бери велике, носитимеш по піввідра.

Діти стали поливати. Всі носять маленькими відрами, а Мишко – великим. Набирає не піввідра, а повне. Всім носити легко, а Мишкові важко.

Одна дівчинка сказала:

– Не треба зівати, Мишку. Скоріше треба було брати маленьке відро.

Ось і закінчили поливати.

Учитель сказав.

– Тепер нарвіть собі по повному відру яблук і віднесіть додому. Пригостіть матерів, бабусь. (В. Сухомлинський)

Кожен абзац має чітку структуру – складається з трьох частин, кожна з яких несе особливу семантико-стилістичну і структурно-композиційну роль у створенні єдності тексту. Це: 1) абзацний зачин; 2) основна фраза (абзацна фраза); 3) частина-коментар (міжфразова частина тексту).

Абзацний зачин – це слово, що за значенням і синтаксичною роллю дорівнює окремому члену речення (*через секунду, пройшла секунда; коли пройшла секунда...*).

Абзацний зачин іноді дорівнює реченню: *Настало літо. Сім'я Петренків переїхала за місто, на дачу (Влітку сім'я...)*.

Промайнула година. Він так і не прийшов (Через годину він так і не прийшов).

Основна фраза – перша фраза абзацу, що містить одну з головних думок усього тексту (абзацна фраза).

Коментар – решта абзацу, що йде після абзацної фрази.

Основні думки тексту – в абзацних фразах. Усі вони поєднуються дистантним зв'язком (МФЗ): повтором слів, порядком слів, єдністю видо-часових форм дієслів.

Щоб перевірити правильність виділення абзаців у роботах учнів – треба стягнути абзацні фрази. Має вийти стислий переказ основного змісту тексту (конспектування літератури – аналогічна операція; анотація тексту іноземною мовою – переклад абзацних фраз).

Основна література: 2; 3; 4.

Додаткова література: 31; 37.

Питання для самоконтролю

1. Що становить глибинну (поверхневу) структуру тексту?
2. Що називають абзацом?
3. Які причини виділення абзаців?
4. Яка структура абзацу?
5. Як перевірити правильність виділення абзаців у тексті?

Складне синтаксичне ціле – найвища одиниця структурного поділу тексту

План

1. ССЦ: структура та характерні особливості.
2. Членування тексту на ССЦ.
3. Основні функціональні типи ССЦ.

1. ССЦ: структура та характерні особливості

Будь-якому тексту властива певна композиція. Універсально її можна показати так: заголовок; зачин (вступ, зав'язка); середня частина (розвиток дії), кульмінація (у художніх творах); кінцівка (висновок, розв'язка).

Кожна з цих частин макротексту становить своєрідний мікротекст.

Заголовок – фіксує увагу, готує читача до викладу.

Зачин – вводить у проблематику текст.

Середина – розгортається зміст відповідно до тексту. У художньому тексті зростає напруженість події до кульмінації – найвищого конфлікту твору, після чого події ведуть до розв'язки твору.

Кінцівка – містить висновки та узагальнення тексту.

Що розглядати як структурні одиниці тексту? Висувалися різні пропозиції: 1) складне синтаксичне ціле (ССЦ) – М. С. Поспелов; 2) надфразну єдність (НФЄ) – Л. А. Булаховський; 3) прозаїчні строфи (ПС) – Г. Я. Солганік; 4) висловлення – В. В. Виноградов; 5) компоненти тексту – М. Фігуровський.

Зупинимося на ССЦ (дехто прирівнює до них НФЄ) як найменшій структурній одиниці тексту.

ССЦ – це особлива синтаксична одиниця у складі тексту, що складається із двох чи кількох речень, об'єднаних однією мікротемою у одну смислову і структурно-інтонаційну групу. До складу ССЦ можуть входити різні за структурою речення, які об'єднуються інтонацією та іншими засобами зв'язку (лексичними, морфологічними, синтаксичними), які, до речі, не є обов'язковими для кожного ССЦ.

Слід пам'ятати, що у ССЦ важливе місце займає перше речення, що служить зачином. Виділяють **три ознаки першого речення ССЦ**:

1. У смисловому плані – ним починається виклад нової мікротеми.
2. У лексико-синтаксичному плані – всі його члени є повнозначними словами (немає таких слів, значення яких визначалося б із попередніх частин тексту: займенників, прислівників).
3. У синтаксичному відношенні – перше речення ССЦ – повне. Це початок того, про що розповідатимуть наступні речення.

Характерно: всередині ССЦ від речення до речення можна поставити питання; від останнього речення ССЦ до першого речення наступного ССЦ не можна поставити питання.

Можна виділити характерні ознаки ССЦ: 1) це група речень, об'єднаних тематично (однією мікротемою), а також лексично, граматично та інтонаційно. 2) характеризують один бік описуваного явища; 3) зв'язок між реченнями ССЦ контактний або дистантний.

ССЦ можна визначити як текстову одиницю, що складається з кількох контактних чи дистантних взаємопов'язаних речень, що об'єднані однією мікротемою і характеризують один епізод подій чи один бік описаного явища. Сміслові і формальні ознаки ССЦ проявляються лише у тексті-цілому. Кожне ССЦ – це розповідь у мініатюрі.

2. Членування тексту на ССЦ

Поділ на ССЦ відбувається лише на основі смислових і формальних ознак.

Усередині ССЦ зв'язок між реченнями тісніший, ніж на стикові ССЦ. У межах одного ССЦ між реченнями легко ставляться питання.

Автосемантичні речення. При поділі тексту на ССЦ виявляються речення, які не є компонентами ССЦ. У них, як правило, містяться авторські відступи, зауваження з приводу, сентенції. У складі тексту вони функціонують як один із засобів зв'язку контактних із ним ССЦ. Це «вільні речення», які ще називають автосемантичними.

Найчастіше такими у тексті є прислів'я. У буквальному сприйнятті вони здаються «мікровідступами» від основної теми: зв'язок з фактами і подіями, що описуються, у них дуже віддалений, непрямий, асоціативний. Відбувається своєрідне «гальмування» оповіді: зупиняється рух фабули, немов даючи можливість глибше осмислити викладене. Покажемо у консітуації:

«Лимериха. Та вгамуйтеся, свашечко, не сердьтєся, моя голубочко! Дурна-нерозумна дитина зраділа, що прийшли до неї рідні, та й уточила (наливки та горілки для пригощання).

Шкандибиха. Яке коріння – таке насіння. Яка мати – така й дочка!» (П. Мирний «Лимерівна») (Лимериха пила, то свекруха й Наталю Лимерівну звинуватила у тому ж).

Автосемантизм має широкий арсенал засобів: графічні, граматичні, лексичні, семантичні, композиційні, стилістичні та ін. Наприклад: а) лексичні – відсутність повторів слів, буквальних чи синонімічних; б) граматичні – відсутність дейктичних елементів; в) семантичні – узагальненість вислову; г) композиційно-стилістичні – виділення паремій в окремий мовленнєвий акт та ін.

Співвідношення ССЦ і абзацу. Вони не завжди збігаються; у частині тексту, що знаходиться між двома абзацними відступами, може бути одне ССЦ, його частина, або ж кілька ССЦ, чи просто речення (наприклад, у повісті Чехова «Цветы запоздалые» ССЦ – 52, абзаців – 249. Кожне ССЦ виділяє 3–4 абзацні фрази).

Абзац і ССЦ – категорії різних рівнів.

Процес виділення абзаців проходить незалежно від ССЦ. Абзацні фрази виділяються графічно, ритмомелодично і містять основні думки. ССЦ – це лише ланцюжок речень, які поєднуються за смислом (мікротемою) та граматично (засобами МФЗ).

3. Основні функціональні типи ССЦ

ССЦ можна згрупувати у кілька типів, залежно від змісту і побудови їх, а саме: 1) статичні (описового характеру); 2) динамічні (розповідного характеру); 3) змішані (поєднують опис, розповідь, міркування).

Статичні ССЦ мають паралельний зв'язок між реченнями; в них відсутні анафори, вживаються слова із значенням одночасності. Для них властивий синтаксичний паралелізм: речення однорідного складу, однакової чи подібної будови, а зв'язки між ними нагадують зв'язки у ССР та СБР. Кожне з цих речень характеризується відносною самостійністю. Зв'язок між реченнями семантичний і здійснюється за рахунок єдності видо-часових форм дієслів-присудків. Наприклад:

Рух зоряних тіл, обертання Землі, течія річки, шум лісів, гамір натовпів, народження і вмирання, геній і нищість, благородство і підступність – хіба це не час і не саме життя?

Змінилися королі у Франції, Іспанії, Англії, Швеції, Данії, Польщі, Угорщині. Німеччина, Швеція, Данія, Швейцарія, Нідерланди поміняли віру, московський цар завоював Казанське царство, Бабур захопив славнозвісний діамант Кох-і-Нур, вивіз його з Агри.

Меркатор сконструював перший глобус. Леонардо да Вінчі винайшов маховик для прядіння і мотання шовку. Один землетрус знищив Лісабон, інший – найстрахотливіший у діях людства – в китайській провінції Шаньсі викликав загибель 830 тисяч людей. Мікеланджело написав про «Страшний суд» (П. Загребельний)

Це статичне ССЦ. Перше речення служить зачином. Усі наступні, розкриваючи його зміст, характеризуються синтаксичним паралелізмом: починаються підметами, за якими зразу ж розміщуються присудки (порядок слів однаковий). Кожне речення відповідно самостійне; зв'язок лише смисловий; морфологічний зв'язок виявляється у єдності видо-часових форм (дієслова доконаного виду минулого часу). Усі речення підпорядковані одній мікротемі, яку задає зачин.

Динамічні ССЦ – характеризуються ланцюговим зв'язком між реченнями: кожне наступне якое продовжує думку попередніх. Широко застосовуються засоби міжфразового зв'язку, дієслова здебільшого одного виду. Наприклад:

Остан глянув і остовпів.

Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори. Та ні, вони не стояли. Вони рухались, як живі, хитались, тремтіли, осідали в одному місці і виростали в другому. Вони тихо жевріли, як купа іскристого золота, або вибухали червоним снопом полум'я. Відтак знесилювались, в'яли і гнулися од вітру, і знов росли, і знов палали. Коли одна з них падала, друга підхоплювала її, здіймалась догори і бистро ламала лінію блискучих визубнів. Од них займалась на небі хмара і палала вкупі з далеким небом.

(М. Коцюбинський)

Бачимо ланцюговий зв'язок між реченнями. Перше речення – ядро ССЦ. Наступні речення розгортають картину палаючих планів. Лексичні повтори, вживання займенників (анафоричні прийоми), дієслова одного виду (недоконаного) і часу (минулого) – найпоширеніші МФЗ. Усі речення утворюють ланцюжок: кожне наступне є продовженням першого, розгортаючи тим самим мікротему ССЦ.

У **змішаному** ССЦ поєднується ланцюговий і паралельний зв'язок.

Проілюструємо:

І уявляється мені степ. Широкий, необмежений, незайманий степ. Передранішній вітер злегка хвилює тирсу. Бліде небо мигтить зірками до блакиті, що оповила степову далечінь. У синьому тумані ледве видніють могили. Чорніють здалеку лози. Між небом і землею якась таємна розмова. Чи то вони чаклують удвох, чи що, бо якоюсь таємницею віє від того необмеженого синього простору.

(М. Коцюбинський)

У цьому ССЦ вісім речень об'єднані спільною мікротемою: описом уявного степу. Друге речення є парцелятом першого. Між третім-шостим реченнями бачимо синтаксичний паралелізм. Вони відносно самостійні, мають схожу будову. Дієслова-присудки в одній формі. Сьоме і восьме речення об'єднані ланцюговим зв'язком.

Л. Лосева виділяє ССЦ описові, розповідні та типу міркування.

В останніх виділяється три частини: 1) теза; 2) аргументація; 3) висновки. Дієслова в них, як правило, у формі теперішнього часу. Хоча наявність усіх трьох частин – необов'язкова (у науковому, публіцистичному стилі); може не бути чітко сформованої тези (роздум-пояснення: що це?).

Основна література: 2; 3; 4.

Додаткова література: 17; 24; 25; 31; 36.

Питання для самоконтролю

1. Яка типова композиція тексту?
2. Що називають складним синтаксичним цілим? Яка структура ССЦ?
3. Які ознаки першого речення ССЦ?
4. Які речення називають автосемантичними?
5. Як співвідносяться ССЦ і абзац? Чи завжди їхні межі збігаються?
6. Назвіть і охарактеризуйте основні функціональні типи ССЦ.

Засоби міжфразового зв'язку

План

1. Види міжфразового зв'язку.
2. Засоби повторної номінації предметів.
3. Засоби створення предметно-логічного каркасу висловлення.
4. Мовні засоби впорядкування висловлення.
5. Граматичні засоби вираження міжфразових зв'язків у ССЦ.
6. Засоби вираження логічних відношень між частинами тексту.

1. Види міжфразового зв'язку

Міжфразовий зв'язок (МФЗ) – це зв'язок між реченнями, ССЦ, абзацами, розділами та іншими частинами тексту, що організує його смислову і структурну єдність.

Між реченнями, як уже говорилося, існує смисловий зв'язок (як не будь-які слова можна поєднати у одному реченні, так і не будь-які речення утворюють зв'язний текст). Типу: *Завтра – перший день весни. Ця осінь була дощовою. Хочу літа!*

У зв'язному мовленні поєднуються між собою не лише сусідні речення, а й ті речення, що знаходяться на відстані. Зв'язок наступного речення з попереднім називається **послідовним** (ланцюжковим) і **контактним** («кільця» ланцюжка знаходяться поряд, взаємозалежні).

Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень. Але найкраще, найдосконаліше вона має володіти рідною мовою. Рідна мова – це невід'ємна частка Батьківщини, голос народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші і найніжніші струни людської душі (За Б. Антоненком-Давидовичем).

Контактні зв'язки трапляються і між тематично об'єднаними групами речень. Наприклад: *Навесні досить, щоб покropив дрібний дощ, і трава одразу зазеленіє і все оживе. З цим Павло зустрічався кожного разу, але щоразу стояв і дивився, мов заворожений. Саме такої пори він вибрався шукати нової домівки...*

Паралельний зв'язок спостерігається тоді, коли сусідні речення не зв'язані лексично, проте мають схожу синтаксичну структуру і пов'язані

єдиною мікротемою.

Наприклад: *Заходила ніч. Німіє степ і хмариться. Поспішаючи, кудись ховаються останні шуми і звуки довгої літньої днини. Не погасло ще на заході червоне зарево, а вже над ним у темряві далекого неба зажеврила, мов жарина у попелі, вечірня зоря. А місяць, що перше висів серед ясного неба сірою, малопомітною плямою, під темним крилом ночі зразу ожив і засвітився чарівним огнем* (За С. Васильченком)

Дистантний зв'язок – такий зв'язок, що об'єднує віддалені речення (дистантним зв'язком об'єднуються найбільш інформативні частини тексту – абзацні фрази). Наприклад: *Не обминайте, люди, осінньої журавлиної краси падолисту. Йдіть до лісу, у парк, станьте під кронами дерев, подивіться тихо згасання пожовклого листу. І ви багато зрозумієте, згадаєте свою весну і літо, подумаєте і про власну осінь* (За І. Цюпою)

Ретроспективний зв'язок (від лат. retro – назад) – такий зв'язок, при якому сутність речення можна зрозуміти, лише повернувшись назад, до попередніх речень. Наприклад: *Листя без дерева не може жити. Зірвавшись з гілля, воно пливе в повітрі перший і останній раз. І хто знає, який закон тут більше діє. Закон тяжіння чи закон вимирання. Чи не тому (чому?) осінь у людському серці породжує сум* (За І. Цюпою).

Перспективний зв'язок – коли речення чи навіть слово визначає зміст наступної розповіді («Справа тут не в тому. Думаю ось як...»; «Ось історія його життя...»; «А сталося от що...»). Названі види зв'язку пронизують текст, забезпечуючи його змістову і структурну цілісність.

Зв'язки між компонентами тексту виражаються дуже різноманітними мовними засобами. Характеризувати ці засоби можна за двома найголовнішими ознаками: 1) за сферою застосування; 2) за функцією.

За сферою застосування поділяються на дві групи:

1) засоби зв'язку, що застосовуються і для з'єднання частин складного речення, і для МФЗ (сполучники, частки, займенники та інші засоби еквівалентної заміни, співвідносність видо-часових форм дієслова, вставні слова, неповні речення, порядок розташування компонентів);

2) власне міжфразові засоби зв'язку (лексичний повтор, члени речення та частини складного речення, що стосуються і наступних синтаксичних одиниць; окремі типи простого речення).

За функцією у тексті засоби МФЗ поділяються на два різновиди:

1) ті, що забезпечують **семантичну** єдність тексту (лексичний повтор, засоби повторної номінації, відповідність дієслівних форм, риторичні фігури, називні речення, сукупність слів певної семантичної групи, члени речення і предикативні частини, зміст яких поширюється і на наступні речення (детермінанти), сукупність певного виду обставин);

2) ті, що передають тільки **логічні** відношення між частинами тексту (сполучники, частки, модальні слова).

Розглянемо найважливіші засоби МФЗ, керуючись передусім їх функцією у тексті.

2. Засоби повторної номінації предметів

Однією з умов цілісності тексту або його відносно закінченої частини є багаторазове згадування того об'єкта, що є предметом уваги мовця.

Найпростішим засобом повторного називання, який забезпечує змістовий зв'язок між реченнями, є **лексичний повтор** – кількаразове вживання одного і того ж слова. Цей засіб МФЗ вимагає до себе дуже великої уваги учителя, бо часто повторення одних і тих же слів свідчить про бідність лексичного запасу учня і кваліфікується як мовний недолік. Проте однозначний підхід до повторення слів був би неправильним. Інколи лексичний повтор необхідний.

Наприклад: *Жили собі **дід** та **баба**. Вже й старі стали, а дітей нема. Журяться **дід** та **баба**: «Хто нашої смерті догляне, що в нас дітей нема?»*

*От **баба** й просить **діда**:*

*– Поїдь, **діду**, в ліс, вирубай там мені деревину, та зробимо колисочку, то я положу деревинку в колисочку та й буду колихати; от і буде мені хоч забавка!*

***Дід** спершу не хотів, а **баба** все просить та просить. Послухався він, поїхав, вирубав деревину, зробив колисочку... (З нар. казки «Телесик»).*

Або ж:

Брати одяглись та й пішли сестри шукать. Ідуть та йдуть – коли чередник череду пасе. Вони поздоровалися. Чередник питає:

– Куди ви ідете?

Вони кажуть:

– До змія – сестри одіймати.

– Як хочете ви од змія одняти сестру, то з'їжте у мене самого більшого вола.

Вони не захотіли та й пішли. Ідуть та ідуть – коли пастух пасе овечки. Вони із ним поздоровались. Він їх питає:

– Куди ви ідете?

Вони кажуть:

– До змія – сестри одіймати.

– Коли хочете її одняти, то з'їжте у мене самого більшого барана.

Вони не захотіли та й пішли... (З нар. казки «Котигорошко»)

Особливо часто застосовується лексичний повтор у наукових і ділових текстах, де вживається термінологічна лексика, що не підлягає заміні.

Вчителів треба боротися не взагалі проти повторення слів (без повторення не можна організувати текст), а за розумне використання лексичного повтору поряд з іншими засобами МФЗ. Недоліком є тільки немотивований повтор, зумовлений лексичною бідністю мовця.

Наприклад: *Довго їжачка не було. Я дивився на куці, чи нема їжачка. Я ще раз хотів побачити щедрого їжачка* (З учнівського переказу).

Щоб уникнути таких недоліків, треба знаходити слова, здатні виступати **семантичними еквівалентами назв**.

Найбільш уживаним засобом заміни є **займенники та займенникові прислівники**, а також повтор слова у поєднанні із вказівним займенником. Наприклад:

Видимо й Невидимо

Був собі пан та лакей. То як були ще вони малими, так укупі гралась і все у них зарівно; а став панич паном, то так зненавидів того лакея, що давай вигадувати та приказувати, щоб він зробив і те й те, та все таке, щоб його можна було знищити. Усе те лакей поробить, живим і вернеться (Нар. казка).

Подібну роль виконують і **прислівники (там, тут, тоді, туди)**.

Засобом лексичного повтору у ролі засобу міжфразового зв'язку виступають **синоніми** раніше вжитих слів. Виконуючи ту ж функцію, що і повтор, синоніми разом з тим збагачують і урізноманітнюють висловлювання. Наприклад:

*Подорожні хотіли перечекати хурделицю. Але заметіль не вщухала (З газ.); Вступаючи до монастиря, запорожець запрошував своїх **приятелів** повеселитися. **Товариство** розважалося тижнів зо два (Ю. Хорунжий)*

Слова, що набувають синонімічності у **контексті**: *Дзвінко посвистуючи, повзик будує собі у дуплі **гніздо**. Довго і старанно він трудився, зате й **хатка** в нього вийшла добротна* (З журналу).

Таку саму роль виконують і загальнономовні **перифрази** (нерідко їх виносять у заголовки): *живі сейсмографи* (тварини, що завбачають зміни у корі планети); *урожай голубих полів* (риба); *крилата піхота* (десантники) та ін.

*Видно, як за березами встає **сіро-голуба стіна**. Деревя стали ще виразнішими і величнішими.* (Ю. Збанацький)

Урізноманітнюють висловлювання і **загальні назви**, ужиті замість власних, і родові поняття замість видових (заміна слова вужчої семантики словом ширшої). Наприклад: *Значних руйнувань зазнала **Умань** під час війни. У **місті** мало залишилось вцілілих будинків.*

*На гербі Росії бачимо **двоголового орла**. **Хижий птах** протягом століть цупко тримав у пазуристих лапах Україну* (З газети)

Своєрідним засобом повторення вказівки на предмет служать і слова,

що мають словотвірну спорідненість з уперше вжитою назвою – носії семантики тієї ж кореневої морфemi (спільнокореневі).

Наприклад: *Мабуть, жодне слово у світі не вміщує стільки ласки й ніжності, як слово **мама**. **Мати** з дитиною на руках – символ життя. Немає тепліших рук, ніж у **матері**. **Материна** любов не знає зради. Станемо на коліна перед **матерями**, які перенесли найбільше горе світу. Будемо гідні **материнської** ласки і любові* (З журналу)

3. Засоби створення предметно-логічного каркасу тексту

Поряд із текстами, в яких є один виразно окреслений предикативний центр, через який реалізуються тема і задум автора, є й такі, що охоплюють широке коло предметів, явищ і подій. У цьому разі значну організуючу роль у структурі тексту відіграють **слова одного семантичного ряду**, тематично близькі групи слів.

Ось уривок із «**Зачарованої Десни**» О. Довженка:

До чого ж гарно й весело було в нашому городі. От як вийти з сіней та подивитись навколо – геть чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

Або: Перший посів зернових проводять, як відомо, восени. В давнину селяни намагалися запліднити ниву озимим житом та пшеницею до Семена – 14 вересня. Але це відносно не великий відсоток плану. Найвідповідальніша, як ми нині кажемо, посівна компанія припадає на весну. Ярими культурами – пшеницею, ячменем, вівсом, гречкою, горохом, просом тощо – засівали переважну більшість орних земель (В. Скуратівський)

Оскільки в описах вирішальне – передати ознаки предметів, то велику роль у таких текстах відіграють **прикметники** та похідні від них **дієслова**.

Опис пожежі з повісті «**Микола Джеря**»:

Червоний світ миготів ніби хвильками і брижсами по стінах... Три вікні були ніби завішані знадвору червоними кривавими хустками... Весь двір, садок, хата – все було залите червоним світлом, ніби кров'ю. Кругом неба однизу стояла чорна, як земля, смуга, неначе огняне небо підперезане оксамитовим поясом... Зелений лист проти вогню був ніби обмочений в густу запечену кров; жовте листя стало рожевим, неначе хто облив його вишневим соком. Чорні стовбури тополь чорніли проти вогню, ніби викувані з заліза... А в кров'яному ставку одбивались чорні стовбури осококів, чорне безлисте гілля верб.

У розгортанні змісту особлива роль **дієслів**. Тут важливий не тільки вибір самих лексем, які мають передати послідовність дій, але і їхніх видо-часових форм. Сам набір дієслів дає смислову схему тексту. Існують певні закономірності вживання часо-видових форм у різних типах мовлення.

Статичний опис, як правило, витримується у рамках **теперішнього часу** (загальний колорит зображеного – незмінний).

Кожен вид русалок має свою відмінність. Скажімо, нявки полюбляють збиратися гуртами, вчиняти шалені забави...

Інший вигляд мають водяні мавки: це надприродної краси дівчата, з білим, ледь синюватим кольором тіла та довгою розпущеною косою... При місяці мавки виходять погратися на берег – водити хоровод. Ввечері полюбляють на березі розчісувати волосся... (В. Скуратівський)

У **розповідях** домінують форми **минулого часу**.

... Іван-царевич ліг, заснув. Вона взяла кожушок з себе скинула, вийшла надвір, крикнула, гукнула, свиснула, – тут де не взялись дівичі-прислужниці, виткали рушники, гарно орлів понашивали, оддали їй. Вона взяла положила коло Івана-царевича, знову кожушок наділа – і стала такою жабою, як і була («Царівна-жаба»).

У **роздумах** найчастіше спостерігаються дієслівні присудки у **теперішньому часі** з уточненням постійної дії:

Правильно й чисто говорити рідною мовою може кожен, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених лінгвістів, письменників або вчителів-мовників. Це – не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (За Б. Антоненком-Давидовичем).

4. Мовні засоби впорядкування висловлювання

У текстах різних стилів і типів мовлення знаходять застосування специфічні групи слів, за допомогою яких мовець пояснює адресатові сприймання логіки викладу, послідовності розгортання змісту.

У розповідних текстах з їх розвитком дій у часі до них належать слова з **темпоральним (часовим)** значенням. Це обставини (прислівники, дієприслівникові звороти, іменники, прийменники). Наприклад:

Після церковної служби, яка закінчилась о 4–5-й годині, всі розходились по домівках. Зайшовши до оселі, парафіянин врочиство сповіщав хатніх:

– Христос рождається!

Йому відповідали хором:

– Славимо Його...

Відтак після привітання родина сідала за стіл Святвечері, доки не зійшло сонце. При цьому господар скроплював оселю свяченою водою, обкурював пахучим зіллям і запалював свічку – прообраз Сонця. Усі сідали на постелені рушники...

Після першої ложки куті господар...

Після цього мили посуд...

Розговівшись, лягали спочивати. (В. Скуратівський)

Типовим для описових текстів є слова з **просторовим значенням** (прислівник, дієприслівник, іменниково-прийменникова конструкція).

Наприклад: На кілочках висіли зброя й одежа. Посеред хижі, недалеко від вогнища, стало видно Яму-піч... В одному кутку стало видно дерев'яні постаті Перуна і Волоса... У другому кутку, на низькому помості лежало кілька чоловік (С. Скляренко)

У текстах-міркуваннях поширеними засобами зв'язності служать слова, що вказують на послідовність певних аргументів, на характер думок.

Це **вставні слова** (навіпаки, таким чином, отже, по-перше, як повідомляють та ін.).

Риси необхідні для виховання: це, по-перше, любов до свого народу, до трудящих. Людина повинна любити людей... По-друге, чесність. Привчати дітей до чесності. По-третє, хоробрість... По-четверте, товариська спайка... По-п'яте, – це треба любити працю... Не тільки любити, але й чесно ставитися до праці. (М. Калінін)

Ці засоби впорядкування композиції висловлювання можуть з'єднувати одиниці різних рівнів – частини речення, окремі речення, ССЦ, великі фрагменти текстів.

Значну організуючу роль виконують у тексті і **окремі типи речень**.

Особливу семантико-стилістичну роль виконують **двоскладні непоширені** або поширені речення, з одним або двома другорядними членами (короткі речення обрамлюють ССЦ).

Наприклад: *Любов виростає з дитинства. Чарівне це слово знаємо змалечку. І тиха колисанка, і святий образ мами, і сонце в блакитному небі, і земля – все це дається як найдорожчий дарунок світу і приходиться у життя непомітно, як являється у всій красі і силі добро і любов...*

Людина починається з любові. А любов виростає з дитинства (За Я. Гояном)

Або: Рушник на стіні. Давній наш звичай. Не було, здається, жодної на Україні оселі, котрої не прикрашали б рушниками... (В. Скуратівський)

З'єднувати частини тексту, вказувати на перспективу дальшого розгортання тексту можуть і питальні та окличні речення (**риторичні фігури**):

Наприклад: *Яка розкішна подорож влітку серед українського райського степу! Він замаєний різноманітними пахучими квітами, у ньому бринить бджілка – використовує пору і погоду. Перепелиця б'є, деркач передражнює її, гомонять степові пташки різними голосами...*

А небо? Яке ж може бути українське небо, як не синє, чисте, аж душа в radoцax розпливається... (А. Чайковський)

Дуже виразним засобом МФЗ у тексті є **речення узагальненого змісту**, які вимагають переліку ряду однотипних факторів у подальшому викладі. Функція таких речень нагадує функцію узагальнювальних слів:

Наприклад: *Словесне вітання має свою історію. Наприклад, «Здрастуйте!» вже мало хто сприймає як просте побажання здоров'я. Так само і слова «Добрідень!» або «На добраніч!» передусім означають, що ти бажаєш знайомому приємно відпочити. (З журналу)*

5. Граматичні засоби вираження МФЗ у ССЦ

Засобом зв'язку речень у складі ССЦ є **синтаксична неповнота**:

Кілька разів збирався Мишко прийти в сад на світанку, та не міг подолати лінощів. Нарешті зібрався-таки (хто?) з силами, розплющив очі (хто?) перед світанком, вдарив подушку кулаком і побіг до дідуся в сад. Налив (хто?) бджолам води (В. Сухомлинський).

Відсутність підметів не порушує цільності тексту, робить його компактнішим.

Особливо часто неповні речення застосовують в діалогічних єдностях, де усвідомлення майже усіх реплік вимагає уваги до змісту попередніх фраз.

Напр.:

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік у ліс і несе зв'язку дров за плечима.

– Здорові, дядечку! – Ото! Хіба ж у лісі нема дров? – Чому нема? Є, – говорить, – та не такі. – А які ж? – Там, – каже, – прості, а це такі, що як тільки розкидати їх, то зараз де не візьметься військо перед тобою! – Сідайте з нами! Та й полетіли (Народна казка)

6. Засоби вираження логічних відношень між частинами тексту

Найважливішими з цих засобів є **сполучники** сурядності і підрядності. Текстові їх функції аналогічні до тих, які властиві їм у складному реченні. Наприклад:

Хто бував на Україні? Хто зна Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. (М. Вовчок)

... Стара мати Карамелева говорить, слізьми слова свої приливаючи, до невістки: «От лихі люди! От недобрі, Марусечко! От поговір який на мого Кармеля, от позлодійка яка на мою кохану дитину! Не йму я віри сьому! Не йму віру! А як віри пійму, то вмру! А ти ж, Марусю? Що ж ти?» (М. Вовчок).

Основна література: 2; 4.

Додаткова література: 24; 26.

Питання для самоконтролю

1. Що називають міжфразовим зв'язком?
2. У чому особливість послідовного зв'язку між реченнями?
3. Чим відрізняється паралельний зв'язок між реченнями від контактного?
4. Коли лексичний повтор виправданий?
5. Перелічіть і охарактеризуйте засоби повторної номінації предметів.
6. Які засоби створюють предметно-логічний каркас тексту?
7. Що можна віднести до мовних засобів упорядкування висловлювання?
8. Які граматичні засоби вираження МФЗ Ви запам'ятали? Наведіть приклади.
9. Що допомагає виражати логічні відношення між частинами тексту?

Змістовий модуль III УДОСКОНАЛЕННЯ НЕВПРАВНИХ ТЕКСТІВ

Найпоширеніші текстові недоліки

План

1. Класифікація текстових помилок.
2. Типові мовні помилки студентів.
3. Приклади студентських творів.

1. Класифікація текстових помилок

Учитель постійно зосереджує увагу учнів на нормативному вживанні слів і фраз, речень. Аналізуються готові тексти (їхня структура, поділ на абзаци, мовленнєві засоби, лексична наповненість, засоби міжфразового зв'язку тощо). Проте природне продовження цього – мовленнєва практика, конструктивне застосування у мовленні вивченого (вправи, пов'язані з побудовою і перебудовою граматичних конструкцій; заміна одних елементів висловлення іншими та ін.). Тільки цілеспрямована практична робота веде до розуміння логічних зв'язків між реченнями, способів об'єднання речень, залежності між мікротемами тексту і поділом його на абзаци, особливостей заголовка.

Все ж в учнівських текстах помилки трапляються. Це закономірне явище у процесі навчання. Вчителю треба знати і бачити ці помилки, вказувати на них і спільно виправляти їх.

Методисти радять помилки класифікувати так: *З* – змістові; *М* – мовленнєві; *Г* – граматичні; *І* – орфографічні; *У* – пунктуаційні, *С* – стилістичні.

З – змістові:

- 1) невідповідність змісту темі (у творах) або недостатнє відтворення змісту (у переказі);
- 2) наявність «зайвих» елементів;
- 3) неповний виклад, пропуски важливого матеріалу;
- 4) непослідовне розташування абзаців і речень; перекручення фактів;
- 5) відсутність смислового зв'язку між частинами речень;
- 6) відсутні або невдалі зачин або кінцівка;
- 7) незавершеність міркувань, необґрунтованість тверджень;
- 8) невідповідність композиції твору обраному типу мовлення;
- 9) дублювання змісту в частинах;
- 10) відсутність абзацного поділу;
- 11) відсутність засобів зв'язку між елементами тексту;
- 12) одноманітність засобів зв'язку.

М – мовленнєві:

- 1) слово вжите у невластивому значенні (*«Поети демобілізувались на фронт»*);
- 2) невиправдані повтори слів, тавтологія (спільнокореневі) (*«організували... організацію...»*);
- 3) перекручення, спотворення слів;
- 4) вживання невластивих українській мові слів (русизми, жаргонізми, сленг) (*«почувся взрив, копають бараболі»*);
- 5) лексичні анахронізми (*«Армія князя Ігоря»*);
- 6) неправильна сполучуваність слів (*«люди створили подвиги»*);
- 7) фразеологізми у невластивому значенні (*«Пальму першості завоювали спортсмени»*);
- 8) спотворені форми (*«Треба приймати міри»*).

Г – граматичні:

- 1) неправильно утворені слова (*«лежить знепритомлений»*);
- 2) неправильне творення граматичних форм (*«більш докладніше»*);
- 3) неправильне утворення словозмінних форм (*«у твої сестри»*);
- 4) змішування форм, що диференціюються за значенням (*«Дозрівають у полях хліби»*, *зроблено з каменя*);
- 5) порушення норм узгодження (*«Навколо золоті колосся»*);
- 6) порушення норм керування (*«ворог зазнав поразку»*);

- 7) займенникове дублювання підмета («незнайомиць...він...»);
- 8) неправильна побудова конструкцій з однорідними членами («Любив жартувати, а також танці»);
- 9) неправильний порядок слів («Гарним був останній день осені»);
- 10) неправильна побудова речень («Усе це привело до повстання, щоб полегшити свою долю»).

Стилістичні помилки:

- 1) невідповідність стилістичного забарвлення мовних засобів змістові висловлювання («проти нього виступили реакційні кола села»);
- 2) порушення єдності стилю («механізатори достроково полагодили степові кораблі»);
- 3) штучна образність («на крилах поезії Рильського читач високо здіймається над землею»);
- 4) недоцільне вживання штампів («на повну потужність виявилися його організаційні здібності»; «проходить червоною ниткою», «не можна не зазначити»);
- 5) немилозвучність вислову («кожен каже, що якщо добре відпочити...»);
- 6) насиченість вислову словами однієї частини мови («недоліки виконання плану роботи колективу»);
- 7) уживання громіздких, важких для сприймання речень;
- 8) зайві беззмістовні слова (паразити) («словом, скажімо, так би мовити, власне»).

I– орфографічні – неправильне написання слів;

V– пунктуаційні – неправильно поставлені розділові знаки.

2. Типові помилки студентів

Щороку під час опанування курсу «Текстознавство» студенти писали творчі роботи, які уважно аналізувалися на окремих заняттях. Визначалися типові помилки, над якими проводилася цілеспрямована колективна робота. Нижче пропонуються певні узагальнення.

Якщо не враховувати орфографічних і пунктуаційних помилок, то найпоширенішими є мовленнєві та граматичні.

Зокрема, такі **мовленнєві**:

– невиправданий лексичний повтор: *Бджілки-трудівниці починають трудитися над збиранням нектару.*

– тавтологія, плеоназм: *Життя скороминує й миттєве. ...стали певною реліквією часу...*

В усі пори року радує нас сад своєю красою. Адже кожна пора року вкращає його по-своєму.

– кальки з російської мови: *стоїть в повітрі гул бджіл, оточуючі люди, досягнення цілі, не дивлячись на негаразди; один..., другий...; зі сторони кіт має кумедний вигляд; слова ітимуть мимо вух; але все це «наіграно»; та ціль – реальна і значима; вірний (невірний) вибір (крок);*

– використання невластивого сполучці слова: *кіт ступає гучно... відношення водія до пасажера; високі манери...; коти стали невід’ємними друзями людини; ... своїми тонесенькими лапками він ступає тихо і врівноважено,*

– порушення лексичної сполучуваності: *Життєва дорога буде чистою та свіжою...; з такими тяжко знайти спільну мову.*

– зайві слова: *Бачити в особах друзів джентльменів... Особисто для мене... Свій власний іграшковий зайчик...*

– стилістичні: *Найбільше, що вражає в зовнішності кішки – великі зелені оченята... Вона мріяла провалитися в ліжку...*

Розповсюдженням є твердження.. Великі висячі вуха прикрашають голову слона... Не дивлячись на важкий характер, ця кішка є улюбленицею сім’ї;

– спотворені фразеологізми: *проявила до себе недовіру;*

– русизми: *потрібно в’яснити значення слів; прикро відмітити, оточуючий світ, але далеко не всі дотримуються...*

Найпоширеніші граматичні помилки:

– неправильне творення граматичної форми: *Вони починають набубнявіти. Дерева обкидаються ніжним цвітом. Зелена травичка лоскочить мені ніжки. Зозуля наковує комусь життєві роки. Температура повітря все нижче. Саме гарне в нього – очі. Мене стрічає і проводить мявкотом і сидінням на моїй сумці. Аліса передає свою любов через підлещення до мене, мурликаючи собі під ніс якусь пісню;*

– помилки у вживанні прийменників: *Поняття вживаються в залежності від того...;...причини, які спричинили до брехні;*

– помилки у вживанні займенників: *Якщо хтось у сім’ї хворіє, то він (кіт) не відходить від тебе, шукаючи місце, яке болить;*

Синтаксичні:

– неправильна побудова конструкцій з однорідними членами: *Він носить окуляри і підмітає шкільне подвір’я;*

– неправильна побудова речень:

У кожній країні у кожній родині споконвіку і донині одним із моральних проявів життя була і є брехня.

Листя на деревах вбирається в різні шати.

Жодна людина не пройде повз них без особливої уваги.

Розуміючи проблеми, думки іншої людини, можливо, навіть і чужої, а якщо ще можемо допомогти чимось, та людина, яка все ж таки вміє

вслухати свого співрозмовника, духовно і морально очищає, насамперед, свій організм.

Єдине, що радувало душу, – це лебеді, які зупинилися в нашому селі.

Цитати для колективного аналізу:

– *Він з розгону скакнув у воду...*

– *Ніколи не знеціняються духовні цінності людини...*

– *Стрімко пересувалася білка...*

– *Вперті люди – важкі співрозмовники, бо вони впевнені лише у власній правоті і ніколи не визнають чийсь зверхність...*

– *Отже, хоча ці слова (наполегливість і впертість) мають зовсім різні значення, але вони «йдуть поруч» і притаманні певним особистостям.*

– *Із птахів, здавалося, залишилися лише чорні ворони.*

– *Звичайно, бабуся попередила його бути обережним, і як кожна дитина Костик дав чесне слово.*

– *Як тільки у дитини виникає страх покарання, вони вмиг, аби уникнути його починають вигадувати враз цікавеньку історію, одним словом – брехню.*

– *І коли ви повністю вилікуєтесь від цієї хвороби, то зрозумієте наскільки тепер легше жити.*

– *Протягом декількох днів кількість сім'ї (котенята і курчата) ще збільшувалась, і врешті їх вже стало більше десятка.*

– *На вушках (білочки) шерсть китичками.*

– *Якщо до людини звертаються гречно, вона і сама буде гречною з тобою. Як говориться в російській говірці: «Какой привет, такой ответ».*

– *Погодьтеся, я вчинила дуже правильно...*

– *Обманюючи людей, ми завжди повинні обдумати наші вчинки, щоб це нам «не вилізло боком».*

– *Всеодно, через деякий проміжок часу брехня буде виправдана.*

– *Усі люди наділені мовою. Можна сказати, що найбільш важливою ознакою, яка відрізняє людей від тварин є мова та мовлення. Люди весь час спілкуються. Вранці діти спілкуються з своїми батьками, потім діти йдуть до школи і спілкуються зі своїми однолітками, друзями та вчителями. Дорослі спілкуються з співробітниками.*

– *Ми знаємо, що словом можна дуже боляче образити людину, розгнівати, вилікувати і вбити.*

– *Одним із головних почуттів, яке може відчувати людина – це почуття любові.*

– *І це далеко не весь перелік всіх тих досягнень, які підкорила собі людина.*

– Про те, який я друг, цього я сказати не можу. Принаймі я намагаюся виправдовувати сподівання своїх друзів. Сподіваюся, що ніколи ні за яких умов не зраджу їх, не подам їм приводу для сумнівів у моїй відданості, адже понад усе на світі ціную наших теплі, приємні стосунки.

– І дуже часто ми не цінуємо того, що знаходиться зовсім поряд. А, коли втрачаємо це, чи відчуваємо себе самотніми, то розуміємо, на скільки, часом, неправими ми були. От так і щастя – як здоров'я: коли його не помічаєш, значить воно є. Дійсно, коли ти щасливий і здається маєш все для цього необхідне, то завжди чогось не вистачає. І з цього випливає відомий вислів: «Коли маємо – не цінуємо, а втрачаємо – то цінуємо».

– Причому, як стверджують дослідники, кожен другий грузин не приймає алкоголь.

– Звісно, бувають різні прояви кохання – любов до батьків, до рідних, до друзів, до бога.

– Всі інші спроби його покликати потерплять крах.

– Дізнавшись про такий випадок, на думку спадає приказка: «Скільки світу – стільки дива».

– Тулуб у песика маленький, покритий короткою гладкою шерстю, по боках, чорні цятки, короткий хвіст і гострі маленькі білі вушка. Найбільш кумедна у нього загострена мордочка, чорний маленький прохолодний носик, схожий на кнопку, і темно-коричневі очки, які нагадують намистинки. Його короткі, трошки викривлені лапки заросли гладенькою шерстю і лише чорні маленькі кігтики ледь-ледь виглядають наче пташенята із гнізда.

– Великі висячі вуха прикрашають голову слона.

– Не дивлячись на важкий характер ця кішка є улюбленицею сім'ї.

– Якщо хтось із сім'ї хворіє, то він (кіт) не відходить від тебе, шукаючи те місце, яке болить.

3. Приклади невідредагованих студентських творів

Чи варто бути добрим?

Добро і зло – це два береги річки-життя. Що ж більше імponує сучасній людині, яка живе у бурхливому і, нажаль, жорстокому світі? Доброта? А чи варто бути добрим?

На мою думку, кожен у своїй душі має паростки доброти, яка розростається від маси чесних справ, або заплутується в тернах зла. Доброта – це ліки від зла, яке розростається дуже швидко, і яким дуже легко захворіти, але від якого тяжко вилікуватись.

Варто бути добрим щоб пам'ятати, що ти людина, яка прийшла в світ, щоб зробити його набагато кращим.

Боба.

Боба – це гарний кавказець. Він великий, шерсть у нього сірвато-попеляста, на шиї ніби білий галстук, як у джентльмена. Короткі урізані вуха і довгий хвіст.

Морда в кавказця ніби нагадує морду ведмедя, який щойно виліз з барлоги. Очі в Боби темні і великі.

Лапи у нього довгі. Коли Боба біжить, то чути гупотню лап.

Якщо кавказець бачить курей, чи качок, то він біжить за ними, і наздогнавши, міцно хапає зубами курку чи качку і розриває на шматки. А якщо він не може наздогнати, то гарчить, демонструючи свою невдоволеність.

Боба не любить купатися, його не можна затягти у воду. Кавказець починає гарчати і кусатися.

Собака любить, коли його випускають із вольєру. Він бігає по всьому подвір'ї, як скажений, що не можна потім зловити.

Причини усіх цих недоліків бувають різноманітні. Буває, учень / студент просто не зрозумів тексту, який треба було відтворити, або тему, яку треба було висвітлити. Як наслідок – безсистемний добір матеріалу, алогічність у побудові. Трапляється інше: учень / студент знає, про що треба писати, а безпорадний з фактичним матеріалом – як наслідок, непослідовність і т. д. Інколи вони «розжовують» очевидне, зате пропускають головне. Деколи «бракує» слів і синтаксичних моделей, що призводить до одноманітності викладу. Зрозуміло, уся робота з розвитку зв'язного мовлення має спрямовуватися на усунення таких недоліків.

Основна література: 4.

Додаткова література: 2–5; 14; 15; 33; 40.

Питання для самоконтролю

1. Які змістові невправності трапляються у невідредагованих текстах?

2. Що розуміють під мовленнєвими та граматичними помилками?

Наведіть приклади.

3. Проаналізуйте наведені у тексті лекції цитати з творчих студентських робіт. Прокласифікуйте допущені помилки.

4. Як учневі / студентові можна уникнути перелічених помилок у письмових роботах?

Робота над текстом на заняттях з української мови

План

1. Прийоми формування в учнів текстознавчих умінь і навичок.
2. Робота учителя над збагаченням словника і зв'язністю мовлення учнів.
3. Види навчально-тренувальних вправ.

1. Прийоми формування в учнів текстознавчих умінь і навичок

Чи не найсприятливіші можливості для формування в учнів текстознавчих умінь і навичок надає **рецензування** ними відповідей своїх товаришів. Важлива тут – висока частотність застосування: на кожному уроці є нагода зосередити увагу класу на тому, якою була відповідь (чи розповідь) учня: ґрунтовною, послідовною, переконливою, повною; з висновками, з прикладами. Перш ніж висловитись із приводу почутого, учень мусить зіставити його із «зразковим еталоном» – мовним стереотипом, «як має бути». Знаходження недоліків, їх виправлення має велике значення. Тому так важливо виробляти в учнів уміння слухати й оцінювати усні виступи. Треба зацікавлювати дітей, спонукати уважно слухати відповіді товаришів, виправляти недоліки, доповнювати виступи, брати участь у обговоренні проблем, – щоб усне (фронтальне) опитування, окремі виступи учнів були часом напруженої розумової праці **всіх**, а не активністю одного при повній бездіяльності інших.

Недолік цього: усе сприймається на слух, тому помічаються лише грубі помилки. Другою можливістю є **взаємоперевірка і взаєморецензування текстів** навчальних робіт невеликого обсягу (творів-мініатюр). Звичайно, цей вид роботи можна застосувати значно рідше, причому не на кожному звичайному уроці. Часто усе відбувається так: два-три учні зачитують власні роботи, рецензенти аналізують їх. Знову ж таки: недоліки не стають предметом загальної уваги (навчальний ефект знижується).

Тому основне ознайомлення учнів з вимогами, що ставляться до створюваних ними висловлювань, здійснюється на уроках розвитку зв'язного мовлення (на уроках підготовки до написання переказів і творів та заняттях аналізу письмових творчих робіт). Розглядаються специфічно текстові помилки. **Але знання цінні лише тоді, коли переходять у навички та вміння – коли учні вже не повторюватимуть аналогічних помилок у наступних роботах, удосконалюватимуть свої і чужі висловлювання.**

Учні не завжди вміють удосконалювати навіть власне висловлювання (порівняти чернетку і чистовик). Цього необхідно вчити:

1. Під час опрацювання тем «Синоніми», «Власні і загальні назви», «Займенник», «Часові форми дієслів», «Сполучник» – говорити про засоби міжфразового зв'язку. **Крім досконалих текстів слід використовувати і деформовані, недосконалі тексти.** Не констатувати, а замінити невдалі слова і вирази (спецвправи), редагувати недосконалі тексти.

2. При написанні творів-мініатюр. **Не лише написати роботи, а й лишити час для колективного вдосконалення хоча б однієї.** Те ж стосується домашніх творів-мініатюр. Текст, що потребує удосконалення, можна записати на дошці (кодоскопі). Питання мають стосуватися і структури (*Чи вдалиий зачин, кінцівка? Чи правильно виділені абзаци? Чи висвітлено тему? Чи є щось зайве? Що пропущено?*), і мовного оформлення (*Чи доречні засоби МФЗ? Чи збережено єдність стилю? Чи влучне слово...? Як краще можна було б сказати..?*).

3. Уроки підготовки до написання великих творів. Під час підготовки випередити типову помилку (показати, як правильно).

4. Уроки аналізу письмових робіт. Планувати роботу над удосконаленням текстів. Дати кращі роботи для обговорення. Повторити загальні вимоги до письмових робіт із розвитку мовлення. Починати не з орфографії чи пунктуації, а з цілісної оцінки тексту: зміст – чи є відповідність темі, яка повнота висвітлення. Відхилення від теми – як можна було б уникнути? У переказах часто відсутні певні компоненти – важливі для цілісності змісту. Вчити прокладати «містки» – ув'язувати все для логічності.

Звертати увагу у творах:

- 1) щоб була не лише констатація, а й виражалось власне ставлення;
- 2) коли безсистемність викладу, потрібно, щоб був план (логічний);
- 3) на відсутність вступу і закінчення;
- 4) уникати необґрунтованих повторів;
- 5) слідкувати за поділом на абзаци;

б) слідкувати за ССЦ – завершити одне, тоді починати друге: Наприклад: *Прийшла зима. Надворі холодно, мете хуртовина. Товстий шар снігу вкриває землю. Діти турбуються про птахів. Взимку птахам холодно, нема що їсти. Діти вирішили зробити кормушки (поміняти місцями; усунути лексичний повтор; паралелізм речень);*

7) пов'язувати якимось реченням, якщо «паралельні» – ув'язувати у мікротему;

8) слідкувати за єдністю стилю;

9) аналіз намагатися проводити комплексно.

2. Робота над збагаченням словника і зв'язністю мовлення учнів

У підготовці до написання творів слід дотримуватися такої системи роботи: 1) осмислення теми висловлювання; 2) формування головної думки; 3) збір і систематизація фактичного матеріалу; 4) складання плану; 5) реалізація плану – мовне оформлення; 6) оцінка своєї роботи; 7) удосконалення написаного.

Збагачення словника відбувається:

1) під час підготовки до написання зв'язних висловлень – потрібен старанний підбір лексики й відбір тематичних груп;

2) під час вивчення синонімів, антонімів, словотвору; полісемії – щоб учні опанували переносними значеннями слів, метафоричними значеннями;

3) під час вивчення синтаксису – слід показувати синонімію речень.

Робота над граматичною зв'язністю мовлення охоплює:

1) спостереження над сполучуваністю слів;

2) розвиток умінь ускладнювати синтаксичні одиниці (додавати другорядні члени речення, однорідні, відокремлені члени, уточнювальні, моделювати різне розташування частин складного речення).

3. Види навчально-тренувальних вправ

Як відзначає В. Я. Мельничайко, аналіз готових текстів, якими б досконалими вони не були, проблеми мовного розвитку учнів не вирішить [24: 12]. Природним його продовженням має стати **практика** використання набутих знань, тобто продукування власних зв'язних висловлювань, а також навчально-тренувальні вправи. Тому в системі роботи з розвитку мовлення повинні знайти місце вправи, пов'язані з *побудовою та перебудовою граматичних конструкцій, із заміною одних елементів висловлювання іншими*; у процесі їх виконання формуються і вдосконалюються всі мовні вміння й навички.

Навчально-тренувальні вправи можна погрупувати так: 1) *доповнення мовного матеріалу необхідними компонентами*; 2) *згортання мовних одиниць (усунення зайвих)*; 3) *перебудова мовного матеріалу*; 4) *відтворення деформованого тексту*; 5) *навчальне редагування*. Наведемо приклади вправ, запропоновані В. Я. Мельничайком [25].

1. Членування тексту на складові частини

Діти іноді не бачать меж, що відділяють одну мовну одиницю від іншої (з'являється нерозчленований мовний потік або безпідставний поділ речення на кілька частин). Не виділяються абзаци або ж поділ цей безсистемний.

Уникнути цих помилок допоможе *членування зв'язних висловлювань на складові частини* (аналітичний характер вправи):

1) *записувати речення без пробілів між словами.*

Тамаркавпала

Неоглядайсяборись

Всірадіборисгарнийросте

Такий поділ на слова вносить здебільшого розважальний елемент у навчальний процес (епізодично до нього можна вдаватися на уроках, в основному використовувати на позакласних заняттях);

2) *членувати зв'язний текст на речення із розстановкою розділових знаків (аналізувати смислові зв'язки)*, особливо під час вивчення прямої мови. Для успішного виконання завдання необхідно виділяти граматичні основи і враховувати синтаксичні відношення між компонентами;

3) *виділяти не тільки речення, а й абзаци.* Наприклад:

Принесли хліб на столі поклали пахучий теплий ще із шкоринкою золотавою це від вогню позолота в нього та не тільки од вогню золоте зерно на борошно мололи а зерно в золотому колоску на стеблині золоченій гойдалося срібною росою вмивалося золоте проміння сонячне в себе увібрало від сонця позолота в хліба та чи тільки від нього золоті роботящі руки зерно у ріллю послали урожай доглянули й зібрали роботящі руки зерно змололи... хліб спекли роботящі руки в дім його принесли на вишивану скатертину поклали (Т. Коломієць);

4) *робота над текстом, у якому необхідно, крім вказаного, виділити й належно оформити пряму мову;*

5) *на етапі підсумкового повторення членування тексту на складові частини варто поєднати з повторенням орфографії.*

2. Зміна мовного матеріалу

Учням пропонується внести у наведений матеріал певні зміни, що стосуються форми чи структури мовних одиниць, їх семантики, комунікативного призначення.

Різновиди:

1) доповнення мовними одиницями, що завершили б структурну організацію матеріалу;

2) введення елементів, необхідних для змістового завершення вислову;

3) розширення завершеного вислову з метою збільшення його інформативної місткості;

4) скорочення висловлювань чи їх окремих елементів;

5) заміна одних мовних елементів іншими у структурі одиниць вищого рівня;

б) перебудова мовних одиниць відповідно до дидактичних чи комунікативних цілей.

Найкращий матеріал для таких перетворень – речення і уривки з учнівських творчих робіт (мета – не лише виправити помилки, а вдосконалити висловлення).

Коротко про кожен з названих видів вправ.

1. Доповнення мовного матеріалу необхідними компонентами:

– додавання закінчень у словосполученнях чи реченнях:

виборц... зустріч... депутат...

моєму друг... Іван... я можу звірити будь-яку таємницю.

– введення службових частин мови:

бачив ... сні (прийм.)

написав ... вступи (прийм.)

посуд ... скла (прийм.)

Часу він затратив чимало одну задачу розв'язав (вибрати сполучники сурядності і підрядності).

– доповнення необхідними словами, словосполученнями чи частинами речення: Школярі ... (малювали, розглядали, підбирали) ілюстрації до казок.

Особливо корисна вправа, коли вставляти доведеться, обираючи із синонімів, паронімів.

Команда	... перемогу	(здобула)
	... успіху	(досягла)
	... поразки	(зазнала)
	... невдачу	(потерпіла)

– доповнення засобами МФЗ, аби уникнути лексичних повторів:

Тарас Шевченко народився у сім'ї кріпака. ... рано втратив батьків. Тяжко жилося ..., але ніколи не покидав ... до знань ... мріяв навчитися малювати. Тільки через багато років мрія ... здійснилась. Молодий ... став одним з найосвіченіших людей свого часу.

– додавання підрядних частин до висловлень, аби завершити висловлювану думку;

– введення композиційних елементів тексту (вступу чи абзаців, «містків»; завершення ...).

2. Розширення мовних одиниць:

– поширення слова (словосполучення, речення), тут звертати увагу на збільшення глибини синтаксичних зв'язків:

Уклін – доземний уклін

Читати книжку – + цікаву

+ про війну

– ускладнення речення (однорідними, відокремленими, уточнювальними членами і т. д.). Виконання таких вправ сприятиме повторенню розділових знаків.

– додавання до речення предикативних частин:

Урожай значно підвищився (багато добрив внесено) (побудувати різні типи СПР).

– поєднання їх у складних синтаксичних конструкціях.

– розширення зв'язних висловлювань (деталізація сказаного і введення нової інформації). Це при підготовці до написання творчої роботи та при вдосконаленні уже написаного (див. табл. 3.1.).

У результаті такої роботи в учнів формується чітке уявлення про взаємозв'язок між темою, планом, тезами і остаточним викладом тексту.

3. Згортання мовних одиниць

Слід привчати учнів вилучати слова, що несуть незначне смислове навантаження.

Василько з батьком підійшли до ялинки [і стали]. (М. Коцюбинський)

– половина села – півсела

– шахова дошка – шахівниця

– найбільш докладно – найдокладніше

– коли я читаю – читаючи

Готувати діалоги (ситуативні), що складаються з неповних речень.

Учити уникати багатослів'я, але зберігати деталі, образність.

Скорочення допоможе писати стислі перекази.

4. Заміна мовних одиниць:

– слова (замінити доцільним синонімом, фразеологізмом):

Сонце освітлює вершини гір (заливає потоками променів).

Далеко – як до неба пішки.

– *повнозначні і службові* (стилістично доцільними). Замість звичних уживати менш відомі конструкції.

– *підрядні означальні* замінити відокремленими означеннями, *обставинні* – відокремленими обставинами і т. д.

5. Перебудова мовного матеріалу (у межах слів, словосполучень, речень і тексту):

– *заміна активної конструкції пасивною:*

Бригада споруджує будинок – бригадою споруджується будинок;

– *двоскладні речення замінити односкладними;*

– *прості речення перетворювати у складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові;*

– *розчленування громіздкого речення на кілька:*

Андрій Кудря дуже любив природу, оберігав її, і коли він почув, що будівельники, які споруджували новий мікрорайон, збираються засипати

невеличке озерце на околиці міста, над яким він проводив увесь свій вільний час, то вирішив не допустити цього.

- *учити будувати парцеляти (як засіб експресії);*
- *будувати образні висловлення (можна влаштовувати змагання між групами учнів, рядами тощо);*

– *боротися за милозвучність висловлень:*

Хлопчик чекав біля прохідної довго, **та тата** не зустрів.

- *зміна послідовності викладу (почати «з кінця»);*
- *виклад від іншої особи;*
- *виклад змісту в іншому стилі.*

6. Побудова мовних одиниць:

– *утворення слів* – основний вид роботи під час вивчення словотвору: (від даного слова утворити якомога найбільше похідних: вода → водяний → водяник).

– *творення словосполучень* (при вивченні частин мови, лексики):

1) поєднайте слова із колонок:

коричневий	кінь
чорний	ворон
карий	портфель
	дятел

2) доберіть слова з дужок (мають різні стилістичні відтінки):
план, завод, плакат (великий, гігантський, грандіозний).

3) утворіть словосполучення за схемами (моделями):

іменник Н.в. + іменник Д.в.

іменник Н.в. + іменник М.в.

дієслово + прислівник місця

– *творення речень:*

1) *утворіть непоширені речення зі слів:* віяти, звучати, минати; музика, рік, вітер;

2) *утворіть поширені речення:* фестиваль, учасник, самодіяльність, школа, художній, наш, клас;

Можна: а) наводити лише повнозначні слова без вказівки на спосіб їх зв'язку і на порядок розташування;

б) навести повнозначні слова, розташовані у певній послідовності;

в) навести не тільки повнозначні слова, але й службові.

Максимальний ефект мають вправи, спрямовані на самостійний вибір або структури речення, або необхідного лексичного матеріалу (Зауваження: слово брати не у ролі підмета, не у Н. в. (наприклад, у Д.в.);

3) *утворити речення за схемами. Можна вказувати частини мови (конкретні слова у початковій формі).*

4) *утворення складних речень:*

Встановилася погода. Трактори виходять в поле.

— // —, і — // —.

— // —, так що — // —.

Оскільки — // —, — // —.

— // —, адже — // —.

5) дібрати головне речення до підрядного:

Усіх зацікавило те, що →

Залишається зробити так, як → ти говорив на зборах.

Не пригадаю, що →

Цікаві заходи, про які →

б) побудова ССЦ:

а) найпростіший вид роботи – складання зв'язного уривку із розрізнених речень (розмістити їх у потрібній послідовності);

б) побудова тексту за опорними словами, за сюжетною канвою (деталізувати розповідь).

7. Відтворення деформованого тексту

Вправи на доповнення та побудову речень можна проводити у формі відтворення деформованого тексту.

1. Ігрова вправа «Позмагаймося з письменником» (доступний текст деформують, вилучаючи з нього певні елементи. Вставити пропущені члени речення, орієнтуючись на зміст і ситуацію мовлення. Після роботи зіставити учнівські варіанти з авторським).

2. Відтворити речення, узяті із суцільного тексту. Подати слова (не по порядку) у початковій формі. Не лише утворити правильні речення, а й пов'язати їх між собою, утворивши текст.

3. Вичленувати з тексту речення і надати їм вигляду, який вони б мали поза контекстом. Поміняти речення місцями. Наприклад: утворити текст.

1. У гомоні колосся я вже вчуваю веселий дзвін першої коси, гучну пісню комбайна, жваву розмову молотарки. 2. Колосся має бронзовий колір. 3. Скільки сягає око, хвилями перекочується, гойдається важке колосся. 4. Бронзового кольору буває обличчя сильної, здорової людини. 5. Я простягаю руки, беру в жменю кілька колосків і почуваю, як тіло моє наливається земною силою.

Авторський варіант: Скільки сягає око, хвилями перекочується, гойдається важке колосся. У його гомоні я вже вчуваю веселий дзвін першої коси, гучну пісню комбайна, жваву розмову молотарки. Колосся має бронзовий колір. Такого кольору буває обличчя в сильної, здорової людини. Я простягаю руки, беру в жменю кілька колосків і почуваю, як тіло моє наливається силою. (Д. Ткач) (доцільно у 4–8 класах).

8. Навчальне редагування

Редагування як навчальна вправа полягає в тому, що учні, проаналізувавши вихідний мовний матеріал, вносять у нього певні зміни з урахуванням найрізноманітніших як суто мовних, так і позамовних факторів.

Виправити помилки – не основне. Важливо – багатство і різноманітність мовних засобів, точність і виразність висловлювання. Тому завдання редакторів – усунути неточність, двозначність, урізноманітнити мовні засоби, забезпечити єдність стилю, змінити стилістичне забарвлення висловлювання. Удосконалити композицію тексту, обсяг.

Редагування – це аналіз, відбір мовних засобів, перебудова мовних одиниць. Важливо:

– мати у полі зору певний еталон, з яким зіставляти оцінювані мовні засоби;

– тільки розуміючи суть помилки, осмисливши, яку норму порушено, учень свідомо може усунути недолік, домагаючись поліпшення якості висловлювання;

– вправа дасть бажаний ефект тоді, коли учні звикли до різного роду трансформаційних та конструктивних вправ;

– найбільший навчальний ефект може дати редагування зв'язних висловлювань або хоча б їх завершених фрагментів.

Для усунення помилок необхідні уміння, що формуються за допомогою вправ на заміну й перебудову.

Найчастіше вживаним матеріалом для вправ з редагування є речення.

Наприклад:

Прочитавши книжку, вона мені дуже сподобалась.

Вирушаючи туристи в похід, взяли все необхідне спорядження.

Я зустрівся і розказав товаришеві про фільм.

Не виконавши завдання, вчителька записала мені у щоденник двійку.

Дивлячись на ці руйнування, його серце розривалось від болю.

Іхтіандр врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився.

Кармелюк став борець проти гнобителів.

Поряд із помилково побудованими необхідно мати й правильні структури: це застереже учнів від механічного підходу до виконання роботи, примусить бути уважними.

Матеріал брати з учнівських робіт:

Це була бідняцька робітничка сім'я.

У нього файне пальто з каракулевим воротником.

Ми підійшли до списків, де було записано всіх, хто поїде на екскурсію.

Солдати князя Ігоря билися мужньо.

Широке застосування знаходить редагування на уроках підготовки до написання переказів і творів, аналізу письмових робіт. При підготовці до написання головне призначення такої вправи – запобігання помилкам.

Колективно komponувати тексти (усі аналізують, удосконалюють кожне речення).

Максимальний ефект має колективне редагування на уроках аналізу письмових робіт (учні пам'ятають тексти, завдання до них).

Наприклад, виправити:

- 1.Кріпосники мали необмежену владу.*
- 2. Країна залікувала рани війни.*
- 3. У діях футболістів була помітна незлагодженість.*
- 4. Наїджений і зігрітий боєць заснув.*
- 5. План кварталу по збиранні макулатури перевиконано.*
- 6. З допомогою нас колгоспники вчасно зібрали картоплю.*
- 7. Покупка батька хлопчикові сподобалась.*
- 8.Серед вийшовши людей не було Петра Антоновича.*
- 9. У цей час було написано кілька оповідань і одна велика повість.*

Правильно редагувати допоможуть стилістичні диктанти:

Дім побудований з каменя. Сила волі Давида більш сильніша, ніж ворогів. Під впливом Гуці зростали класові свідомості Гафійки і Прокопа. Ми під'їхали до острова, густо порослого верболозом, який знаходився на самій середині річки.

Такий диктант може бути попереджувальним (з'ясувати записане), пояснювальним (записати редаговане – пояснити), перевірним (правильність з'ясувати після перевірки).

Редагування може бути завданням і домашньої, і контрольної роботи. Максимальний ефект має редагування завершених висловлювань. Для прикладу:

У творі «Соняшники» Гончар показує Меланію Чобітько, як працювиту дівчину. Коли скульптор приїхав в село, щоб зліпити Меланію, вона була в полі. Коли скульптор і голова колгоспу сиділи в конторі, до них зайшла Меланія. Скульптор хотів побачити її гарнішою, ніж вона була. Спочатку скульптор не міг зліпити Меланію тому, що він не міг вловити її рис характеру.

Коли скульптор побачив, що він не справиться з цією роботою, він вирішив втекти. Одного разу, коли він зібрався їхати, він пішов у поле, щоб попрощатися з Меланією. Скульптор вийшов у поле і побачив Меланію, як вона працює. Коли скульптор побачив працю Меланії, він зрозумів її характер і побачив її красу в праці. І після цього скульптор лишився в селі, щоб виліпити Меланію.

Для пошукової роботи доцільні творчі вправи (текст для творчого списування).

І справді на ниві було ... гарно. небо ... на землю теплом. Половіли жита і ... на сонці ... ціле море колосків пшениці. Долиною ... річка, наче хто кинув стрічку на ... траву. барвою ... на сонці ячмінь, широко ... килим вівса, далі ... просо. Межи ... килимами ... гречка, наче хто розіслав ... шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, імла. І над усім тим небо, пісня жайворонка (М. Коц., «Харитя»).

Важливо колективно складати тексти під час підготовки до написання творчих робіт, на уроках створювати ситуативні завдання: «безцільність і бездарність» – найбільш суттєвий недолік створюваних учнями текстів.

Шляхи удосконалення зв'язного мовлення:

1. Постійна увага вчителя до власного мовлення.
2. Рецензування, взаєморедагування відповідей учнів.
3. Демонстрація зразків усного мовлення, творів красного письменства.
4. Своєчасне виявлення недоліків мовлення і ретельність у їх виправленні.
5. Вивчення мовних норм і їх повторення.

Основна література: 4.

Додаткова література: 14; 23; 26; 27-28; 32; 34; 47, 48.

Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте прийоми формування в учнів текстознавчих умінь і навичок.
2. Яку роботу має проводити учитель задля збагачення словника і зв'язності мовлення учнів?
3. Наведіть приклади навчально-тренувальних вправ. Обґрунтуйте їх доцільність.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ. ВІДПОВІДНІСТЬ ТЕКСТУ ТИПУ І СТИЛЮ МОВЛЕННЯ

Мета: поглибити знання студентів про текст, лінгвістику тексту як особливий розділ мовознавства, вплив стилю і типу мовлення на текст; визначати в тексті основний і допоміжний типи мовлення; вміння добирати аргументи на підтвердження тези; розвивати лінгвістичну компетенцію студентів, логічне мислення, увагу, пам'ять.

Опрацювати такі питання:

1. Лінгвістика тексту: її становлення, напрями дослідження і завдання.
2. Поняття про мікро- та макротекст.
3. Текст і стиль. Основні характеристики стилів української мови.

Виконати завдання:

1. Повторити основні характеристики стилів.
2. Пригадати основні ознаки різних типів мовлення (розповіді, опису, роздуму).
3. Дібрати з художніх текстів зразки: 1) опису інтер'єру; 2) опису зовнішності людини; 3) роздуму; 4) розповіді. Виписати їх (або скопіювати художній текст). Визначити характерні ознаки, властиві для певного типу і стилю мовлення.

Завдання для аудиторного заняття

Завдання 1. *Подані речення записати у такій послідовності, щоб утворився текст. Дібрати заголовок. Вказати засоби міжфразового зв'язку.*

Вони стверджують, що людина почуватиметься щасливішою, якщо думатиме про приємне. Учені вважають, що причиною поганого настрою найчастіше є нереалістичний спосіб думки. Варто навчитися розпізнавати і змінювати характер гнітючих думок – і ви позбудетеся депресії. Депресія – це хвороба, що супроводжується пригніченістю, почуттям власної нікчемності, переконаністю в тому, що ти нікому не потрібен.

Завдання 2. *Встановіть стиль описів. Визначте їхні характерні ознаки.*

1. Каштани... Крислаті велети й молоді дерева з широкополим листям, з гіллям, обваженим від колючих, ніби їжачки, плодів. Чарівні київські каштани весною.

Лускаються, ласкаво зігріті сонцем, набубнявілі лаковані бруньки, й відбувається чудо. Кожна перетворюється на рожево-білу пірамідальну квітку. Крони дерев тихо палахкотять пишними суцвіттями і поширюють довкола себе ледь вловимий ніжний запах, який віщує наближення літа.

(З журналу)

2. Каштан звичайний – з родини букових. Дерева з видовжено-ланцетними листками, що досягають величезних розмірів і доживають до 1000 років. Плоди – односім'яні горіхи із шкірястим оплоднем, зібрані по 1–3 у спільній шипуватій обгортці.

Батьківщина каштана – Балканський півострів. *(З підручника)*

Зверніть увагу!

Науковий опис має містити відповіді на такі питання: *Що за предмет? Який його зовнішній вигляд? Яка структура (будова) предмета? Як застосовується і де?* тощо. Художній опис містить загальне враження від предмета; деталі, які підтверджують його; ставлення до описуваного.

Завдання 3. *Продумайте зміст усного висловлювання (розповіді у публіцистичному стилі) на одну із поданих тем. Запишіть складний план висловлювання.*

1. Як ми зустрічаємо гостей.
2. Як українці святкують Великдень (Новий Рік, Різдво).

Завдання 4. *Складіть і запишіть у діловому стилі опис зовнішності людини. Скористайтесь такою послідовністю: хто ця людина; особливі прикмети; зріст, постава, волосся, зачіска; риси та вираз обличчя; одяг, загальне враження.*

Завдання 5. *Визначте тип мовлення запропонованих уривків. Вкажіть у кожному тезу, докази, висновок. Якому стилю належить кожен із текстів? Побудуйте власний усний текст-міркування як продовження актуалізованої теми.*

1. Подвиг – це вчинок, який вимагає від людини граничного напруження волі та сил, пов'язаний із подоланням надзвичайних труднощів. Потреба у здійсненні подвигу виникає здебільшого у виняткових обставинах.

Здійснення подвигу завжди пов'язане із самовідданістю і являє собою вибір, що досягається ціною щастя, а можливо, й життя.

Подвиг є винятковим фактом *(Із словника етики)*.

2. Виголошення закликів типу «У житті завжди є місце для подвигів», спроби принизити подвиг до рівня звичайної норми поведінки є найгрубішою фальшю, тому що подвиг – це елемент душі, це звитяга, це

факт виняткового героїзму, принесення себе в жертву заради порятунку людини (чи людей), які, можливо, зовсім тобі незнайомі, і доля яких ще мить тому зовсім тебе не обходила.

Зовсім не кожен спроможний на таку самовідданість! Отже, не будемо лицемірити, закликаючи до масового героїзму (*З журналу*).

Завдання 6. Прочитайте учнівський твір. Визначте тему й головну думку. З'ясуйте стиль тексту. Які типи мовлення в ньому поєднано?

Айстра

Айстра – це гарна болонка. Вона невеличка, шерсть у неї сніжно-біла, завивається й звисає на боках і мордочці, як у справжньої модниці. Довгі вуха і куций хвостик зовсім губляться в розкішній шерсті.

Мордочка в болонки смішна: приплюснутий носик і великі темні виразні очі.

Лапки у Айстри коротенькі. Коли вона біжить, то дуже кумедно дріботить ними. Якщо Айстра бачить яскравий предмет, вона стає на задні лапки і, дивлячись на вас, просить його. Спробуйте лише не дати собачці того, що вона хоче! Відвернеться від вас і невдоволено загарчить, демонструючи свій характер.

Айстра любить купатися, її не можна витягти з води. Болонка борсається і скавучить. Зате не любить причісуватися, мабуть, це завдає їй болю.

Собачка залюбки йде гуляти. Варто показати їй ремінний поводок, як вона стрімголов біжить до дверей.

Що саме і в якій послідовності описує автор? Які особливості тваринки відзначає? Складіть план тексту.

Простежте, як продуманий добір слів допомагає авторові уникнути невиправданих повторів.

Завдання 7. Напишіть твір про вашу улюблену тварину на одну з тем: «Мій улюбленець із світу тварин», «Ластівки під стріхою», «Акваріумні рибки», «На виставці собак». Тему твору-опису тварини можете сформулювати самостійно.

Готуючись до твору, врахуйте такі поради:

- намагайтеся переконати майбутнього читача в тому, що тварина, про яку ви пишете, справді цікава, що ви її добре знаєте і вам дуже хотілося б, щоб інші її теж пізнали й полюбили;

- уважно поспостерігайте за героєм свого майбутнього твору. Придивіться, як собака (чи будь-яка інша тварина) полює, грається, щось робить (відчиняє двері, виконує команди, зустрічає господаря тощо);

• опишіть тварину в художньому стилі, визначте головну думку й не відхиляйтеся від завдання – опишіть тварину в художньому стилі, а не розповідайте про її вдачу та витівки.

Скористайтесь робочими матеріалами.

Тулуб (а не тіло) – маленький, великий, витягнутий.

Шерсть (а не волосся) – довга, коротка, густа, гладенька, пряма, кучерява, блискуча, тьмяна, жорстка, м'яка, пухнаста, шовковиста.

Лапи – довгі, короткі, криві, рівні.

Хвіст – довгий, короткий, куций, пухнастий, прямий.

Вуха – довгі, висячі, гострі, великі, маленькі.

Морда (а не лице чи обличчя) – загострена, коротка, тупа, приплюснута, прямокутна, видовжена, кругла.

Очі – чорні, карі, зелені, сірі, темні / грайливі, блискучі, сумні, веселі, злі.

План опису тварини

1. Яку тварину описуємо?
2. Чому саме вона обрана для опису?
3. Зріст та розміри тварини.
4. Порода, масть або забарвлення.
5. Опис шерсті або шкіри.
6. Форма тулуба або морди.
7. Форма очей, вух, хвоста.
8. Найхарактерніші риси вдачі тварини.

ТЕКСТОВІ КАТЕГОРІЇ. ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕКСТУ. АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ

Мета: поглибити знання студентів про категорії тексту, повторити основні характеристики тексту; закріпити знання студентів про темарематичний зв'язок між реченнями тексту як засіб забезпечення його зв'язності; удосконалювати вміння виділяти тему та рему у фразях закінченого висловлювання.

Опрацювати такі питання:

1. Основні характеристики тексту.
2. Текстові категорії.
3. Актуальне членування як показник комунікативної цілісності тексту.

Завдання для аудиторного заняття

Завдання 1. Прочитайте заголовки творчих робіт. Який тип мовлення (чи їх поєднання) ви б вибрали, працюючи над кожним із творів?

Визначте тему й основну думку твору, який міг би відповідати кожному із заголовків.

Наша мандрівка весняним лісом.
Весною пахне кожна брунька...
Про що розповів весняний ліс.
Принесли весну на крилах журавлі.

Завдання 2. Побудуйте схеми руху тематичної прогресії (див. актуальне членування).

1. В Україні особливою популярністю користувалися такі дерева, як дуб, береза, тополя, явір, верба.

Дуб шанували за довголіття, міцність, вологостійкість. Його деревину використовували при будівництві житла, на клепки бондарських виробів, осі до возів. Дубова кора вважалася найкращою для вичинки шкур.

Березу і тополю любили за красу й декоративність. Їхню деревину використовували у будівництві, столярстві. Тополями обсаджували шляхи, садиби. Березовий сік, що збирали навесні, був одним з найулюбленіших напоїв.

Найпоширенішим елементом українського пейзажу є верба. Це дерево було відоме як невибагливе й швидкоростуче. Верба добре переносила вологу, тому за розташуванням вербових дерев селяни визначали підземні джерела і місця, де доцільніше копати криницю.

(За В. Горленко, В. Наулко)

2. Результати куріння дуже швидко дають про себе знати, негативно впливаючи на організм людини, але мало хто вчасно звертає на це увагу.

Нікотин – найотрутіша складова тютюнового диму, яка сильно діє на нервову систему живого організму, на нерви внутрішніх органів і мозок.

Нікотин добре всмоктується через слизові оболонки ротової порожнини, носоглотки, бронхів і легень, органів травлення і навіть через непошкоджену шкіру, а тому швидко надходить у кров.

Нікотин спочатку викликає збудження нервової системи, яке з часом змінюється її пригніченням.

Нікотин уражує і серце, викликаючи спазм коронарних судин, які живлять його м'язи.

Великі дози нікотину викликають швидку і навіть миттєву смерть.

(За О. Ганич)

Завдання 3. Підготуйте твір-роздум у публіцистичному стилі «Що робить мене щасливим».

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ ВИСЛОВЛЕННЯ. СХЕМИ РУХУ ТЕМА-РЕМАТИЧНОЇ ПРОГРЕСІЇ

Мета: поглибити знання студентів про комунікативний синтаксис, зокрема про актуальне членування висловлення, про роль порядку слів та інтонації у поділі висловлення на тему і рему; закріпити знання студентів про тема-рематичний зв'язок між реченнями тексту як засіб забезпечення його зв'язності; удосконалювати вміння виділяти тему та рему у фразях закінченого висловлювання.

Опрацювати такі питання:

4. Актуальне членування як засіб міжфразового зв'язку.
5. Види тема-рематичних прогресій.

Завдання для аудиторного заняття

Завдання 1. *Прочитайте мікротексти. Виділіть тему і рему в кожному висловленні. Побудуйте схеми руху тема-рематичної прогресії. Порівняйте ці схеми. Як вони називаються?*

1. Село! І от стоїть переді мною наша вбога, стара біла хата з потемнілою солом'яною покрівлею і чорним димарем, і біля хати на причілку яблуня з червонобокими яблуками, а навколо яблуні квітник – улюбленець моєї незабутньої сестри, моєї терплячої, моєї ніжної няньки.

А біля воріт стоїть стара розлога верба з сухим верховіттям, а за вербою стоїть клуня, довкола клуні стоги жита, пшениці й усякого збіжжя; а за клунею по косогорі піде вже сад. Та який сад!..

А за садом левада, а за левадою долина, а в долині тихий потічок ледве-ледве дзюрчить, оточений вербами та калиною і окутаний широколистими, темно-зеленими лопухами. В цьому потічку під навислими лопухами купається кубічний білявий хлопчик, а викупавшись, перебігає він через долину та леваду, вбігає в тінистий сад і падає під першою грушею або яблунею, і засинає справжнім непорушним сном... (Т. Шевченко).

2. Боже, як гарно буває літнього ранку, коли сходить сонце! Луки виблискують росяними краплинами, наче дорогими самоцвітами. Пташки, що ховалися на ніч десь по очеретах, випурхують із своїх схованок. Легенькою пеленою здіймається туман над рікою. А гори під яскравим сонячним промінням вкриваються позолотою й блиском. Від світла й тепла життєдайного сонця розливаються чудові пахощі трав і квіток. Усе навкруги прокидається від сну, набирає жвавості (Марко Вовчок).

3. І справді було гарно на ниві, неказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискували на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучерявим зеленим

лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелиться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонка. Віють з поля чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток (М. Коцюбинський)

4. Сьогодні практично усі фарби штучні, хімічного походження. А колись люди усе необхідне для одержання яскравих різноколірних тканин, фарб для ікон, розписів храмів та хат, забарвлення ниток для вишивання сорочок, рушників брали у природи. Шукали і знаходили все необхідне в лісі, в полі.

Жовту фарбу одержували з черемхового листа, а також з листків берези, осики, чорної смородини. Усе залежало від того, який був потрібний відтінок.

Вишневий колір давала кора верби або берези з додаванням попелу. Соковиту коричневу фарбу одержували, виварюючи дубову або вільхову кору, яку збирали навесні. Квіти волошок дарували людям блакитний, м'ята і вероніка – зелений, чорниці – червоний колір. Неодмінна умова виготовлення: використовували не свіжі квіти чи трави, а висушені (М. Слабошпицький).

5. Він був сином мужика, і став володарем в царстві духа.

Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком, і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті, оскільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в зненависть і погорду, а віри в бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко (І. Франко).

Пам'ятайте, що межі між темою і ремою показуємо знаком /. Зверху надписуємо великі літери Т і Р. Схеми руху тема-рема-тичної прогресії (послідовної, паралельної, асоціативної чи комбінованої) показуємо як умовні моделі (як у лекції).

Домашнє завдання. Виконати вправу 1. Запам'ятати особливості послідовної, паралельної, асоціативної моделей руху тема-рематичної прогресії, орієнтуючись на мікротексти вправи.

Зразок виконання актуального членування.

Р

Село! І от стоїть переді мною наша вбога, стара біла хата з потемнілою солом'яною покрівлею і чорним димарем, /

Т 1

Р 1

і біля хати на причілку / яблуня з червонобокими яблуками, /

Т 2

Р 2

а навколо яблуні / квітник – улюбленець моєї незабутньої сестри, моєї терплячої, моєї ніжної няньки. /

Т 3

Р 3

А біля воріт / стоїть стара розлога верба з сухим верховіттям, /

Т 4

Р 4

Т 5

Р 5

а за вербою / стоїть клуня, / довкола клуні / стоги жита, пшениці й усякого збіжжя; /

Т 6

Р 6

Р 7

а за клунею по косогору / піде вже сад. / Та який сад!.. /

Т 7

Р 8

Т 8

Р 9

А за садом / левада, / а за левадою / долина, /

Т 9

Р 10

а в долині / тихий потічок ледве-ледве дзюрчить, оточений вербами та калиною і окутаний широколистими, темно-зеленими лопухами. /

Т 10

Р 11

В цьому потічку під навислими лопухами / купається кубічний білявий хлопчик, а викупавшись, перебігає він через долину та леваду, вбігає в тінистий сад і падає під першою грушею або яблунею, і засинає справжнім непорушним сном... / (Т. Шевченко).

У цьому тексті бачимо послідовний, або ланцюжковий, зв'язок між фразами. Те, що є ремою попереднього речення, стає темою наступного:

Т₁ – Р₁

Т₂ (=Р₁) – Р₂

Т₃ (=Р₂) – Р₃ і т. д.

Не забувайте, що першу фразу тексту не ділимо на Т і Р, бо це комплексна Р. Між Т і Р відчуваються паузи у мовленні – це межі між «відомим» і тим, що «нове» у висловленні. У складних граматичних реченнях ділимо на Т і Р кожне просте висловлення.

КОНТРОЛЬНІ ТЕСТИ ДО МОДУЛЯ 1

Варіант 1

1. Початок розвитку вітчизняної лінгвістики датується:

- а) початком 20-х рр. XX ст.;
- б) кінцем 40-х років XX ст.;
- в) серединою XIX ст.

2. Перші праці про складне синтаксичне ціле (ССЦ) опублікував:

- а) М. Пospелов;
- б) О. Потебня;
- в) Ф. Буслаєв;

3. Поняття дискурсу з'явилося в середині XX ст.:

- а) у Німеччині;
- б) у США;
- в) в Японії;

4. Поняття мікротексту включає:

- а) будь-яке висловлення, що складається з одного чи кількох речень і виражає закінчений смисл;
- б) мінімальну частинку тексту;
- в) текст під мікроскопом.

5. Поняття макротексту обіймає:

- а) великий текст;
- б) закінчений мовленнєвий твір: повість, роман, стаття, документ тощо, а також їхні частини: розділи, параграфи, навіть абзаци;
- в) кілька речень.

6. І. Гальперін у тектолінгвістиці відомий як дослідник:

- а) макротекстів, текстових категорій;
- б) типів мовлення; в) граматики речення.

7. На думку З. Тураєвої, текстом є:

- а) 2–3 речення про щось;
- б) опис, розповідь або міркування;
- в) впорядкована множина речень, об'єднаних різними типами лексичного, логічного і граматичного зв'язку.

8. Усне і писемне мовлення можна показати як:

- а) абсолютну тотожність;
- б) співвідносні поняття, між якими є значні розбіжності;
- в) характеристики тексту.

9. Загальновизнані ознаки тексту:

- а) 1) цілісність; 2) зв'язність; 3) структурна організація; 4) завершеність.
- б) 1) форма; 2) зміст; 3) функція.
- в) 1) модальність; 2) інтеграція; 3) завершеність.

10. Синонімами цілісності тексту є:

- а) когерентність тексту, або когезія;
- б) комунікативність;
- в) завершеність.

11. Під темою мікро- чи макротексту розуміють:

- а) смислове ядро тексту, конденсований, узагальнений зміст тексту.
- б) назву твору;
- в) авторський задум.

12. Завершеним текст є за умови:

- а) коли читачеві зрозумілий фінал твору;
- б) коли його не можна продовжити;
- в) коли автор вважає виконаним комунікативне завдання.

Варіант 2

1. Категорія тексту визначається як:

- а) широке поняття, у якому відображено найзагальніші та найістотніші властивості, ознаки тексту;
- б) філософська категорія буття;
- в) сукупність граматичних форм.

2. Однією з найважливіших категорій тексту вважають:

- а) структуру тексту;
- б) інформативність;
- в) тему тексту.

3. Виділяють три види інформації у тексті:

- а) 1) змістово-фактуальна; 2) змістово-коцептуальна; 3) змістово-підтекстова;
- б) про кого; про що розповідається; місце подій;
- в) застаріла, нова інформація та плітки.

4. Підтекстова інформація міститься:

- а) у будь-яких текстах;
- б) переважно у художніх та публіцистичних текстах;
- в) у темі тексту.

5. Основна думка тексту розкриває:

- а) хронологію основних подій тексту;
- б) індивідуально-авторське розуміння подій, відношень між ними та людськими стосунками;
- в) основну, кульмінаційну подію.

6. Прагматика як категорія тексту передбачає:

- а) ставлення читача до тексту, «установку на читача» з боку автора;
- б) певну користь із тексту;
- в) те, що читач знаходить між рядками тексту.

7. Стилїстичний прийом, при якому здійснюється повернення до подій чи явищ, описаних раніше, називається

- а) континуумом; б) ретроспекцією; в) когезією.

8. Прийом, коли автор «забігає наперед» – хоче підготувати читача до того, що буде далі, іменується

- а) проспекцією; б) інтеграцією; в) модальністю.

9. Основні типи мовлення:

- а) діалогічне, монологічне; б) розповідь, опис, роздум; в) ССЦ і абзац.

10. У розповідях домінують граматичні форми

а) майбутнього часу; б) теперішнього часу; в) минулого часу

11. В описах домінують граматичні форми дієслів-присудків

а) майбутнього часу; б) теперішнього неактуального часу;

в) теперішнього часу в значенні майбутнього

12. З поняттям текст, його ознаками учні ознайомлюються:

а) у 9 кл., під час вивчення лінгвістики тексту;

б) у 5 кл.; в) ще у початкових класах.

СТРУКТУРА ТЕКСТУ. АБЗАЦ і ССЦ

Мета: зміцнити знання студентів про абзац і ССЦ як одиниці текстового рівня; формувати вміння визначати межі абзацу і ССЦ на основі з'ясування мікротеми, способи зв'язку речень у ССЦ і, відповідно, типи ССЦ.

Опрацювати такі питання:

1. Глибинна та поверхнева структура тексту.
2. Причини абзацного поділу; структура абзацу.
3. Структура та характерні особливості ССЦ.

Завдання для аудиторного заняття

Завдання 1. *Поставити розділові знаки. З'ясувати структуру тексту.*

Отак ось він і ходив либонь по нашій пребагатій землі мудрощів та хитрощів од віку до віку набираючись ходив і ходить бо живий він мабуть і тепер веселий і звитяжний образ викликаний до життя в надрах минулих віків силою народної фантазії Мамай своєрідне втілення українського характеру живущий образ волелюбності стійкості та невмирущості народу Козак Мамай котрий протягом століть од нападників усяких одбиваючись плекав одвічну мрію не воювати не гарбати не ярмити нікого а в себе вдома риштувати мурувати будувати Козак Мамай мандрівний запорожець вояка і гультай жартун і філософ бандурист і співак бабій і заразом монах простодушний і мудрий чаклун безстрашний лукавець що його і в ступі товкачем не влучиш народний герой котрого чи не споконвіку знають між людьми в Україні хоч об нім над Дніпром ні казок не розказано не складено пісень (За О. Ільченком).

Завдання 2. *Поміняти абзаци місцями. Встановити правильний порядок речень. Скласти план тексту.*

Про заснування Києва

Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині – Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона назвалася Хоревицею.

І були три брати: одному ім'я Кий, другому – Щек, а третьому – Хорив, а сестра в них була Либідь.

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях.

Був круг міста ліс і бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі і тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни і донині в Києві... *(За літ. переказом В. Близнеця).*

Завдання 3. *З'ясувати тему та основну думку тексту. Обґрунтувати поділ тексту на абзаци. Простежити, чи збігаються абзаци зі ССЦ. Вказати зачин і кінцівку.*

Легенда про блакитний барвінок

Ще за давніх часів теплої купальської ночі молодь бавилась біля ватри. А потім дівчата, співаючи, опускали на воду Черемоша вінки. Однієї такої ночі дівчата плели вінки. Лише Лади, наймолодшої і найвродливішої, не було серед дівчат. Вона так захопилась збиранням квітів, що забрела далеко в ліс і заблукала.

Купальська ніч творила в лісі справжні дива: чулися голоси неznаних птахів, завели танок мавки... А під темними кущами розквітали небачені квіти. Коли Лада зірвала квітку і вплела до свого вінка, то сталося диво: засвітився вінок голубуватим світлом. І почула дівчина голос:

– Пам'ятай, Ладо, п'ять пелюсток цієї квітки – то п'ять засад щасливого подружнього життя. Запам'ятай: перша пелюстка – краса, друга – ніжність, третя незабутність, четверта – злагода, п'ята – вірність.

Коли Лада повернулась на галявину, то дівчат не було. Задумалась. Тут до неї підійшов легінь і мовив:

– Ти забарилася, Ладо. Черемош не прийме вінок. Подаруй мені.

Вона мовчки простягнула вінок. Він упав, розсипався, розрісся зеленими стьожками понад кущами, глянув на світ блакитними очима квіточок *(За І. Мамчуром).*

Завдання 4. *Поділити текст на абзаци. Вказати будову кожного абзацу. Позначити межі ССЦ і вказати їх типи.*

Святвечір

Традиційно на січень припадає найбільше свят. Це пов'язано не тільки з новорічною обрядовістю. Зимовий період давав селянам можливість перепочити од тяжкої фізичної праці. Протягом Різдвяних свят господарі тричі варили кутю. Напередодні Різдва, себто 6 січня, готувалася перша кутя. Традиційно для неї використовувався ячмінь. Де його не було – пшениця. Перша кутя мала свою назву – багата. Святвечір, або багата кутя – чисто родинне свято. Як правило, його справляли у вечері, коли за столом

збиралися всі члени сім'ї, яким господиня мала подати дванадцять різноманітних страв. Увечері – напередодні Нового року – дівчатка-підлітки поодиночки чи гуртом обходили оселі сусідів та родичів, щоб защедрувати. У цій передноворічній дії брали участь лише дівчата. Обходячи оселі, вони співали побажальні тексти господарям, а ті обдаровували щедрувальниць смачними гостинцями (За В. Скуратівським).

Початок зими

З неба лило й лило без кінця, і серед білого дня над землею стали сутінки. Так було з тиждень, а тоді задув зі сходу вітер. І дув два дні, не перестаючи. Земля почала тужавіти, взялася шкіркою. Вдарила ожеледь. Знемічнила від голоду худоба. Кури дзьобали землю, як консервну банку. Дощ зашумів, забризкав. У лісах стояв скляний дзвін – то на стовбурах лопалась льодяна кориця. Під вечір вітер затиш і цюкнув мороз, а вночі повалив сніг, тихий, густий: сяде на рукавицю, що аж кожную сніжинку видно. Випав сніг – і все навколо повеселішало. Обрії поширшали, зробилися лункішими, степ уже не гомонів вітрами, а притих, скорився. У безмежному білому мовчанні, лежали присипані снігом, хутори. Димок пах присмаженою козацькою юшкою. Стальними кинджалами виблискував перший лід. Хтось прорубував ополонку, і поміж берегами витьохувало і ляскало. Сніг сліпив очі людям і птиці. Щиглики билися у вікна, думали, що небо, і летіли на городи, клювали реп'яхи, збуджено крутили голівками у жокейських шапочках. Синички в чорних фартушках і жовтеньких светрах вихвалялися: «Підсиню небо, підсиню небо». Горобчики мережали хрестиками сніжок, випрошували в господарів розвагу: «Дайте саночки, дайте саночки», – благали вони, піднявши хвостики козирком

(За Г. Тютюнником).

Завдання 5. Прочитайте. Чи можна віднести текст до типу міркування? Чому ви так гадаєте? Визначте в тексті вступ (підведення до проблеми), тези у роздумах-доведеннях і роздумах-поясненнях, а також висновки. З'ясуйте стиль тексту. Визначте структуру ССЦ.

Мене часто запитують: чому сваряться батьки і діти?

Та як же їм не сваритися? Це ж проблема бруньки! Проблема листя, гілки, дерева. Частина і цілого. Народження і відторгнення, отримання незалежності. Це процес природний.

Новонароджене дитинча викликає у нас почуття замилювання: воно ж нічогісінько не може, воно ніби з космосу! Йому так затишно й зручно в мами на ручках! Та ось дитя вперше промовляє: «Я сам!»(або «Я сама!»). А потім – перший кілометр від маминої спідниці. Ох, який важливий кілометр, бо ж такою важливою є самотійність! Краще, звичайно, коли все це відбувається у три – чотири – п'ять років, а не після закінчення школи...

Так, батьки і діти – люди рідні та близькі, але вони люди різного часу.

Для багатьох батьків головне питання їхнього життя: коли чадо повернулося додому. І мій батько мені казав, і я своєму синові кажу: «Пізно повертаєшся». А він: «Ну то й що?». «А те, що у вечора й ночі свій сюжет, – кажу йому, – сюжет романтичний, але часом кримінальний, картярський або горілчаний, або наркотичний...».

Ми у відповідь на батькові вимоги поверталися додому не пізніше десятої. Сперечалися, сварилися, мовляв, ми вже дорослі, можемо приходити й пізніше... Сучасні діти вважають, що з цього приводу нема чого й сперечатись.

Як же бути? Можна дозволити дитині все. Але тоді вона виросте не комунікабельною. Буде претендувати на те, щоб усе в житті їй було дозволено. А життя багато чого не дозволить. От і стане людина невдахою.

Можна не дозволяти дитині нічого. Це призведе до результатів ще сумніших: вона втратить самостійність, вже ніколи не виб'ється в лідери. Це також невдача в житті...

Де ж золота середина? Та її немає! Дитина повинна говорити й робити те, що вважає за потрібне. Дитина має обстоювати своє. Суть у тім, що протистояння має відбутися за правилами високоморальних стосунків. Треба любити й поважати одне одного.

Можна плакати через батьків. Можна плакати через дітей. Батьки та діти можуть сваритися. Але сваритися за законами любові. А якщо сваритися за законами ненависті, тоді це вже не проблема батьків і дітей, тоді це війна батьків з дітьми і дітей з батьками (*За Р. Биковим*).

Завдання 6. На одну з поданих тем скласти твір-роздум дискусійного характеру в публіцистичному стилі (тезою буде ствердна чи заперечна відповідь на сформульоване в темі питання). Складений план записати перед твором.

Кожен із нас повинен бути терпимим.

Краса душі – найвища.

Кожен має те, на що заслуговує.

Визначити тему та основну думку роздуму. Поділити текст на ССЦ, визначити їх типи.

КОНТРОЛЬНІ ТЕСТИ

1. Відрізок письмового чи друкованого тексту між абзацними відступами, що містить у собі одне чи кілька речень – це

- а) розповідь;
- б) надфразна єдність;

в) абзац.

2. Що є головною причиною виділення абзацу?

а) бажання автора;

б) новизна інформації;

в) це роблять для полегшення читання тексту.

3. Абзацний зачин – це

а) слово, що за значенням і синтаксичною роллю дорівнює окремому члену речення;

б) перша фраза абзацу, що містить одну з головних думок усього тексту;

в) міжфразова частина тексту.

4. Особлива синтаксична одиниця у складі тексту, що складається із двох чи кількох речень, об'єднаних однією мікротемою у одну смислову і структурно-інтонаційну групу – це

а) абзац; б) ССЦ; в) висловлення.

5. Яка головна ознака першого речення ССЦ?

а) ним починається виклад нової мікротеми;

б) ослаблюється зв'язок між реченнями;

в) абзацний відступ.

6. ССЦ можна згрупувати у кілька функціональних типів:

а) статичні, динамічні, змішані;

б) розповідь, роздум, опис;

в) міркування, доведення, спростування.

7. Паралельний зв'язок між реченнями домінує

а) у статичних ССЦ; б) у динамічних ССЦ; в) у роздумах.

8. Ланцюговий зв'язок між реченнями переважає:

а) у динамічних ССЦ; б) у роздумах; в) в описах.

9. «Мікровідступи» від основної теми називають

а) цитати; б) міркування; в) »вільні речення», або автосемантичні.

10. Межі абзацу і ССЦ

а) не завжди збігаються; б) завжди збігаються; в) тотожні.

СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ

Мета: удосконалити вміння студентів виділяти межі ССЦ і визначати їх типи; формувати вміння виділяти автосемантичні речення, визначати засоби міжфразового зв'язку; розвивати лінгвістичну спостережливість студентів.

Опрацювати такі питання:

1. Членування тексту на ССЦ.

2. Автосемантичні речення.
3. Функціональні типи ССЦ.

Завдання для аудиторного заняття

Завдання 1. У поданому тексті виділити ССЦ, охарактеризувати їх. Скласти план.

Горицвіт

Подія ця відбулась на початку палеогену – першої половини третинного періоду. Планета між двома материками раптом переламалась навпіл і на її поверхні утворилась довга і глибока тріщина, в якій, наче кров із рани, з'явилась червона вода. Коли глибока прірва наповнилась солонющою водою, утворилось Середземне море, яке згодом назвали Червоним. Береги його уривисто круті, й біля одного з них вода тече в одному напрямку, біля другого – в протилежному. Вода в морі протягом майже всього року голуба, або, як кажуть віруючі, «аллахово-небесна», і лише коли вона нагрівається до 40⁰С, швидко червоніє від блискавичного розмноження фрішодесмових водоростей. Саме в цей спекотний період на блакитно-пурпурному обрії неба народжуються марева, які згодом зміщуються на сушу, в аравійські священні пустелі, де, як і в морі, один людський потік рухається в одному напрямку, другий – у протилежному. І все-таки мова подальша не про потоки і міражі – ці дива, природа яких розгадана, а про міфи й легенди – специфічні народні перекази, в яких життя переплутане з алегорією і фантазією. Легенда ця про життя диких рослин і тварин, про життя людей і богів людських.

Жив колись на берегах Червоного моря один правитель, якого на честь бога сонця величали Адонем. Кохав той правитель молоду красуню Мирру, що незабаром народила йому сина, якого нарекли Адонісом. Боги чомусь розгнівались на Мирру і перетворили її в дерево, а сина віддали на виховання Персефоні – володарці підземного царства на острові Кіпр. З горя великого Адон пішов у Мекку і нарікся Магометом. Мирра-рослина швидко розмножилась і заповонила весь Аравійський півострів. Священне дерево араби тепер називають коміфорою бальзамною. Раз на рік, саме в той час, коли матір розлучили з сином, дерева плачуть гіркими сльозами. Рідина, що витікає з кори дерева, швидко загусає, утворюючи в'язку або тверду смолу, широко відому під загальною назвою – мирра. Смола має антисептичні властивості і її часто застосовують у народній медицині для загоювання ран. Запахну смолу використовують також при виготовленні парфумів, високоякісних фарб і лаків. Найпопулярнішою мирра стала тоді, коли нею почали користуватись при релігійних обрядах – окурюванні церковних приміщень та бальзамуванні тіл померлих. Ароматичну мирру широко застосовують в усіх діючих храмах світу, і тому кажуть, що «всі

люди одним миром мазані». Мирру здавна застосовують у Каабі – священному храмі мусульман в центрі Мекки, куди щороку з'їжджаються сотні тисяч прочан на богомілья. Тут мирру часто називають міккським бальзамом, а добувають його з молодих гілок місцевих видів каміфорних дерев. Та повернімось до долі дитини, яку так рано по волі богів втратила нещасна Мирра.

Коли Адоніс почав мужніти, з дозволу Персефони ходив на полювання. Якось, стомившись від переслідувань дикої тварини, Адоніс забрався під шати крилатого дуба і заснув. Вірні мисливські пси вляглися поруч і також задрімали. На ту пору проходила тут Афродіта, побачила Адоніса і з першого погляду закохалась, забувши свої обов'язки божі – дарувати кохання іншим. Персефона не мала бажання віддати свого вихованця Афродіті, і між богинями загорілася сварка. Суперечку розв'язав всемогутній Зевс. Він розпорядився, щоб третину року Адоніс перебував у Персефони, третину – у Афродіти, третину – на свій розсуд. Свою частку часу Адоніс приєднав до Афродітиної, й молоді люди днями і вечорами блукали гірськими долинами, полохаючи зайців, куріпок і кекликів.

Одного разу, коли Афродіти не було поруч, собаки виполохали великого вепра, і Адоніс із списом в руках кинувся на нього. І тут несподівано кабан стрибнув на мисливця і величезними іклами смертельно поранив. Відшукавши мертве тіло юнака, Афродіта так тужно плакала, що кров Адоніса поміж зеленими травами запліменіла квітами – горицвітами чи гореквітами. Так Афродіті вдалося обезсмертити ім'я свого коханого. На прохання молодої богині Зевс звелів Аїдові – володареві царства померлих, щоб той щороку відпускав тінь Адоніса на світ денний. І відтоді Адоніс півроку лишається в темному царстві тіней, півроку розважає Афродіту своїм сонцесяйним цвітом. Незабаром Адоніс стає богом пробудження, відродження і відмирання живої природи. Нині ім'я Адоніса вважається символом вічного руху і щорічних змін у природі. У багатьох країнах з цього приводу відбуваються весняні свята – адоніди. Свято ділиться на дві частини. Спочатку носять символічний образ Адоніса, уквітчаний весняними травами, співають журні пісні, приносять похоронні жертви. Потім імітують процес воскресіння, під час якого співають радісні пісні та виконують народні танці. Свято закінчується пишними вечірніми бенкетами.

Існують такі народні назви рослини: заячий мак, купальник, махорник, павлині очі, пожежна квітка, розхідник, стародубка, чорногорка, чорноземка, терлич (*За В. Собком*).

Завдання 2. *Визначити, із яких ССЦ складається текст. Чи збігається поділ тексту на ССЦ із абзацним поділом?*

Беладона

Згідно з міфічними твердженнями, колись долею простих людей розпоряджались богині на ймення парки, або мойри. Їх було три. Клото крутила веретено, Лахозіс сукала нитку життя для кожної людини, Атропа на свій розсуд обривала її. Закономірною, що ім'ям Атропи назвали групу рослин, отрута яких обривала життя не тільки людям, а й тваринам. Рослини ці часто називали скаженими, іноді – чарівними. Справді, якщо пожувати маленький шматочок корінця атропи, зіниці швидко розширюються й очі загоряються дивними вогниками. Цим способом частенько користувались заможні гарні жінки – беладони Римської імперії. Чудодійною властивістю речовин беладони користуються сьогодні. Можливо, тому в українській ботанічній термінології сталось семантичне заміщення родової назви – атропа видовою – беладона. Не зрозуміло тільки, чому отруйну рослину називають звичайною. Інколи тому, що вона дуже поширена на певній території, чого знову-таки не можна сказати про беладону. Існує ціла низка народних назв, серед яких найчастіше такі: вовчі ягоди чорні, запродох, йокшик, красавка, мандраган (споріднення з мандрагорою), отровиця, песя вишня, сонник, соннота.

У Західній Європі як лікарську рослину беладону використовують з XVI ст. Застосовували переважно при лікуванні запалення очей. Соком рослини користувались при зведенні рахунків з ворогом. За переказами, так робили шотландці з данцями, коли останні віроломно напали на них. Відступаючи, шотландці залишили данцям бочки пива, в яке додали сік красавки. Переможці напились трофейного напою і заснули. У такому стані шотландці їх легко знищили.

У сучасній медичній практиці беладону застосовують при лікуванні виразок шлунка, дванадцятипалої кишки, спазм сечових каналів, бронхіальної астми та ін. У 30-х роках особливо популярним став болгарський метод лікування хвороби Паркінсона, або конвульсивного паралічу. Запропонував цей метод селянин Іван Раєв із Шипки. Італійська королева Олена заплатила Раєву за рецепт 4 млн. лір.

Варто також згадати про «мазь відьом», яку виготовляли в Європі в XIII і в XIV ст. із соку плодів, змазували нею тіло і впадали у галюцинації: жінкам здавалось, що вони танцюють на маскарадах, літають у повітрі...

Природні запаси беладони вичерпані. Вирощують її у ботанічних садах, на дослідних станціях Полтавської області та у Криму і як промислову культуру – в радгоспах. Потребує повної охорони усіх місцезростань і контролю за станом популяцій. Охороняється у всіх гірсько-лісових заповідниках України (За В. Собком).

КОНТРОЛЬНІ ТЕСТИ ДО МОДУЛЯ 2

Варіант 1

1. Зв'язок між реченнями, ССЦ, абзацами, розділами та іншими частинами тексту називається

а) міжфразовим; б) паралельним; в) дистантним.

2. Зв'язок наступного речення з попереднім називається

а) дистантним; б) послідовним; в) паралельним.

3. Лексичний повтор, займенники та займенникові прислівники, синоніми, перифрази та ін. утворюють у тексті

а) функціональне поле; б) засоби повторної номінації предметів; в) спільнокореневі слова.

4. У розповідях домінують граматичні форми

а) майбутнього часу; б) теперішнього часу; в) минулого часу.

5. В описах домінують граматичні форми дієслів-присудків

а) майбутнього часу; б) теперішнього неактуального часу; в) теперішнього часу в значенні майбутнього.

6. Ланцюговий зв'язок між реченнями переважає:

а) у динамічних ССЦ; б) у роздумах; в) в описах.

7. Прочитайте текст і виконайте подані нижче тести:

БЕРЕЗЕНЬ

Щодо назви першого весняного місяця, то в сучасній українській літературній мові вживається слово *березень*. Про походження цієї назви не тяжко догадатися; походить вона, очевидно, від *берези*, назви дерева, яке в цьому місяці починає «вбиратися в сережки» – цвісти.

Хто, де і коли вперше вжив цю назву – не відомо, але – оскільки ми знаємо – у фольклорних матеріалах слово «березень» вживається рідко, та й то в найновіших записках, як ось: «Сухий березень, теплий квітень, мокрий май – буде хліба урожай», «Березень сухий, а мокрий май – буде каша й коровай».

Значно частіше в українській народній творчості зустрічається назва «март» або «марець», як ось: «Буває март за всіх варт», «В марець ще змерзне старець», «Білий, як в марці сніг», «Згинув, як марцевий сніг». Якщо в березні місяці часто міняється погода: то дощ, сніг, вітер, то знову сонце і тихо – наші селяни кажуть, що це мартові планети.

Проте слова *март* і *марець* зовсім не слов'янського походження; це латинський *Mars* – бог війни, якому цей місяць був присвячений (*За О. Воропаєм*)

8. Засобом МФЗ 1 і 2 речень є:

а) вказівний займенник *яке*;

б) займенники *цієї, вона* і повтор слова *назви*; граматична форма дієслова-присудка; спільнокореневі слова *березень / береза*;

в) іменник *берези*.

9. У першому абзаці між реченнями

а) ланцюговий зв'язок; б) дистантний зв'язок; в) паралельний зв'язок.

10. Між реченнями другого ССЦ

а) ланцюговий зв'язок; б) паралельний зв'язок; в) змішаний.

Варіант 2

1. Прочитайте текст і виконайте подані нижче тести:

ДЕНЬ СВЯТОГО ЮРІЯ

Святий великомученик і побідоносець Юрій, що загинув у Нікомедії (Мала Азія) року 303 по Хр., вважається за покровителя хліборобства й скотарства у всіх християнських народів. Саме це ім'я, Юрій, у грецькій мові вимовляється «георгос», що значить «землероб», або той, хто обробляє землю, – хлібороб по–нашому.

У християнському іконописі Св. Юрій зображується лицарем на білому коні зі списом у руках, що ним він забиває дракона. Цей святий лицар, за християнською легендою, врятував невинну дівчину в лівійських степах. Дівчина, за поганським звичаєм, була принесена в жертву драконіві. Сам дракон у християнській символіці – це і є переможене поганство, на руїнах якого відродилася християнська церква.

День святого Юрія святкується в Україні на сімнадцятому тижні після Різдва, тепер це припадає на шосте травня. Це свято в нашого хліборобського населення завжди було у великій пошані. Ім'я святого лицаря Юрія зустрічається в багатьох українських народних піснях, переказах та легендах. За стародавнім народним віруванням, у цей день «весна сходить на землю». Перед тим люди тільки кликали її, запрошували, як бажаного гостя, зустрічали піснями й хороводами, тепер, мовляв, вона вже тут поміж нами, зійшла на землю й починає господарювати: з'являються перші сходи ярих, відживають посіви, зазеленіли гаї й сади.

(За О. Воропаєм)

1. Тема цього тексту

а) треба свято шанувати; б) прославляння Юрія-побідоносця;
в) розповідається про день Св. Юрія;

2. Основна думка тексту:

а) треба знати й поважати звичаї і традиції рідного народу;
б) Св. Юрій – покровитель скотарства;
в) головне – відсвяткувати.

3. Текст містить:

а) 2 ССЦ; б) 3 ССЦ; в) 1 ССЦ.

4. Абзацний поділ і поділ на ССЦ

а) збігається; б) не збігається

5. Засобом МФЗ 1 і 2 речень є:

- а) вказівний займенник *той*;
- б) займенник *це* і повтор власної назви *Юрій*; граматична форма дієслова-присудка; спільнокореневі слова *хлібороб / хліборобство*;
- в) іменник *землероб*.

6. У другому абзаці між реченнями

- а) ланцюговий зв'язок; б) дистантний зв'язок; в) паралельний зв'язок.

7. У другому абзаці початок речення *Цей святий лицар буде*

- а) темою, або даним; б) ремою, або новим.

8. ССЦ другого абзацу належить до

- а) статичних; б) динамічних; в) змішаних

9. У тексті домінує тип мовлення

- а) роздум з елементами розповіді; б) опис; в) монолог.

10. Назва тексту належить до

- а) проспективних; б) ретроспективних; в) назв-цитат.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Завдання: 1. *Написати невеликий твір-роздум на одну із запропонованих тем. Звернути увагу на правильний поділ на абзаци. Олівцем указати межі ССЦ.*

2. *Дати письмову характеристику одного із ССЦ, вказати розподіл речень на тему і рему.*

Теми для творчої роботи

- 1. «Навчаючи інших, ми вчимося самі» (Сенека).
- 2. «Гнучкість розуму може замінити красу» (Стендаль).
- 3. «Хто щасливий? Той, хто дає багато, а бере найменше» (М. Коцюбинський).
- 4. «Той, хто не цінує життя, той його не заслуговує» (Л. да Вінчі).
- 5. «Якщо хочете, щоб про вас добре говорили, не кажіть про себе добре» (Паскаль).
- 6. «Брехуну не вірять навіть тоді, коли він каже правду» (Езоп).
- 7. «Краще відкритий ворог, ніж підступний друг» (Г. Сенкевич).
- 8. «Лише правда, – якою б важкою вона не була, – легка» (О. Блок).
- 9. «Найголовніша формула успіху – вміння спілкуватися з людьми» (Т. Рузвельт).
- 10. «Кохати – значить жити життям того, кого ти любиш» (Л. Толстой).
- 11. «Посійте вчинок – пожнете звичку, посійте звичку – пожнете характер, посійте характер – і ви пожнете долю» (У. Теккерей).
- 12. «Легше пізнати людей взагалі, ніж одну людину зокрема» (Ф. Ларошфуко).
- 13. «Щастя – як здоров'я: коли його не помічаєш, значить воно є» (І. Тургенєв).

14. «Вади переймати легко, достоїнства – важко» (К. Станіславський).
15. «Замолоду і помилка буває корисною, аби не тягти її до старості» (В. Гете).
16. «До чистої мети треба йти чистою дорогою» (Леся Українка).
17. «Ніколи не буває великих справ без великих перешкод» (Вольтер).
18. «Поважай себе, коли хочеш, щоб тебе поважали» (В. Гете).
19. «Більше відваги треба для життя, ніж для смерті» (Л. Андреев).
20. «Існує два способи самозвеличення: один – говорити про себе добре, другий – ганьбити інших» (Гельвецій).
21. «Гострий язик – дарування, довгий язик – покарання» (Д. Мінаєв).
22. «Дружбу не можна випросити, ні купити, ні силою вирвати» (Г. Сковорода).
23. «Ніщо не коштує так дешево і не цінується так дорого, як ввічливість» (М. Сервантес).
24. «Любов одна, але підробок під неї – тисячі» (Ф. Ларошфуко).
25. «Любов відкрити важче, ніж Америку» (Л. Костенко).
26. «Мені відкрилась істина печальна: Життя зникає, як ріка Почайна» (Л. Костенко).

ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

Мета: удосконалити вміння студентів визначати у тексті різні засоби міжфразового зв'язку; формувати вміння користуватися ними в процесі творення тексту, розвивати лінгвістичну спостережливість студентів.

Опрацювати такі питання:

1. Види міжфразового зв'язку.
2. Засоби повторної номінації предметів.
3. Мовні засоби впорядкування висловлювання.
4. Граматичні засоби вираження МФЗ.

Завдання для аудиторного заняття

Завдання 1. У запропонованому тексті визначте композиційні частини, з'ясуйте домінуючий засіб міжфразового зв'язку. Поділіть текст на ССЦ.

Смерть князя Олега

І жив Олег в мирі з усіма землями, княжачи в Києві. І прийшла осінь, і згадав Олег коня свого, якого тримав здавна у стайні, вирішивши ніколи не сідати на нього. Питав-бо колись волхвів і віщунів, від чого йому доведеться померти. І сказав йому один віщун, що смерть його буде від коня, якого князь любив і на якому їздив. Олег, взявши це собі до тямки, вирішив ніколи не сідати і навіть більше не глянути на нього.

А повернувшись до Києва і проживши чотири роки, на п'яте літо він спом'янув коня, що від нього, як віщували волхви, мав померти. І покликавши старшого над конюхами, запитав, де кінь, якого він поставив

годувати і берегти. А той каже: «Помер». Олег же посміявся і докорив віщунові, що все те неправда, що він про смерть передрікав. І наказав він сідлати коня, щоб поглянути на кості. І прибув він на місце, де лежали його кості і череп, спішився і, посміявшись, сказав: «Чи не від цього черепа смерть мені приймати?» І ступив він ногою на череп, і, з'явившись із черепа, змія вкусила його в ногу. Він розхворівся і помер. І плакали по ньому всі люди плачем великим, і понесли, і поховали його на горі, яка зветься Щекавицею (3 легенди).

Завдання 2. Чи згодні ви з абзацним поділом? Визначте тему та основну думку тексту, підкресліть засоби МФЗ.

Бузок східнокарпатський

Німфи-гамадрії народжувались разом з певним деревом і разом з ним помирали. У смарагдовій зелені лісів проводили життя в танцях і хороводах. Крім того, оповідали одна одній дівочі секрети. Німфа Сірінга поклялась перед подругами, що вона все життя буде весталкою. Під час однієї з прогулянок її почав переслідувати Пан. Біля річки Ладон Сірінга попросила схованки у своїх подруг, і ті перетворили її в зелено-блакитний кущ, який з'єднав у єдине ціле ліс, річку і небо. Кажуть, що Пан до цього часу бродить понад річкою, розшукуючи лісову красуню... Угорський ботанік Жакен-молодший наш вид бузку назвав на честь талановитої дослідниці Жозікеї. І хоча в Угорщині цей вид не відомий в природі, його часто все-таки називають бузком угорським, на Україні – бузком східно-закарпатським, рідше просто карпатським. Серед гірського населення Карпат відомий як бездерево, микдан, ліліяс, синель чи синець.

(За В. Собком)

Завдання 3. У запропонованому тексті виділіть усі засоби міжфразового зв'язку.

Сонячний мед

Ледь зблисне сонце, з'явиться первоцвіт – і дзижчать благовісно бджілки-трудівниці в повітрі, віщують весну. Починається напружений трудовий сезон. За всю історію існування людства ця маленька комаха дала стільки золотистого солодкого сонця, зберегла і збереже нам ще стільки сили, здоров'я, навіть життя, що, мабуть, заслужила на людську вдячність, увагу й турботу про себе.

Творення меду – складна й несолодка праця. Більшість із нас не знає, що таке мед, через те й ставиться до нього як до речі ласої, але другорядної. Цей унікальний продукт є однією з найскладніших природних речовин. Він має в собі близько сотні елементів, потрібних людському організмові.

За своїм складом мед схожий на кров людини. Можливо, тому він благотворно діє на людський організм. Регулярне вживання меду продовжує життя й підвищує стійкість проти захворювань. А життя, здоров'я – що є цінніше у людини, суспільства, держави?

Солодкий еліксир вивчали Аристотель, Піфагор, оспівували в поезії Гомер, Вергілій. Наш перший літописець Нестор зазначав, що у X столітті промисел цей процвітав у Київській Русі.

Нині в багатьох країнах лікування продуктами бджільництва набуло масового поширення, адже воно безболісне, апробоване тисячоліттями, не потребує великих затрат або складної апаратури (За Є. Колодійчуком).

Завдання 4. *Визначте види міжфразового зв'язку у тексті. Виконайте актуальне членування речень і змодельуйте рух тема-рематичної прогресії.*

Рідна земля

За канавою, якою обведений ліс, за кущами ліщини росли сосни. На їхніх високих струнких стовбурах мерехтливо заіскрилися світлячки. Це палахкотіли крапельки свіжої живиці. Її густий і тягучий, наче клей, запах лився у груди. Пахло невидною папороттю, що цвіте лише в народних переказах, і тому з сивої давнини й дотепер її цвіт є свідченням людської долі й щастя.

Бричка поминула ліс. Заблукитніли поля. Біліла серед ланів озимина під місяцем і під зорями. Десь там під селом, на сіножатях, не втихало, пізно розпочавшись, жаб'яче кумкання, а тут залягла велика, мовби полита легкою тугою і радісним смутком, тиша. Польові птахи і польові звірята – все примовкло.

Колеса не гуркотіли, копита не гупали, бо дорога м'яка і не курилася. Зеленіли жита і пшениці. З неба текли молочні зоряні річки. Висів розпечений і зимуватий місяць. Тиша світилася міриадами намистинок: висипали роси. Земля чарувала спокоєм (За Б. Харчуком).

Завдання 5. *Прочитайте два протилежних судження. Доведіть одне з них, спростувавши інше. У створеному тексті виділіть засоби міжфразового зв'язку. Бажано використати і паралельний, і ланцюговий види МФЗ.*

1. Співчуття – ставлення до іншої людини, основане на визнанні законності його потреб та інтересів; виражається у розумінні почуттів і думок іншої людини, наданні моральної підтримки її прагненням і готовності сприяти їх здійсненню. Співчуття – важлива форма гуманізму міжлюдських взаємин, воно потребує великого внутрішнього такту і культури спілкування (Словник з етики).

2. Співчуття є протилежністю людських поривань, які посилюють життєве завзяття: воно пригнічує. Коли є співчуття, втрачається сила... Співчуття цілком перекреслює закон розвитку, – отже, закон добору. Воно підтримує те, що вже хилиться до загибелі, боронить приречених і неспроможних, і завдяки надміру безпорадних і безталанних, яким дозволяє жити, саме життя робить похмурим і непевним... Недолугі й безпорадні мусять загинути – це перший принцип нашої любові до людини. І в цьому їм треба допомогти (Ф. Ніцше).

ХАРАКТЕРИСТИКА МІКРОТЕКСТУ ЯК ЄДИНОГО ЦІЛОГО

Мета: удосконалити знання студентів про текст, їхні вміння і навички характеризувати його (визначати тему та основну думку, стиль та домінуючий тип мовлення, членувати текст на ССЦ і характеризувати їх, виявляти актуалізовані текстові категорії, аналізувати види і засоби міжфразного зв'язку); удосконалювати навички застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи.

Схема аналізу мікротексту

1. Тема та основна думка тексту.
2. Тип і стиль мовлення.
3. Композиція (структура) висловлювання.
4. Членування тексту на абзаци і ССЦ та їхня характеристика.
5. Актуалізовані текстові категорії.
6. Аналіз видів і засобів міжфразового зв'язку.

Зразок аналізу тексту

Краще смерть

¹*Був у запорожців звичай: інколи прощати злочинцеві, якщо котрась із місцевих дівчат відважувалась вийти за нього заміж.*

²*Одного разу в Новомосковську, коли в ньому була Самарська паланка, вели якогось запорожця на шибеницю. ³Його зустріла дівчина під білим покривалом і прилюдно сказала, що хоче вийти за нього заміж. ⁴Козак, як і вимагав того звичай, підняв покривало, подивився, опустил і сказав:*

– ⁵Як таку дзюбу вести до шлюбу, то краще на шибениці дати дуба.

⁶Та й звелів вести себе на покару.

(З укр. нар. легенд та переказів)

Це невеликий художній текст розповідного характеру. Тема його – розповідь про один із козацьких звичаїв. Основна думка тексту: українські козаки були людьми гордими, шанували жіночу красу і з гідністю приймали смерть.

Можна чітко визначити і композицію цього переказу: 1-ше речення – зачин, 2–3-тє – розвиток дії, 4–5 – кульмінація, 6 – розв'язка.

Абзацний поділ виділяє основні думки висловлювання, хоч і не збігається зі структурним поділом: текст (з 2-го речення) становить одне ССЦ, що має динамічний характер і ланцюговий зв'язок між реченнями. Перше речення – узагальнювальне, тому є вільним.

У тексті переказу актуалізуються такі категорії, як інформативність, завершеність, інтеграція, зчеплення, перспекція, континуум, прагматика та ін. Змістово-фактуальна інформація тісно переплітається з концептуальною та підтекстовою; підтекст асоціативно проступає у 5-му реченні – конотація лексеми *дзюба* умотивовує відмову козака від шлюбу: «краще на шибениці дати дуба». Звідси яскраво вимальовується народно-авторська концепція легенди: гідність козаків понад усе.

Інтегрованість тексту є наслідком взаємодії смислової, структурної та комунікативної цілісності. Смилова цілісність проявляється у єдності теми; комунікативна знаходить вияв у розвитку темо-рематичного ланцюжка – розповідь просувається від «відомого» до «нового». Структурна цілісність маніфестується засобами когезії, що інтегрують усі шість речень у єдине ціле. Зчеплення смислове і лексико-граматичне. Перше речення – зачин – задає тему – розповідь про козацький вчинок. 2-е речення за смыслом пов'язується з попереднім, вказує на зв'язок і повтор лексеми *запорожець*. 3-є речення продовжує думку другого, при цьому згаданий іменник заміняється займенником *його*. Це контактний зв'язок речень. У 4-му реченні бачимо лексему *козак* – синонім до лексеми *запорожець*, що дистантно пов'язується з 1 і 2-м реченнями та контактено з 3-м. 5-е і 3-є речення дистанційно пов'язані перифрастичним зв'язком: *дівчина – дзюба* та тематичним *вийти заміж – шлюб*. 6-е речення є безпосереднім продовженням 4-го, бо один суб'єкт-підмет *козак* і видо-часова єдність дієслів присудків підкреслює це. Неповнота 6-го – це синтаксичний прийом МФЗ.

6-е речення є висновком переказу і розкриває заголовок, який є ректроспектним і цитатним. Прагматичне спрямування переказу – проїняти нащадків гордістю за гідність і силу духу своїх предків-запорожців – славу нашого народу.

Завдання. Проаналізувати міні-тексти.

1. Земля не може жити без сонця, а людина без щастя. В години великих переживань і тривог людське серце схоже на криничку, яка очищається від мулу, тому що тоді пізнається справжня ціна людяності, тоді пізнається і щастя. В такі часи з подивом довідуєшся, як мало і як багато треба тобі на віку, як погано ти йшов по своїй дорозі, як завчено ти говорив «добрий день», не творячи цього доброго дня, навіть гірше, ремствував на нього, бо тріски буднів часто заслоняли золото променів.

Такі думи час від часу рояться і злітають в душі кожного із нас.

(За М. Стельмахом)

2. От як воно буває в житті. Людина щось витворює для себе, на перший погляд, наче й велике та вічне, сподіваючись вразити світ та й самому мати від того радість бодай наприкінці життя. А життя мудріше за людину. Її не стає, вона віднуртувала свою мить і вгасла, спалила себе на власному багатті... І тепло багаття доброї людини ще довго гріє інших, а може, навіть не згаса ніколи, й тим вільно скористатись кожному, хто здатний не відкидати пріч тепло життів, які горіли до нього, не ставити одне своє життя в центрі Всесвіту, серед безмежної галактики життів.

Лише тирані можуть плекати надію, що всесвіт належить їм увесь без обмежень. Вони навіть можуть існувати деякий час у тому ілюзорному надсвіті, певні, що вони вічні, тоді як вони такі ж весняні метелики, як і всі інші, хіба що з більшими чи меншими вкрапленнями на крильцях...

(За В. Земляком)

Домашнє завдання

Проаналізувати текст.

Репетиція життя

Коли вірити народній казці, де розумна дівчина відгадує три загадки, то в світі найбагатша земля, найпрудкіша думка, а наймиліший сон...

І все ж таки важко погодитись, що сон – це благо. Він забирає у нас години улюбленої роботи, розваг, зустрічей з друзями, він наздоганяє нас серед найвищих радощів – та чи не прикро третину свого короткого життя проводити в цьому дивному стані завислості між буттям і небуттям?

«Сон – не більше як погана звичка», – заявив Наполеон з усією притаманною йому категоричністю. Дві доби він пробував довести це власним прикладом, та на третю мусив покласти свою войовничу голову на подушку. І треба ж, щоб над ним так насміялась доля! Єдиною втіхою колись могутнього імператора після нищівної поразки став відпочинок – такий тривалий, що лишилась приказка: «Спиш, як Наполеон після Ватерлоо».

Що ж таке сон? Ще зовсім недавно все нібито було зрозуміло: наша нервова система може перебувати в стані або збудження, або гальмування; людина за день стомлюється, в її крові нагромаджуються речовини, що гальмують роботу кори головного мозку, й вона починає непереможно вимагати відпочинку.

Справді, все здавалося таким простим. Сон – це абсолютний відпочинок. Людина скаржиться на безсоння? Що ж, треба вдатися до фармакологічних засобів. Та от біда, сон, викликаний такими засобами, не приносить сподіваного відчуття бадьорості, внутрішнього оновлення. Так що ж таке сон?

...Доброволець з'являється в спеціальну лабораторію, вкладається в ліжку й заплющує очі.

Тим часом наукові працівники підключають до електродів, що закріплені на його голові, різні прилади, котрі стежать за зміною природних електричних потенціалів різних ділянок мозку. Через певний час вимірюють температуру тіла. Ось замість нерівномірних швидких хвиль, характерних для нашого активного стану, з'являються регулярні – так звані альфа-ритми. Їх цикли повторюються дев'ять – дванадцять разів на секунду. Це означає, що піддослідний розслабився, відпочиває, проте людина не втратила контролю над свідомістю, – температура трохи знижується, м'язи розслабляються...

Ось альфа-ритм змінюється дрібними нерівномірними хвилями – напруження імпульсів мозку знизилось, пульс сповільнився, дихання спокійне. Сон... За ніч відбувається кілька підйомів і спадів частоти коливань, а тому розрізняють два типи сну: повільний і швидкий, або активний.

Людина без сну може обходитись куди менше, як без їжі. Вже через 30–60 годин порушується сприймання відстані; через 90 настають галюцинації, через 200 – справжнісінький психоз, а далі випробування краще не продовжувати, пам'ятаючи, що подібні експерименти в історії вже ставили. Македонський цар Персей загинув у полоні через те, що йому не давали спати.

Отже, головне, що стало зрозумілим з психологічних досліджень, – сон не «репетиція смерті», не відхід від життя. Це – друге наше життя. Звівши до мінімуму владу тіла, наш інтелект саме уві сні й розвиває свою діяльність, часом активнішу, ніж удень: тим-то підвищується температура нервової клітини. Уві сні барви чіткіші, емоції гостріші, уява розкутіша. Відпочиває наше тіло, а щось таке, що стоїть над ним, нечутно порається, даючи лад набутому за день. Це наша підсвідомість. Отож сон – це репетиція життя (За Н. Околітенко).

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ НАД ТЕКСТОМ

Мета: пояснити особливості вправ і завдань над текстами, які готуються для здобувачів середньої освіти; звернути особливу увагу на творчі вправи на основі неповного тексту; удосконалювати творчу уяву студентів, розвивати їхнє творче мислення.

Опрацювати питання:

1. Прийоми формування текстознавчих умінь і навичок.
2. Робота над збагаченням словника і зв'язністю мовлення учнів.
3. Види навчально-тренувальних вправ.

Завдання для аудиторного заняття

Завдання 1. Удоскональте, відредагуйте, міні-текст.

Український віночок

Своєрідним жіночим оберігом на Україні завжди був віночок. Віночки на Україні виплітали з різних квітів від весни до осені. Останнім у році був віночок із золотавого кленового листа.

До вінка впліталось багато різних квітів з лікарськими властивостями. Вплітались до вінка ружі і деревій, безсмертники і любисток, волошка і ромашка, незабудки і цвіт калини. Почесне місце у вінку належало деревію. Його ще називають деревцем. Його насіння розносить вітер на велику відстань. Воно невибагливе до навколишнього середовища. Він є символом нескореності у вінку.

Завдання 2*. Самостійно напишіть кінцівку поданого тексту.

1. – Ти чув, як наш боксер гарно говорить по-німецьки? – запитав усезнаючий Сашко.

– Чув. Дуже гарно. І знаєш, я зробив висновок, що німецька мова легша від української, – якось дуже по-вченому сказав Дмитрик.

– А то чому? – здивувався Сашко.

– Як чому? Він вивчив німецьку мову за якийсь рік, а українську за все життя не може вивчити. Що? Не так?

☞.....

*Завдання 2–5 цит. за джерелом: Мельничайко О. І. Рідна мова. Творчі роботи на основі неповного тексту. 4–6 класи : пос. для вчителя й учня. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 80 с.

2. Навіщо шукати

– Іванку, відшукай у цьому реченні підмет і присудок.

– А навіщо їх відшукувати? Вони ж не заховалися.

– То назви їх, – наполягала вчителька.

– Е, Ольго Іванівно, хіба ви їх не бачите? – якось дуже хитро усміхнувся Іванко.

☞.....

Завдання 33. Прочитайте фрагмент тексту. Пропущені фрагменти придумайте самостійно і запишіть.

На ставку

1 . На краю села є невеликий, але досить глибокий ставок. У гарячу пору літа це справжній рай і для дітей, і для дорослих.

У селі всі знали, що в одному місці ставку купатись небезпечно, бо там на дні є якісь металеві труби. Їх уже пробували витягти, але де там...

Того літа приїхав з міста до бабусі в гості шестикласник Костик.

☞.....*

Життя хлопчика вдалося врятувати. Але хто знає, чи зможе він ще колись з розгону скакати у воду...

✍.....

2. Прочитайте текст. У ньому пропущено два цікаві фрагменти. Відтворіть їх і запишіть.

Втікачка

Якось батько продав корову в інше село, що знаходилося за широким повноводим Дністром. Мостів тоді не було, і батькові довелося переправляти корову на другий берег великим човном. Батько довго вмовляв перевізника, поки той погодився, бо він перевозив лише людей.

Повернувся батько додому з гостинцями і був радий, що вдалося вигідно продати стару корову. Лише діти сумували. Вони любили добру, сумирну Лиску, яка так щедро давала кожного дня свіже молочко.

Раненько-раненько, коли ще всі спали, раптом почувся своєрідний, – м'який і дуже лагідний, – голос Лиски... Діти з радісним криком висипали на подвір'я. За ворітьми стояла продана корова і просилася, щоби впустили її додому...

✍.....

Але цього ніхто напевно не знав. У це ніхто не міг повірити, бо Дністер того літа був широкий і дуже глибокий.

Батько взяв гроші, і діти провели його до самісінької переправи.

✍.....

3. Послухайте цю дивовижну історію. Її треба ще доповнити двома цікавими фрагментами. Відтворіть їх і запишіть.

Дивовижна сімейка

У коморі на гнізді сиділа квочка. До неї стала вчашати невелика сива кицька. Спочатку квочка кричала і намагалася клюнути непрошену гостю. Але кицька терпляче витримувала нечемність невихованої курки. Поступово квочка звикла до Мурки і задоволено квоктала, коли та знову появлялась на порозі.

Та одного разу сталося щось неймовірне. Коли квочка встала з гнізда, щоб попоїсти та напитися води, кицька вляглася на теплих яйцях. Повернувшись до комори, квочка не протестувала, а всілася поряд з кицькою. Відтоді вони разом висиджували яйця.

А через кілька днів у гнізді появилася четверо голих і сліпеньких кошенят. І – о диво! Квочка прийняла їх як своїх. А кошенята звикли до двох мам. Коли кошенята починали вилазити з гнізда, квочка дзьобом підсувала їх під крило і незадоволено киркала.

Аж ось настав день, коли почали вилуплюватись з яєць курчата. Кішка і кошенята поводитися так, ніби вони довго цього чекали. Видно, вони чули голоси курчат ще до їх появи на світ.

✍.....

Нарешті дивовижна сімейка покинула гніздо, однак дружба між ними не припинялася.

✍.....

Завдання 4. Прочитайте. Напишіть початок і кінець, щоб вийшло закінчене оповідання.

Лебідь

✍.....

До нього приходили люди, приносили хто зерна, а хто крихти хліба. Він уже звик брати допомогу прямо з рук. Але з дитячих рук. Видно, птах пам'ятав, хто його скривдив.

Коли вода почала замерзати, на березі ставка появилася невелика дерев'яна хатка. Хто ця добра людина, що подбала про птаха, ніхто точно не знав.

Лебідь швидко зрозумів, кому має належати хатка. Обійшов її навколо, заглянув до середини, а потім сміло зайшов і всівся на сухій соломі.

Так минали дні за днями...

✍.....

Завдання 5. Напишіть твір-роздум за поданою канвою.

Ліс не смітник

Всією сім'єю – в ліс на відпочинок.

Ігри, розваги.

Обід на галявині.

Час додому.

Насмітили й залишили.

Завдання 6. *Спонування до роздуму. Прочитайте замітку. Чи спроможна замітка викликати обговорення порушеної в ній проблеми, тобто дискусію? Які думки можуть бути висловлені учасниками дискусії?*

Чи все можна за гроші

Хто з нас не чув просторікувань про те, що купити можна усе на світі? Аби гроші. Пам'ятаєте античний вислів «гроші не пахнуть»? З нього можна зробити висновок, що й продати можна все. Аби зиск, аби вигода.

Сьогодні в багатьох газетах на відведеній під рекламу сторінці можна прочитати таке: «Куплю Зірку Героя», «Продам орден Перемоги», «Придбаю колекцію нагород періоду Великої Вітчизняної війни».

Люди, що з нами сталося? Невже можна гендлювати людською пам'яттю й людською кров'ю? Адже саме за пролиту в боях кров нагороджували тими орденами й медалями! Невже можна продати дідів орден, не зганьбивши честі роду? Якими матеріальними негараздами можна

виправдати продаж власної совісті?

А чи пристойно газетам друкувати настільки непристойні оголошення? Чи за гроші пристойно геть усе? Навіть унормування цинічного ставлення до історії?

РЕДАГУВАННЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ НЕВПРАВНИХ ТЕКСТІВ

Мета. Виробити у студентів уміння і навички давати загальну оцінку текстам (щодо ступеня розкриття теми, повноти структури, відповідності стилю і жанру тощо) і правильно їх виправляти; розвивати лінгвістичну компетенцію, виховувати культуру усного та писемного мовлення.

Завдання:

1. Ознайомтесь із текстом.
2. З'ясуйте, чи розкрито тему твору (чи вдала назва), чи зрозуміла основна думка твору, чи відповідає структура тексту заявленій темі, стилю і типу мовлення (чи є вступна, висновкові частини, чи послідовний виклад; чи вдало поділено на абзаци) тощо.
3. Встановіть, де допущено помилки, і порадьте, як їх усунути.
4. Запропонуйте відредагований закінчений варіант тексту.

Тексти для аналізу (цитуються без змін роботи студентів):

Твір-опис

Моя улюблена домашня тваринка

Мого норавливого рудого улюбленця звати Мурр. Це кошеня живе в нашій сім'ї вже два роки. Мурр невеликий завбільшки, компактно вміщається у дві долоні. У нього витягнутий тулуб, довгі рівні лапи та прямий хвіст. Яскраво руде забарвлення з білими плямками на животі вирізняє його з-поміж сусідських котів. Шерсть гладка та блискуча, але не пухнаста, Мурр з породи короткошерстих. Має великі жовті очі та довгі білі вуса. На досить мініатюрній загостреній морді рожевіє маленький ніс, що стає блідим, коли кіт сердиться. Вуха дещо непропорційно великі, від чого він здається трохи кумедним. Улюблене його місце у домі – це моя кімната, а точніше – моє ліжко, на якому кошеня спить, згорнувшись калачиком. Мурр дуже грайливий, але якщо у нього немає настрою про це легко дізнатися з його настовбурченого хвоста, яким той нервово посмикує у різні боки.

Розумниця Аліска

Аліса – тваринка з особливими зовнішніми та внутрішніми якостями. Вона велика та дуже пухнаста з гладенькою, ніби шовк, шерстю. Насичений рудий колір хутра переплітається зі світло-коричневими лініями

вздовж великого тулуба. Лапи Аліси довгі та рівні, а подушечки мають ніжно-рожевий колір. Мордочка загострена, на якій завжди можна побачити цікавий погляд, що приховує хитрі та не менш цікаві плани котика. Очі переливаються золотистими відтінками, а довгі вушка вловлюють різноманітні звуки дококола.

Аліса завжди розпушує, неначе пава, свій хвіст та починає водити хороводи навкруги наших ніг. Таким чином, вона проводить ритуал випрошування чогось смачненького.

Ще за два квартали від нашого дому Аліса відчуває нас, вскакує зі свого тепленького ліжечка та присідає до землі, налаштовує свої локатори в сторону наших кроків. Коли відкривається фіртка, киця пулею летить до нас, радісно стрибає, завертає нас у магічний танок. Важко робити кроки в цей момент, адже довгий рудий канат оповив ноги і не пускає доти, поки не візьмемо на руки і не приголубимо котика.

Спокійно сісти та снідати, обідати чи вечеряти ми не можемо. Вереск від котячого «Дай!» щемить вуха, а великі очі пронизують поглядом з підтекстом «Ви що?! Як могли безцеремонно всістися їсти, коли я тут голодна?! Я ж чекаю!» Нерідко Аліска «вилітає» з кухні на подвір'я за таку поведінку.

Зазвичай, киця спокійна та лагідна. А ще, вона дуже чутлива до нашого настрою. Коли хтось відчуває себе сумно, Алісочка тихесенько підкрадається і починає свою релаксуючу, магічну, муркотливу пісеньку. Це настільки допомагає, що всі негативні думки відлітають, зникають.

Аліса – розумниця. Вона – член нашої родини. Без неї не відбувається жодне свято вдома. Без неї не можна. Вона – душа нашої сімейної компанії.

Опис улюбленої тварини

В нашій сім'ї він з'явився 7 років тому. Він був дуже маленьким і завжди чогось боявся. Але з часом, це маленьке котеня, зрозуміло що йому нічого не загрожує. Котеня на ім'я Вася ріс швидко, був дуже енергійним, той час коли він не спав, він завжди хотів гратися. Бігав, стрибає, хватив лапами за ноги, ловив кожного, хто потрапляв йому на очі. Час не стояв на місці і з маленького рижого котеняти, виріс великий кіт, схожий на тигра.

Ваську полюбили усі. Має він рижу, м'яку, коротку шерсть, з темнішими і світлішими відтінками, що створюють полоси на його тулубі. Довгі товсті лапи, велика морда, гострі вушка роблять нашого улюбленця ще граціознішим. Зелені очі Василя великі та з цікавою особливістю, на сонці вони стають кольору такого ж як і шерсть. Хвіст довгий та на кінчику полосатий.

Це улюбленець не тільки нашої сім'ї, але і всіх наших сусідів. Кожного дня, прогулюючись на нашому подвір'ї, з ним грають, підкормлюють та чухають. Навіть ті, хто проходять повз подвір'я, повз нашого kota пройти не можуть.

Сам із себе це дуже хитра та водночас добра тварина, з цікавими рисами характеру. Розбалуваний та лінивий, як не спить то їсть, як не їсть то гуляє. Він навіть може їсти лежачи або з закритими очима, щоб зразу поряд біля тарілки лягти спати.

Спить завжди поряд зі мною, зранку будить тоді, коли хоче поїсти. Це улюбленець нашої родини, дуже важко уявити без цієї тварини наше життя.

«Краще відкритий ворог, ніж підступний друг» (Г.Сенкевич)

Доля завжди дарує нам корисні уроки, аби випробувати нас, навчити, надати дорогоцінний досвід для нашого удосконалення і покращення майбутнього. Але, чи полюбаємо ми навчатися в школі життя та її уроки? Певно, що ні. Хоча, коли отримуємо те, на що сподівалися, ми – щасливі люди. Інша річ – справжні, просочені різними емоціями, переживаннями, почуттями уроки, на які ми не розраховуємо. Які застають нас несподівано. В таких випадках ми сумуємо, можливо, нас може спіткати страшна депресія. Весь цей після урочний негатив розвінчує час. Точніше, набуте з часом усвідомлення прожитої ситуації. І після цього ми починаємо врешті дякувати долі за цінний урок, який покращив наше життя. Хоч, і здавалося усе таким трагічним.

В нашому соціально-розвиненому світі велику роль відіграє дружба, об'єктом якої є наш друг або група друзів. Без них важко уявити життя. Вони виконують цілий ряд невичерпно-важливих функцій : підтримують, веселять, розуміють, відрізняються непорушною вірністю. Друзі завжди поруч : в біді чи в радості. Друзі перевіряються часом та різними ситуаціями. Певно, що вони кращі від наших ворогів.

Що може стати поштовхом до розриву дружніх відносин між людьми? Відповідь чітка. Це – підлість, обман, на які ви і не сподівалися ніколи. Все ж – друзі та ще й близькі. Нажаль, таке трапляється. В такі моменти нам хочеться перемотати все назад і забути про скоєний злочин проти дружби. Друг, якому ви довіряли усі секрети вашого життя, друг, з яким ви йшли пліч-о-пліч і радошах, і в горі. Цей друг виявився зрадником, який майстерно підбирав щодня маски. Доречно буде згадати вислів Г. Сенкевича : «Краще відкритий ворог, ніж підступний друг». Бо, інколи, ворог не дозволить собі зробити те, що підступний товариш.

Хоч і може трапитися в житті подібне, переживіть це з піднятою головою! Не дозволяйте собі перебувати у депресії! Це того не варте! Краще посміхніться, витираючи останню сльозу та йдіть далі,

назустріч щастю та новим дружнім відносинам! Ви отримали найцінніший урок від школи життя! Цінуйте та пам'ятайте його!

Той, хто не цінує життя, той його не заслуговує

На протязі тисячоліть людство знаходить все більше способів, та причин відбирати життя. І не важливо у кого саме, у себе, у інших людей, у тварин. І якщо останнє найлегше пояснити, виправдати тим, що нам потрібна їжа, одяг, взуття, інші продукти, то це означає лише те, що їх життя ми цінуємо менше. З цього усе й починається.

Люди з найдавніших давен звикли до полювання, це був єдиний спосіб на виживання. Можна сказати що саме тоді вони перестали цінувати життя, але згадуючи історію, ми можемо помітити, що давні люди навпаки поважали відібране життя найбільше. Вони поклонялися тваринам і були вдячні тому, що тваринна жертва продовжує їх життя. Саме тому залишилось стільки ідолів, які зображають тварин, та тварино подібних істот, богів.

Авжеж можна сказати, багато проти цього, вказати що люди були примітивніші, не такі розвинені, і все одно цінували своє життя вище інших. Але давайте спочатку подивимось на те, як розвивалася історія, і чим саме був вимощений прогрес. А вимощений він був трупами, адже полювання, це був не єдиний вид вбивства, як на жаль.

Другий вид процесу забирання чужого життя це було – вбивство. Тут вже, було де розвернутися: людські жертво жертвоприношення, боротьба за владу, війни між племенами (пізніше народами та країнами), дуелі, казні, а іноді і безглузді, невинуваті вбивства з незрозумілих нікому причин. Все це було, є і, мабуть, довго ще буде.

Можна, звісно вважати, що людина цінує своє життя вище за інші. Але якщо ще й подивитися на те, як людина сама до свого життя ставиться наче до чогось, мало вартого, зовсім не цінного, що вже тоді казати? Мало того, що існують самогубці, але й ті люди, які розтрачують його за безцінь, не розуміючи, що життя це найцініше, що є в людини.

То що ж виходить з цього? Ніхто ні в які часи, ще з давніх-давен не заслуговує жити? Зі слів Леонардо да Вінчі: «Той, хто не цінує життя, той його не заслуговує». Чи вчений і філософ був не правий? Чи занадто категоричний?

Ні, його слова правдиві і людство за весь час свого існування доказало, що після фрази «людина заслуговує жити», потрібно ставити не знак оклику, а знак питання. Але й «не» доставити до цієї фрази ще не можна.

Людина не безнадійна, здатна на подвиги заради інших, здатна не тільки відбирати, але й дарувати і врятовувати життя. Здатна на підтримку, на любов, на добро. Звісно, що, на жаль, не до всіх. Для людини ще далеко,

до тої істини, що любити і цінувати потрібно кожне життя, своє, чуже, ворога, але все одно, все вказує на те, що малими кроками, але до істини вона наближається.

«Лише правда, – якою важкою б вона не була, – легка»

Не існує такої людини, яка хоч раз у своєму житті так не думала про те, що вибрати, правду і образити цим близьку людину або ж збрехати їй. Але як же потім впоратися з докорами сумління? Це дуже важкий вибір, який часто приносить нещастя.

Є люди, які, віддають перевагу тільки правді. Вони ніколи не стануть на бік брехні і ніколи нікого не обдурять.

Багато досліджень показують, що люди перш за все обирають правду якою б вона не була, оскільки ніхто не хоче бути обдуреним. Але в той же час багато хто приймає брехню за чисту монету, при цьому навіть не здогадуючись про це. Тому все залежить від самої людини і від того потрібна йому правда чи ні.

Антон Чехов писав, що брехня їсть душу так само, як іржа їсть залізо. Цей влучний образ завжди згадується мені, коли я стикаюсь з брехнею. Але вона їсть не тільки душу брехуна, вона, немов кислота, роз'їдає довіру, нищить стосунки. У жодному разі я не кажу, що треба говорити все усім, що треба висловлювати кожну дурню, що спадає на думку, ні, але тактовність і дипломатія не передбачають брехні. Тактовність – коли тобі не сподобався малюнок чи вірш друга, і ти кажеш йому: «Це не найкраща твоя робота, я бачу в ній кілька недоліків, я вірю, що ти вмієш краще», – приносить віру в себе, жагу змінюватись і розвиватися, бажання досягати вершин. А брехня – в очі похвалити, а потім за спиною наговорити хтось чого – брехня вбиває і нищить.

«Правда така ж гірка, як і солодка», – завжди повторює моя бабуся, яка для мене є беззаперечним авторитетом, і я надзвичайно поважаю її, у тому числі й за її правдивість. Саме вона навчив мене не брехати. Насамперед, власним прикладом, а це головне. А по-друге, завдяки розумінню, що мене приймуть з усіма моїми слабкостями, помилками, хибами. І оця любов, без умовностей (мене любитимуть, яким би я не був) не має нічого спільного ні із вседозволеністю, ні з «балуванням» дитини. Бабусині претензії завжди стримані, обґрунтовані і справедливі, а похвала – цінна для мене. Моя довіра до близьких, їхня підтримка, яку я відчуваю навіть коли помиляюсь, робить мене сильнішим, дає змогу розвиватися – я так хочу виправдати їхній довіру до мене і їхні сподівання! Я твердо тримаюсь своїх переконань, але нікого не прагну змінити чи провчити.

Казати правду це – великий талант, який не кожному досяжний. На прикладах із свого життя, можу стверджувати те, що рано чи пізно

вся брехня стане відомою. Жити з брехнею в душі тяжко. Щоб бути справді щасливою людиною, потрібно дотримуватись слів : «Лише правда, – якою важкою б вона не була, – легка».

«Вічно живі духовні цінності»

Сьогоденний світ – багатоплановий проект, ходом якого керують, намагаються керувати люди. Проект, який щодня вдосконалюється, оновлюється. І ми, його складова, робимо, інколи, надможливі дії, аби «втриматися на човні» сучасності. Цей дивовижний світ чарує нас з одного боку, а з іншого, лякає своїм надто швидким прогресом. Ось саме він і змінює наше життя, наші погляди, вподобання, можливості, наше єство.

З давніх давен до нас прийшли міфи, легенди, перекази, культурні пам'ятки, які надають нам бачення картини життя наших пращурів, їхніх славетних культурних та духовних цінностей. Саме модернізуючий світ і допомагає зберегти їх у різних інтерпретаціях для нас і нашого майбутнього покоління.

А що ж до статусу духовних цінностей? Чи є вони актуальними в нашому швидкоплинному новітньому світі? Багато думок розповсюджують такі думки, що духовні цінності відходять в минуле, вони гинуть під тиском розвитку нашого світу. Інші говорять, що молоді куди краще віртуальне життя, ніж реальне. Що до мене, то підтримую останню думку лише частково. Я стовідсотково, на мій розсуд, маю чітку позицію, аби спростити тезу «Духовні цінності під загрозою». Те, що модернізований світ «забирає» сьогочасних людей у яскравий, вільний від законів віртуальний світ – правда. Але, забирає ж частково, на певний час, а не назавжди. Звичайно, я і сама полюблюю «зависнути» в мережі Інтернет. Це – зручно, швидко. Але те, що «Наш світ гине через свою щоденну удосконаленість і знищує духовні надбання народів» – я вважаю несправедливим та недоведеним тезисом. Бо, якщо б наш світ не мав розвитку, ми б досі носили шкіри мамонтів замість костюмів чи суконь, а кісточки тварин замість прикрас. Ми б досі спілкувалися мовою жестів та малювали чудернацькі картини з нашого життя на скелях. Можна багато привести багато прикладів та аргументів про те, що б було з нами, якби не модернізація життя.

З іншої сторони, я не підтримую те, що в нашому світі немає чи знищується любов, доброта, щедрість, турботи, взаємності. Так, є багато різних видів та форм насильства, анти-любові, анти-миру в наш час. Та, в який час такого не було? Було, тільки не всі про те знали, бо ж не було кому повідомляти (ЗМІ) та через що це робити (технічні засоби).

Хтось сказав, що любов занепала, її немає? Не думаю, що вона існує тільки між двома закоханими. А як же незрівнянні краєвиди дивовижної природи? Коли ви милуєтесь ними і не можете відвести погляд? Чи це не є якоїсь міри любов? Є. І вона живе в кожному з нас.

Ми – живі люди. Всередині нас є той чарівний мішечок різноманіття духовних цінностей. Щоденно даруйте їх частинки оточуючим та ніколи не шкодуйте про зроблене добро. Ви самі продовжуєте щасливе майбутнє вічно живих духовних цінностей!

Духовні цінності під загрозою?

Доба гаджетів, Wi-Fi, соцмереж та 3G чи знайдеться серед усього цього розмаїття сучасних термінів місце для таких понять як гідність, дружба, повага, любов, справедливість, милосердя? Чи не загубилися серед новітніх винаходів вічні духовні цінності?

Кажуть, що сучасне покоління втратило усі рамки і дозволяє собі забагато. Старші нарікають на безсовісну, безініціативну молодь з відсутніми моральними ідеалами та орієнтирами. Чи насправді усе саме так? Давайте розглянемо цю проблему.

З розвитком інтернету і соцмереж люди почуваються розкутіше, не соромляться та сміливо розказують про усі подробиці свого життя. Кожен заявляє про себе, намагається увійти в історію та залишити слід хоча б в світовій павутині та запитках Google. Часом можна знайти аж занадто особисту інформацію про того чи іншого, яку й розміщують самі користувачі соцмереж.

«Невже для цих людей немає нічого святого, а як же діти, сім'я, країна? Де ваша мораль!?»), обурюється покоління Леніна і Сталіна, мовляв, це все не має бути на поталу іншим, таке треба оберігати, як зіницю ока.

Але невже можна сміливо заявляти, що покоління аморальне, посилаючись лише на його розкутість?

Хіба зараз не існує кохання, дружби, патріотизму, вірності, поваги, невже ми забули як допомагати одне одному? Звичайно ні, адже і зараз робляться добрі вчинки, бабусі переводяться через дорогу, коти знімаються з дерев, цінується щирість, створюються міцні сім'ї та дружні колективи.

Духовність нікуди не поділася, і не могла подітися, вона є тим стержнем, на якому будується суспільство та відносини між людьми. Не даремно моральні цінності називають вічними.

РОБОТА

НАД НАЙПОШИРЕНІШИМИ ТЕКСТОВИМИ ПОМИЛКАМИ

Мета. Виробити у студентів уміння і навички бачити помилки у текстах і правильно їх виправляти; розвивати лінгвістичну компетенцію, виховувати культуру усного та писемного мовлення.

Завдання 1. *Знайдіть русизми і виправте їх.*

Другими словами. То була друга держава, тому були й другі вимоги. З таким фінансуванням ми не зможемо як слід кормити дітей. Не мішайте виступаючому. Наносити шкоду (збиток, рану, образу). На тій неділі попрацюємо в округах. Він ще з прошлого року являється членом нашого колективу. Прилад надійний у роботі, єдиний його недостаток – непривабливий дизайн. Бідність, убогість, постійні недостатки супроводжували його з дитинства. Бувший прем'єр-міністр теж обіцяв вирішити питання компенсацій за втрачені збереження людей. Мілкий брід. Мілкотоварний. Мілкотрав'я. Чисто популістське рішення. Біль в області серця. Поговоримо один на один. Нехватка засобів для придбання матеріалів. Наложений платіж. Купля-продаж. Кормушка для номенклатури. Весь цьогорічний урожай пішов під заклад за пальне, за комбайн «Джон Дір» та запчастини до нього.

Завдання 2. *Виправте помилки; вкажіть, від якого російського слова утворено кальку (якщо ця калька однозвучна з російським словом, то лише підкресліть його).*

Нічия для нас – благоприємний результат. Ставиться на голосування пропозиція про неприємність закону у зв'язку з тим, що він протирічить Конституції. Ви співставляєте неспівставні речі. Холодна і вогнестрільна зброя. Не дивлячись на круглодобове чергування розкрадання все ж трапляються. Буду відноситися до цих пропозицій з небезпекою. Співставте ці дві роботи художника. Відволікати студентів від навчання. Відволікати увагу. Відволікати бюджетні кошти. Оточуюче середовище. Поступлення коштів до державної казни. Сумісне засідання комітетів. Несумісні поняття. Касова наявність – 152 тисячі гривень. Подавляюча перевага. Вузькокорисні інтереси. Вношу цю пропозицію в якості законодавчої ініціативи. Якісно виконувати доручення. На чолі кута слід поставити питання про...Наші думки тут співпадають. Цвях питання. Хочу сказати слідуюче. Зважаючи на висловлене, вношу кілька наступних пропозицій. Слідуючим виступить... Роздаються аплодисменти. Приймати участь. Торій відноситься до радіоактивних елементів. Придбав коштовний автомобіль. Відрізнявся поважним відношенням до діла. Повістка прийшла по пошті. Зауваження по змісту курсової роботи. З нашого курсу в науковій

роботі приймають участь усього пару студентів. Досягненню цілі підкорені наступні задачі... Ввіз необхідних товарів з-за кордону. Грошові поступлення від населення. Відчислення в пенсійний фонд. Зв'язуюча ланка. Малокрів'я. Поступати по закону. По сценарію адміністрації. Ваша роль у цих переговорах заключається в тому, щоб заключити договір. Запущений хворий.

Завдання 3. *Запишіть відредаговані речення і словосполучення українською мовою.*

Чисельний колектив транспортників. Використовують службове положення в корисних цілях. Ви пропонуєте нам коштовний закон. Депутат підняв надто актуальне питання. Він прийняв участь у засіданні. Я спостерігаю за цим на протязі року. Ми будемо громадське суспільство. Подвійне прочитання тексту. Проведене сумісне засідання двох комітетів.

Завдання 4. *Виправте неточно вжиті слова.*

Воєнкомати співробітничать зі школами, організують підготовку допризовників, залучаючи до цієї справи бувших воєнних. Треба змінити відношення до культури як до менш важкої справи, ніж економіка. Його звільнили з-за відсутності доказів. Сутеніло, і він уже не відрізняв деталі на малюнку, що висів на стіні навпроти. Спонсори дали допомогу школі. Ще у школі нам дали кілька уроків ділової мови. Починається підготовка до виборів, тож у районах треба обладнати виборні ділянки. Законотворчість – важлива дільниця боротьби за державність України. Право на освіту – діюча норма Конституції. У суботу ми зібрали весь виборчий актив району. Завод не може запрацювати з-за відсутності оборотних коштів.

Завдання 5. *Складіть речення зі словами, що близькі за значенням.*

Відсутність – брак. Виключний – винятковий. Вимагати – потребувати, Відбуватися – ставатися – траплятися. Завдяки – через (що). Здатний – здібний – спроможний. Знаходиться – перебувати. Неможливо – не можна. Військовий – воєнний. Відчуття – почуття. Обіг – оборот. Загальний – спільний. Направляти – спрямовувати – скеровувати.

Завдання 6. *Виправте, знайшовши точніший синонім, паронім. Складіть речення, в яких виправлені вами слова були б на місці.*

Комітет здібний підготувати цей документ за тиждень. У мене є зауваження змістовного характеру. Хочу вам з'ясувати причини запізнення. З особливим інтересом слухали в групі її розповідь про недільну пригоду. Інформація стане в нагоді. Проблему неплатежів усе одно треба вирішувати – чи теперішньому, чи майбутньому уряду. Схарактеризуйте об'єм понять:

транспорт – машина. Об'єм дисертації не повинен перевищувати 150 сторінок. Виступ виявився невдалим, однобічним. Підбір кадрів у будь-якій галузі – перша умова успіху. Обсяг відра – 10 літрів.

Завдання 7. *Напишіть 10 речень, використовуючи слова: відносини – взаємини – стосунки – відношення – ставлення. Збагатіть цей синонімічний ряд словами із синонімічних словників.*

Завдання 8. *Виберіть потрібне слово (синонімічний ряд: відчуття – почуття – чуття).*

Його не полишало ... присутності когось стороннього в домі.

Лише через тиждень з'явилися ... в нозі.

Тонке ... стану громадської думки, оперативне реагування на її зміни – головна політична властивість справді зрілої влади.

... часу ніколи не зраджувало мічмана.

Для мене однаковою мірою важливими є різні емоції, різні ..., які в мене пробуджують люди.

... дотику в пальцях хірурга.

Треба мати шосте ..., щоб із цим розібратися.

Режисер умів витончено грати на ... глядачів.

Включіть у цю справу не лише розум, а й ... міри, ... ліктя.

Завдання 9. *Доберіть потрібне слово.*

Виключно чи винятково?

До Конституційного суду обирають ... юристів за фахом.

Це митне право діє ... в межах України.

У закони про вибори більшості європейських країн внесено положення про невтручання виконавчих органів влади у виборчу кампанію. Це має ... велике значення для забезпечення демократії.

Так вони йшли розмовляючи, зупиняючись, щоб зірвати якусь ... гарну квітку

У конкурсі братимуть участь ... українські митці.

Вимагати чи потребувати?

... сплатити борг своєчасно.

Ця справа наших рук і розуму.

... від банку гарантованих виплат.

Документ ... доопрацювання.

Депутат ... допомоги досвідченого юриста.

Сплативши гроші за покупку, ... від касира чек.

Квартира хороша, але ... ремонту.

Всупереч чи наперекір?

Хай люди знають, хто йде ... громаді.

Свідомо чи несвідомо, але він діє ... рішенням громади.

... суховіям і чорним бурям наші предки-арії з правіків обробляли землю.

... невтішним прогнозам весна виявилася доволі м'якою й вологою.

Завдання 10. виправте неточності у формотворенні.

Видаваючи з себе страждальців за народ. Бідкання на брак палива. Зазнала трагедію. Зазнав поразку. Запобігання масових безпорядків. Запобігання подвійного оподаткування. Заслуговувати уваги. Не звертати увагу на дрібниці. Це слід робити згідно закону. Зрадив справі. Користатися прорахунками законодавства. Опановувати знаннями. Сукня пасує з кольором моїх очей. По завершенню засідання просимо на каву. Понад трьох місяців тривав розгляд бюджету. Більшість автомобілів. Лауреат кількох фестивалів. Біллю в серці озвалося повідомлення про загибель... Уже є чимало підприємств, які досягли більш вагоміших результатів.

Завдання 11. 1. Усуньте помилку, зблизивши елементи правильного смислового зв'язку.

До написаного за ці два роки я не додав ані рядка. Уже не один космічний корабель був виведений на орбіту з людиною на борту. Розпочато підготовку мисливців для винищення вовків і осіб, які будуть керувати облавою. Її вражало несумлінне ставлення до роботи своїх подруг. Давно шукаю сковороду для яєшні і млинців з нержавіючої сталі.

2. Відредагуйте оголошення.

По вул. Коцюбинській продається диван. Запитати діда Захарченка, він хоч б.у., але перетягнутий новими пружинами.

3. Усуньте помилковий смисловий зв'язок.

Загиблого після повторного огляду упізнати не вдалось. Деякі відпочивальники цілими днями лежать на тапчані на сонці, зіскакуючи з нього тільки для того, щоб попоїсти. З лісу вийшли кілька солдатів у камуфляжних строях, які щось кричали. Технікум запрошує на викладацьку роботу інженерів, сторожа, кочегара.

Завдання 12. виправте алогізми в переліках.

Щодня кияни виходять на вулицю. До їх послуг – автобуси, трамваї, авто, таксі. Близько двох мільйонів пасажирів перевозить щодня міський транспорт і метрополітен.

Редакторів нашого видавництва можна поділити на наукових редакторів, літературних редакторів, а також редакторів зі званням

кандидата наук. Рукописи поділяються на ті, що потребують доопрацювання, ті, що не потребують його, і ті, що надійшли до видавництва із запізненням.

Київська область строката щодо якості доріг. Є прекрасні бетонні, асфальтовані покриття, є бруківки і поліпшені ґрунтові шляхи, а також широкі дво- і навіть трисмугові автостради.

Реалізуємо гуртом і вроздріб тканини шторні, вовняні, для спецодягу, інші.

Хочеться побачити Азію, Індію, екзотичні країни.

Навчально-тренувальна фірма «Український народний сувенір» торгує товарами українських народних промислів: виробами з кераміки, скла, дерева, глини, витворами малярства, гончарства, ткацтва тощо.

Завдання 13. *Відредагуйте логічні невправності.*

Учителька підходить до дошки і пропонує дітям прочитати зміст таблиці. М. Коцюбинський увесь час дає Маланці Волик надію на свою, власну землю. На стіні, над ліжком, висів блаженський килимок, у центрі якого плавали лебеді. Письменник [Пантелеймон Куліш] нарешті зглянувся над нещасним Петром і Лесею і звів їх до купи в кінці роману.

Завдання 14. *Усуньте порушення закону суперечності.*

Спортсменка бігла одна в останній парі.

Спочатку Маяковський нічим не виділявся серед футуристів. Вже у ранній період у Маяковського були якості, які суттєво відрізняли його від футуристів.

Нарада обліковців Всеукраїнського перепису населення відкрилася в Жовтневому палаці культури. Його провела Київська міська державна адміністрація.

Уже розвиднілося. Починають прокидатися після нічної служби прикордонники.

Незважаючи на те, що студентська рада не працює, ніхто її роботу не контролює.

І нині, пішовши на заслужений відпочинок, ветеран продовжує працювати на підприємстві.

Завдання 15. *Усуньте логічні суперечності. Якщо цього неможливо зробити, вкажіть на похибку.*

Не можна, щоб батько вимагав від дітей одне, а мати інше і навпаки.

Треба бути вимогливішим до неї. Їй уже 19 років, вона наділена всіма правами, в тому числі й обов'язками.

Крім двох газет, у гуртожитку нема ніяких книг.

У репертуарі ансамблю – народні пісні, значна частина яких написана керівником колективу. Незважаючи на брак продуктів, не менш гостро стоїть проблема їх екологічної чистоти.

Зелена ковдра заворушилася знову. З-під неї виглянуло потворене старістю обличчя з блукаючим поглядом. Мов привид, воно піднялося над подушкою, сіло, натягуючи на голову зелену ковдру.

З 15 грудня буде організовано продаж новорічних ялинок біля Печерського торгового центру. Близько 5 тисяч їх має надійти в магазин. Це на 6 тисяч більше минулорічного.

Завдання 16. *Скоротіть у реченнях зайві елементи.*

У квітні місяці було 11 самовільних прогулів. Зібралось чоловік сто уболівальників і пішли проїжджою частиною бруківки. Треба враховувати особливості і специфіку газетного стилю. Площа виноградника – близько 5 квадратних гектарів. Ми подружилися сім'ями і час від часу обмінюємося візитами в гості один до одного. Діяльність товариства «Відродження» служить інтересам справи національного розвитку. Не виключено, що частина бібліотеки Ярослава Мудрого, можливо, знаходиться у Франції. З'явилася на місці події поліція, заарештувала 8 чоловік демонстрантів. Винищувачі злітали прямо з шосе, яке було для них злітною смугою. Українська література пройшла багатовіковий, тривалий шлях свого розвитку. Довідка видана громадянці Криничко в тім, що їй дійсно дозволяється продавати своє м'ясо.

(Джерело: Куляс П. Редагування – справа потрібна і цікава. *Дивослово*. 2003. № 2. С. 51–56).

ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ

ГУСИ

Я занедужав і, як усі хворі, прислухався до найменшого шереху за вікном моєї кімнати. Починалась весна, і я чув, як усе дзвінкіше і дзвінкіше лунає капіж, тануть бурульки і крапля за краплею падає з даху. Мені уявився червоний камінь – це на нього з року в рік падають свердлярчі краплі, і він мовби почервонів од обурення і болю. Я знаю: мине багато весен, і ці краплі розіб'ють камінь. Але вони не навівали на мене смутку, бо, як тільки починалася їх ніжна музика, у двір виходила малеча і майже цілий день – з ранку до вечора – я слухав невгамовний дитячий щебет.

Але якось серед цих звичних звуків мені почулося щось незвичайне, по-справжньому весінне. То кричали дикі гуси, які поверталися в рідні місця. Клич цей кілька разів повторився й умовк, квапливий, тривожний, і я собі яскраво уявляв гусячу зграю, що перетинала небо. Я від душі вітав сміливців – хіба мало лиха зазнали вони на своєму шляху, перш ніж провістити весну над рідними озерами! Мені стало радісно, легко, тепер я знав: настала весна, і зимі більше нема вороття.

Я видужував і майже з дитячою цікавістю підходив до вікна. Мені хотілося ще почути радісний клич диких гусей. І я почув його...

У сусідньому дворі розгулювала пара звичайних домашніх гусей, одвічних мешканців тісних міських сараїв. Це й тоді, першого разу, вони сповістили про весну. Звичайні гуси... Сповістили, щоб потім гордовито крокувати до недалекого озера і лише восени на якусь мить згадати, що в них також є крила, коли їхні дикі родичі наповнять небо прощальним криком... (В. Земляк)

ЛЕЛЕЧИЙ СУД

Якось восени я йшов полем і побачив: на великому лузі зібралось багато лелек. Вони утворили коло, а в колі тім з опущеною головою стояв один, красень, і слухав стрекотливу, тривожну мову своїх побратимів. Коло то звужувалося, то знову розширювалося, одні поступалися місцем іншим. Була саме пора відльоту лелек, і вони, певно, так я думав, зібралися на цей луг з навколишніх сіл і гаїв, щоб звідси разом вирушити в далеку путь. Спочатку я гадав, що в центрі стоїть їхній ватаг, але невдовзі відкинув цей здогад. По якомусь невловимому знаку всі лелеки піднялися, а він залишився, він навіть побоявся підвести голову. Вони зробили над ним прощальне коло і полетіли.

Він не стрекотав, не бився об землю, не просив прощення чи помилування. Він стояв, убитий горем. Тільки тепер я здогадався, що

відбувся лелечий суд – можливо, найсправедливіший і водночас найжорстокіший з усіх судів. Осуджений не рухався, не ворушився, аж поки його побратими зникли з видноколу. Потім уже він піднявся і полетів у протилежний бік. Його покинули, йому заборонили летіти з ними, і він залишився в самотині...

Виявляється, він не загинув. Його підібрали діти, не знаючи про те, що він учинив злочин, відіграли, привчили до іншого життя, назвали його Халимоном.

Лелеки щовесни прилітали, виводили діток, знову відлітали, а Халимон усе жив самотником і більше ніколи не піднімався в небо.

Зовсім випадково я довідався, за що покарали лелеку. Може, то просто людська вигадка, а може, й правда – не знаю. Люди часто, коли достоту не знають, як було насправді, вигадують свою історію, свою легенду...

Мені розповіли, що того літа в сусідньому селі під час грози блискавка підпалила хату, на якій багато років жили лелеки. Господар хати майже з вогню виніс дітей і дружину. Він же, лелека, рятуючи себе, відразу полетів геть од пожежі, забувши про свою родину. На виручку прилетіли інші лелеки, але вже було пізно – мати з двома маленькими нелітками загинули у вогні. Лелека все літо ховався, а коли настала пора вильоту, він тихенько пристав до зграї. Але там його упізнали й осудили на вічну самотність.

(В. Земляк)

ЯЛИНКА

Приходять у ліс з сокирою і вибирають найкрасивішу, найажурнішу. Перед тим як зрубати, струшують з неї сніг, щоб роздивитись її в незайманій чарівності. Поводяться з нею дуже обережно, щоб зберегти кожну віточку, кожну голочку. А якби побачили інші ялинки, що роблять з нею потім, вони, мабуть, померли б од заздрощів! У найскромніших оселях її намагаються вбрати найрозкішніше, якнайгарніше. А коли на ялинці спалахують вогники, то її просто неможливо змалювати. В такі хвилини хто не замилується, дивлячись на неї!

Але минають свята, і ту ялинку, яка ще вчора сяяла, якою захоплювались, зачаровувались, тепер волочать по землі, немовби якусь велику грішницю...

Будьте обережні, ялинки, ховайте свою вроду... для добрих людей!

(В. Земляк)

ЗОЗУЛЯ

У саду помирала зозуля, розтріпана, стара, яка втратила голос, їй марились молоді літа, коли вона легко перелітала з саду в сад, калинові кущі, на яких вона любила кувати, ті численні гнізда, в яких побувала за своє зозулине життя. Свого гнізда, в якому могла б спокійно прожити останні дні, в неї немає. Вона знову пробувала забратися в чужі, хотіла відпочити там, але звідусюди її гнали. Зозуля сиділа на гілці старої груші, тремтіла і вперше згадала про своїх дітей. Вони були молоді, веселі, сильні, вони кували так само завзято, як колись кувала вона.

– Дітоньки! – звернулася до них зозуля. – Допоможіть мені. Дайте мені хоч крапельку води. Я помираю. Я ваша мати...

– Ти? – здивувалися діти. – Так, ми схожі на тебе. Але це неправда, що ти наша мати. Раніше ми тебе ні разу не бачили. Ми ні разу не зазнали твоєї ласки. Тож не сподівайся тепер від нас допомоги. Для нас ти чужа.

– Не чваньтеся, діти. Ви житимете таким самим життям, як і я. І так же, в самотині, вмиратимете. Я не навчила вас іншому життю.

І замовкла (В. Земляк)

ЛАСТІВ'ЯЧЕ ГНІЗДО

Над моїм вікном, у куточку, ластівки звили собі гніздо. По крихітці носили вони у дзьобах мокро глину, трудячись день у день. Потім я бачив їх задумливі палеві голівки, срібно-чорні оченята – ластівки зігрівали гніздо, здається, не залишали його ні на мить.

Та одного разу трапилося несподіване. Замість ластівки я угледів у гнізді горобця. Він витріщив свої жовті очі, настовбурчився увесь, почував себе таким же господарем у чужій оселі. Він був незворушний і гордий.

Але бачили б ви, що робили ластівки! Вони злетілися сюди з усіх дворів, кружляли, кричали, плакали... Вони підлітали до гнізда і, вгледівши там розбишаку, знову відлітали геть, на родинну раду. І почалось щось неймовірне. Ластівки прилітали з мокрою глиною у дзьобах і закладали вихід із гнізда. Мабуть, вони вирішили ув'язнити горобця. Так, замурувати його навіки.

Однак горобець, не запідозрюючи про їхній замір, лишався у затишному гнізді, непереможний і самовпевнений. Уже ледь-ледь видно його голову, уже тільки очі поблискують з глибини гнізда. А ластівки все несуть і несуть свої останні цеглинки...

Така була розплата (В. Земляк)

БУЗОК

Цілий рік стоїть під вікном – непоказний, забутий. Та ось бузок зацвітає, і тоді всі його помічають. Спочатку його не чіпають: надто вже ніжні, недоторкані його квіти. Але минає кілька днів, і замість чудового пахучого куща залишається щось дивне, понівечене, безформне, безнадійне. Його безжально обламали. Боляче дивитися на нього, здається, що він загинув...

І так щороку...

Але саме через це бузок знову й знову оновлюється, гарнішає, квітує. Якщо ж його зовсім не чіпати, залишити в блаженстві й супокої, він може змиршавіти, виродитися й перестати цвісти, зникне його завзятість, його оновлююча сила життя. *(В. Земляк)*

ПЕРЕДЧУТТЯ

Якось мені стало відомо, що вона – ще до нашого знайомства – теж любила бувати в цьому парку, особливо ж навесні, коли тільки розцвітав бузок, якого тут росте багато сортів і кетяги якого мають не лише відмінну форму, не лише різні кольори, а й різні відтінки тих кольорів; любила вона бувати тут і по літі, коли подих осені лише вгадувався, аж до тієї пори навідувалась, коли відцвітали найпізніші квіти, коли все скидає одяг під змерзлі, синюваті ноги морозу.

Й мене сюди тягло, найбільше ж восени, бо тоді ці горбкуваті схили ріки, засаджені деревами всіх широт, по-різному спалахували барвами осіннього згасання.

Коли я довідався, що й вона – ще до нашого знайомства – мало не щодня приходила сюди, то для мене мої блукання по цьому парку, що зріс частково самотужки, а частково з допомогою людських рук, раптом постали в іншому світлі, і все, що я побачив там і почував, теж постало по-іншому. Я раптом відчув себе так, наче моя любов до неї народилася раніше – ще до нашого знайомства, що народилася вона саме там, серед осінніх дерев, і що я вже тоді не міг не вгадувати її присутності там. Мене вабило туди, бо там була вона, мене тягло туди моє почуття закоханості, яке, звичайно, належало їй, але яке я переносив на красу природи, а тому й природа здавалась мені наче одухотвореною, наче закоханою в мене.

Я почав нишпорити в своїй пам'яті: а як же я все сприймав тоді, що коїлося в моїй душі? Не знаю, чи було це й справді так, але в споминах усі мої стежки були залляті сонцем, дерева стояли в золоті, і я сам наче іскрився по-осінньому й золотів: отак можна було б стати поміж кленів, і навряд чи хтось розрізнув би нас. У споминах я вже був закоханий і, тепер я певний, саме в неї, ні в кого більше, хоч тоді ми були ще не знайомі.

А може, це тільки здається, що не знайомі, бо ж і вона часто навідувалась туди, і я вже тоді мав би відчувати її владу над собою, мені вже тоді було знайоме – тільки, можливо, в іншому вигляді – те почуття, яке згодом пов'язав я з її іменем? Бо моє передчуття вже знаходило її там, моя підсвідомість уже знала про неї, вже вгадувала її владу, – тільки й того, що очі мої побачили її значно пізніше!

Я запитував колись у неї, чи тоді – ще до нашого знайомства – вона передбачала щось схоже, чи було в неї сподівання неминучості нашої зустрічі. Вона нічого не відповідала, тільки всміхалася: або не могла пригадати, або ж не хотіла мене розчаровувати.

І тепер, перебираючи все в пам'яті, я не повірив, відмовився від думки, що ми з нею знайомі з певного дня, з певної миті – саме з тієї, коли зустрілися поглядами. Ні, ми були знайомі раніше, давним-давно. Може, й не вічно, але неминуче з тієї пори, коли в зелений світ прийшла осінь. Уже тоді я передчував її, вже тоді моя зустріч із нею була неминуча. Тільки й того, що поглядами обмінялися пізніше (Є. Гуцало).

Глосарій

Абзац – (нім. *Absatz*, англ. *Paragraph*) – частина зв'язного тексту, що складається з одного чи кількох речень, що характеризується тематичною цілісністю і відносною закінченістю змісту. В абзаці реалізується певна мікротема. Слово «абзац» вживається також у значенні абзацного відступу.

Абзацна фраза – перша (основна) фраза абзацу, що містить його основну думку.

Автосемантичні речення – речення, які не є компонентами ССЦ. У них, як правило, містяться авторські відступи, зауваження з приводу, сентенції. У складі тексту вони функціонують як один із засобів зв'язку контактних з ним ССЦ. Це «вільні речення» (Л. Лосева), автосемантими.

Актуальне членування – членування висловлення на рівні мовлення на дві частини (тему / рему, відоме / нове) з метою встановлення комунікативної мети висловлювання. Теорію А. ч. започаткував чеський лінгвіст В. Матезіус.

Завершеність тексту – це властивість цілого тексту, а не його частини; завершеним текст є тоді, коли, з погляду автора, його задум одержав вичерпне вираження; формально виражається вона в наявності зачину і кінцівки (виняток іноді складають тексти художнього стилю, коли автор не вважає потрібним повідомити остаточне вирішення проблеми, надаючи можливість зробити це читачеві).

Зв'язність – невід'ємна ознака тексту. Незв'язних текстів не буває. Зв'язність – це взаємодія таких факторів: логіка і послідовність викладу, особлива організація мовних засобів, комунікативна спрямованість (відповідно до мотивів, цілей та умов), композиційна структура (послідовність і співмірність частин), смисл тексту.

Поняття «зв'язності» як основної ознаки структури було розроблено в галузі математичних наук. Ця ознака дає змогу окреслити смислове поле тексту, тому для дослідження тексту є досить прийнятною. Зв'язність (когезія) регулюється в синтагматичному розрізі і є категорією логічного плану, яка дотримується логічних правил. Ця категорія чітко виявляється в письмових чи підготовлених текстах. В усному мовленні логічна зв'язність дозволяє створити текст, оптимальний для усного сприйняття. При цьому зв'язність тексту може бути оформлена двома видами засобів: зовнішніми і внутрішніми. Зовнішні засоби когезії мають формальні показники (граматичні і лексичні засоби), однак домінують внутрішні семантичні засоби зв'язності. Внутрішній зв'язок базується на спільності предмета опису, що є тим «стрижнем», що проходить через весь текст і ніби «стягає» усі його частини в єдине ціле.

Інтеграція – проявляється у підпорядкуванні всіх частин тексту вираженню головної думки та їх взаємодії. Мета – досягнення цілісності тексту.

Інформативність – одна з найважливіших ознак (категорій) тексту. Інформативність – це його здатність повідомляти нову інформацію про предмети, явища, відношення, події об'єктивної (чи ідеальної) дійсності.

За прагматичним призначенням виділяють три види інформації: 1) змістово-фактуальну (ЗФІ); 2) змістово-коцептуальну (ЗКІ); 3) змістово-підтекстову (ЗПІ).

ЗФІ – (тема) повідомляє про реальні (чи ідеальні) події та явища. ЗФІ експліцитна, завжди виражена вербально за допомогою одиниць мови у прямих значеннях.

ЗКІ – (основна думка) містить індивідуально-авторське розуміння подій, відношень між ними та людськими стосунками. Для декодування ЗКІ потрібне творче осмислення повідомленого усім текстом. ЗКІ не завжди виражена з достатньою ясністю, може по-різному інтерпретуватися, оскільки торкається глибин смислу. Тлумачення тексту, з'ясування його основної думки і є процесом розкриття ЗКІ.

ЗПІ – (підтекст) завжди прихована і вилучається із ЗФІ внаслідок здатності мовних одиниць породжувати асоціативні та конотативні значення, а також завдяки можливостям людини паралельно сприймати дійсність відразу у кількох площинах: поверхневій та глибинній. Підтекстова інформація (підтекст) є імпліцитним супутником вербального вислову, але обов'язково планується мовцем. Це гарно прихований, неявно виражений смисл висловлювання, тексту. Підтекст – це своєрідний потік імпліцитних смислів, що виникає на основі експліцитно вираженого розгортання тексту. Підтекст пов'язаний із ЗКІ, разом з нею творить смисл (основну думку) твору (чи тексту).

Категорія тексту – поняття, у якому відображено його найзагальніші та найістотніші властивості, ознаки. У списку категорій тексту, що пропонуються різними ученими і школами, є розбіжності. І. Гальперін розглядає такі дві групи: 1) семантичні: інформативність, глибину (підтекст), прагматику, модальність; 2) структурні: інтеграцію, завершеність, зчеплення, ретро- та перспекцію, континуум.

Когезія (англ. cohesion – зчеплення) – це особливі види зв'язку, що забезпечують логічну, часову та просторову послідовність, взаємозалежність окремих подій чи фактів. Когезія буває дистантна, контактна; граматична, логічна, асоціативна. Напр., граматична – це засоби міжфразового зв'язку: різноманітні повтори, вживання займенників, прислівників, синонімів тощо.

Континуум – одна з текстових категорій; це часова безперервність описуваного, логічна та хронологічна послідовність, «ланцюг» окремих подій чи частин тексту, що розгортаються в часо-просторовому обширі.

Лінгвістика тексту – галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

Макротекст – цілий мовленнєвий твір, зафіксований як письмовий документ. І.Р. Гальперін дає йому таке визначення: «Текст – це витвір мовленнєтворчого процесу, що відзначається завершеністю, об'єктивований у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа; твір, що складається із назви і ряду особливих одиниць (НФС), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, має цілеспрямованість та прагматичну настанову».

Міжфразовий зв'язок – це зв'язок між реченнями, ССЦ, абзацами, розділами та іншими частинами тексту, що організує його смислову і структурну єдність.

Зв'язок наступного речення з попереднім називається **послідовним** (ланцюжковим) і **контактним** («кільця» ланцюжка знаходяться поряд, взаємозалежні). При ланцюговому зв'язку повторюються одні і ті ж слова, вживаються контекстуальні синоніми, використовуються слова із просторовим значенням. **Паралельний** зв'язок спостерігається тоді, коли сусідні речення не зв'язані лексично, проте мають схожу синтаксичну структуру і пов'язані єдиною мікротемою. **Дистантний** зв'язок об'єднує віддалені речення (дистантним зв'язком об'єднуються найбільш інформативні частини тексту – абзацні фрази).

Основні засоби зв'язку: 1) близькі за змістом слова (займенники, прислівники, числівники та інші засоби): лексичні і контекстуальні (*людина – вона; широкий – такий; 25 гривів – скільки; у лісі – там*); 2) повторення слів; 3) слова, що вказують на послідовність розгортання змісту: а) слова з часовим значенням (*тоді, одного разу, було це..., через кілька днів, пізніше, в той час, згодом та ін.*); б) слова з просторовим значенням (*внизу, вгорі, з одного боку, посередині, праворуч та ін.*); в) вставні слова (*по-перше, по-друге, таким чином, отже, як відомо, навпаки та ін.*); 4) сполучники та частки, що виражають логічні відношення між висловлюваними думками: послідовність, причинність, наслідковість, протиставлення, виділення одного з явищ (*і, та, але, лише, тому що, так що*) та ін.

Мікротекст — текст у вузькому розумінні, що дорівнює НФЄ (ССЦ). З.Я. Тураєва дає йому таке визначення: «Текст – деяка впорядкована множина речень, об'єднаних різними типами лексичного, логічного і граматичного зв'язку, здатна передавати певним чином організовану і спрямовану інформацію».

Міркування – різновид роздуму, у якому проблему висвітлено з різних, часто полярних, точок зору.

Модальність – ставлення мовця до відтвореної дійсності. Два види категорії модальності – об'єктивно-модальні значення; суб'єктивно-модальні значення. Об'єктивно-модальні значення – це характер відношення повідомленого до дійсності. Суб'єктивно-модальні значення – ставлення мовця до повідомленого.

Надфразна єдність – термін Л. А. Булаховського. Найменша реальна одиниця тексту, тобто реально вичленований найменший словесний масив, що складається з лінійно розташованої сукупності речень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність. Це група речень, об'єднаних мікротемою. Основу її становить властива цій складній одиниці ритмомелодика, закрита будова і домінуючий в ній зв'язок – «переплетеність» речень, яка полягає в тому, що зв'язки між реченнями щільні і кожне з них нерозривно пов'язане з рештою.

Вважаємо НФЄ корелятом до ССЦ. Учені, що висвітлюють питання структури і членованості тексту, іноді вважають, що НФЄ формально збігається з абзацом. Збіг границь НФЄ з абзацом можливий, але не обов'язковий.

До складу абзацу, на думку І. Р. Гальперіна, можуть входити два і більше НФС, що тісно змикаються між собою за змістом, і тому розділення їх абзацним відступом видається немислимим.

Опис – словесне зображення предмета, явища, показ їх відмінностей від подібних; текст, у якому речення перебувають у відношеннях статичності, одночасовості (перелічуються існуючі в той самий час предмети, ознаки, дії, стани) За структурою опис відповідає синтаксичній єдності з паралельним зв'язком. Тематами описів можуть бути речі, тварини, портрет, інтер'єр, пейзаж, внутрішні переживання людини, відтворення подій.

Основна думка тексту – те, що хотів сказати автор своїм текстом, які інтенції хотів утілити.

Підтекст – те, що читач знаходить між рядками тексту, прихована, імпліцитна інформація, яка, однак, міститься не у всіх текстах (обов'язкова у художніх, проте недопустима у офіційних, наукових тощо).

Прагматика тексту – ставлення читача до тексту, «установка на читача» з боку автора – втілення ним певних цілей та ідей, його інтенції.

Проспекція – прийом, коли автор «забігає наперед» – хоче підготувати читача до того, що буде далі («*А було це так...*», або ж «*Про це – нижче...*»).

Рема (грец. *rhēma* – слово, вислів, букв. – сказане) – компонент актуального членування речення, те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення – тему і створює предикативність, закінчене вираження думки; це та частина речення-висловлення, у якій міститься основний зміст висловлення, його ядро, те нове, що повідомляється у даному реченні. Ремою може бути будь-який член речення. Речень без реми не буває. Розпізнається за головним наголосом, позицією, з контексту шляхом виокремлення (вилучення) зі складу речення тематичних елементів, зумовлених змістом попереднього речення або ситуацією.

Ретроспекція – це такий стилістичний прийом, коли здійснюється повернення до подій чи явищ, описаних раніше.

Роздум – тип мовлення; це текст, у якому речення перебувають у відношеннях причини і наслідку (чи обґрунтування, пояснення думки, висловленої в іншому реченні).

Розповідь – повідомлення про події, відтворення життя в динаміці, розгортання в часі і просторі; текст, у якому речення перебувають у відношеннях послідовності, що виражена співвідносністю модальних планів (предикатів). Послідовність подій виражена і мовними засобами: використанням обставин і слів обставинного значення: *півгодини, до самого ранку, довго, перед сном, на другий день*; форм дієслів доконаного виду. Особливість розповіді виявляється в зміні часового плану, використанні відокремлених конструкцій.

ССЦ (складне синтаксичне ціле) – це особлива синтаксична одиниця у складі тексту, що складається із двох чи кількох речень, об'єднаних однією мікротемою у одну смислову і структурно-інтонаційну групу. До складу ССЦ можуть входити різні за структурою речення, які об'єднуються інтонацією та іншими засобами зв'язку (лексичними, морфологічними, синтаксичними).

Структура тексту – це складові частини тексту та їх взаємозв'язки. До таких частин належать, по-перше, зачин (вступ), основна частина, кінцівка (висновки); по-друге – групи речень, які об'єднані смислом та змістом і яким властива певна композиційна форма (НФЄ, ССЦ); по-третє, це комунікативно сильні автосемантичні речення.

Текст (лат. *textum* – тканина, сплетіння, з'єднання) – це завершене зв'язне висловлювання, що характеризується смисловою, структурною та комунікативною цілісністю, є письмово зафіксованим та літературно обробленим відповідно до стилю і жанру.

В Енциклопедії української мови (2000 рік) подається таке тлумачення: «Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загально композиційному дистантному плані – спільною тематикою і сюжетною заданістю».

Тема – та частина речення-висловлення, що містить відому інформацію, на ній ґрунтується наступне розгортання думки; вона зумовлена ситуацією спілкування чи контекстом (конситуацією) і поєднує дане речення з попереднім. Можливі речення без теми, тобто увесь їхній склад становить комплексну рему. Такі речення з нульовою темою називають нерозчленованими.

Тема тексту (від грец. *тема* – положення, основа) – предмет судження або викладу, коло певних питань, які об'єднують зв'язне висловлювання в єдину смислову цілісність; головний смисловий мотив, що є основою завершеності тексту, підпорядковану заданій темі. Тема – це те, про що говориться в тексті, питання, яке розкривається в ньому, а головна думка – результат внаслідок цього розкриття, судження.

Типи мовлення – роздум, опис, розповідь.

Цілісність тексту – тісний зв'язок його складових, що у сучасній лінгвістиці отримав назву «когерентність» тексту (лат. *cohaerens* – зв'язний, взаємозв'язаний). Проявляється одночасно у трьох видах: 1) структурній цілісності; 2) смисловій цілісності; 3) комунікативній цілісності. **Смислова цілісність** полягає у єдності теми.

Комунікативна цілісність на рівні НФЄ проявляється у тому, що кожне наступне речення спирається у комунікативному плані на попереднє, просуваючи висловлення від відомого, до «нового» (тема-рематичний ланцюг), що визначає межі НФЄ. Сигналами **структурної цілісності** є зовнішні сигнали зв'язку між реченнями. Це засоби міжфразового зв'язку: займенники, прислівники, співвідносність видо-часових форм дієслова, анафоро-катафоричні зв'язки (повтори та вказівки на те, про що буде далі) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основна

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 199 с.
2. Глазова О. Рідна мова. 9 клас : плани-конспекти уроків. Харків : Веста, Видавництво «Ранок», 2007. 288 с.
3. Лосева Л. М. Как строится текст. Москва : Просвещение, 1980. 97 с.
4. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. Київ : Рад. школа, 1986. 168 с.

Допоміжна

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Беценко Т. Філологічний аналіз художнього тексту. *Дивослово*. 2012. № 10. С. 42–45.
3. Боднар О. С. Рідна мова. Письмові творчі роботи : коментарі та зразки. 5–7 класи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 104 с.
4. Боднар О. С. Рідна мова. Письмові творчі роботи : коментарі та зразки. 10–11 класи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 88 с.
5. Боднар О. С. Рідна мова. Письмові творчі роботи: коментарі та зразки. 8–9 класи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 88 с.
6. Глазова О. Вивчення лінгвістики тексту в 9 класі. *Дивослово*. 2002. № 2. С. 28–30; 43–49.
7. Глазова О. П. Косян Т. В. Рідне слово, 5 клас : посібник з розвитку зв'язного мовлення для учнів. Київ : Магістр-S, 1997. 62 с.
8. Глазова О. П. Косян Т. В. Рідне слово, 6 клас : посібник з розвитку зв'язного мовлення для учнів. Київ : Магістр-S, 1997. 71 с.
9. Глазова О. П. Рідне слово, 11 клас : посібник з розвитку зв'язного мовлення для учнів. Київ : Магістр-S, 2000. 56 с.
10. Глазова О. П. Рідне слово, 7 клас : посібник з розвитку зв'язного мовлення для учнів. Київ : Магістр-S, 1998. 56 с.
11. Глазова О. П. Рідне слово, 8 клас : посібник з розвитку зв'язного мовлення для учнів. Київ : Магістр-S, 1998. 53 с.
12. Глазова О. П. Рідне слово, 9 клас : посібник з розвитку зв'язного мовлення для учнів. Київ : Магістр-S, 1999. 64 с.
13. Глазова О.П. Рідне слово, 10 клас : посібник з розвитку зв'язного мовлення для учнів. Київ : Магістр-S, 2000. 52 с.
14. Грипас Н. Я. Робота над текстом на уроках мови в 4–6 класах. К : Рад. школа, 1998. 112 с.
15. Дідук Г. І. Лінгвостилістичні та комунікативно-ситуативні вправи на уроках української мови у 5–7 класах. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 80 с.
16. Донченко Т. Формування в учнів поняття про типи мовлення і

типологічну структуру тексту. *Дивослово*. 2004. № 4. С. 23–26.

17. Ермакова И. В. Автосемантия на сферхфразовом уровне. *Лингвистика текста*: Сб. науч. тр. МГПИИЯ. Вып. 141. М.: 1979. С. 29–36.

18. Каменская О. Л. Текст как средство коммуникации. *Лингвистические проблемы текста*: сб. науч. тр. Вып. 158. М., 1980. С. 3–11.

19. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. М. : Просвещение, 1976. 240 с.

20. Кожевникова Н. Об аспектах связности в тексте как целом. *Синтаксис текста*. М. : Наука, 1979. С. 49–67.

21. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово*. 2003. № 5. С. 24–29.

22. Криськів М., Мельничайко В. Синтаксис учнівських переказів. *Дивослово*. 2011. № 7. С. 2–6.

23. Куляс П. Редагування – справа потрібна і цікава. *Дивослово*. 2003. № 2. С. 51–56.

24. Лосева Л. М. К изучению межфразовой связи (абзац и сложное синтаксическое целое). *Русский язык в школе*. 1967. № 1. С. 89–94.

25. Лосева Л. М. Текст как единое целое высшего порядка и его составляющие (ССЦ). *Русский язык в школе*. 1973. № 1. С. 61–67.

26. Мельничайко В. Я. Уроки рідної мови. Лінгвістика тексту. 9 кл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 24 с.

27. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на основі неповного тексту. 4–6 кл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 48 с.

28. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Київ : Рад. школа, 1984. 222 с.

29. Мельничайко О. І. Рідна мова. Комунікативні вправи : навч. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 48 с.

30. Меркулова Н. О. Засоби тема-рематичного поділу висловлення: дис.... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 166 с.

31. Москальская О. И. Текст как лингвистическое понятие. *Иностранные языки в школе*. 1978. № 3. С. 9–17.

32. Пентилюк М. Уроки розвитку зв'язного мовлення чи комунікативних умінь і навичок? *Дивослово*. 2010. № 3. С. 2–5.

33. Передрій Г. Р., Журба Н. Б., Собко В. О. Ознайомлення учнів з особливостями структури тексту. *Підвищення ефективності навчально-виховного процесу на уроках української мови*. Київ : Рад. школа, 1982. С. 115–126.

34. Плевницька А. Твір-опис зовнішності людини за власним спостереженням. *Дивослово*. 2011. № 1. С. 21–23.

35. Попов Ю. В., Трегубович Т. П. Текст: структура и семантика. Минск: Высшая школа, 1984. 189 с.

36. Поспелов Н. С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры. *Доклады и сообщения Института русского языка*. М. – Л. : 1948. Вып. № 2. С. 43–68.

37. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації. Київ, 1993. 191 с.
38. Романенко Ю. Актуальне членування у висловлюванні: «відоме» і «нове» (Урок у 9 кл.). *Дивослово*. 2013. № 3. С. 33–36.
39. Різун В. В. Аспекти теорії тексту *Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту* / Різун В. В. та ін. К.: РВЦ «Київський університет», 1998. С. 6–59.
40. Рудницька О. Аналіз помилок та запобігання їм у переказах і творах. *Дивослово*. 2007. № 4. С. 2–5.
41. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
42. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика (ССЦ) М. : Высшая школа, 1991. 182 с.
43. Соловійова М. Актуальне членування речення як засіб міжфразового зв'язку (Урок мовленнєвого розвитку на краєзнавчому матеріалі). *Дивослово*. 2010. № 12. С. 8–11.
44. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика). М. : Просвещение, 1986. 127 с.
45. Филиппов К. А. Лингвистика текста: курс лекций. СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 331 с.
46. Хом'як І. Актуальні проблеми писемного мовлення. *Дивослово*. 2010. № 12. С. 33–36.
47. Шевченко Є. Ф. Розвиток зв'язного мовлення: конспекти нестандартних уроків. 5–12 класи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 88 с.
48. Швець Г. Як писати твір-роздум. *Дивослово*. 2012. № 2. С. 2–7.

Навчальне видання

ТЕКСТОЗНАВСТВО

Навчальний посібник

Видається в авторській редакції

Підписано до друку .. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 7,2

Тираж 100 прим. Замовлення № 3025

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»

20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2521 від 08.06.2006.

тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88

vizavi-print.jimdo.com

e-mail: vizavi008@gmail.com